

Orosz Fruzsina

Az értelmiség szerepe és felelőssége Bibó István gondolatvilágában

*„Az úr hűbéri-rendi jelenség,
a középosztály kapitalista-osztálytársadalmi jelenség,
az értelmiség örök emberi szerep.”¹*

Bibó Istvánra nagy hatással voltak Németh László és Mannheim Károly értelmiségről vallott nézetei. Azonban mindkettő csak kiindulópontul szolgáltak, mert Bibó elméleteit a gyakorlat kristályosította ki. „Bibó kétféle értelmiségi szerepet különített el. A szakmai kompetenciával rendelkező, szervező értelmiségit és a politikai-morális ideológiákat megfogalmazó értelmiségit. (...) A szakszerűség és a demokratizmus (mármint ha szervező értelmiségi szakmai tudással rendelkezik, és az ideológikus értelmiségi demokratikus eszmét hirdet) egyenrangú követelmény.”²

Bibó maga az ötvözet. Sokszor vádolják azzal, hogy naiv politikatudós, politikus, de sokszor mondják róla azt is, hogy elméletei azért nem elég kifinomultak, mert nem csupán tudós, de egyidejűleg gyakorlati szakember is kívánt lenni. Azonban éppen ez a tulajdonság, törekvés emeli Bibót klasszikussá. Ez a sajátos szemléletmód teszi lehetővé az állam, a társadalom és a politikatudomány ügyének előmozdítását. Bibó gondolatai a maguk idejében sokszor életképtelennek bizonyultak, de nem azért, mert helytelenek. Bibó nem művelt sikeres politikát. Elméletei egy jól felkészült tudósember szintetizáló alkotásai. Bibó azért halhatatlan példa, mert jól tudott gondolkodni. Ez a követendő értékrendbe ágyazott logikus gondolkodás a legfontosabb, megkérdőjelezhetetlen érdeme.

Bence György és Kis János írják, hogy Bibó elsősorban politikai gondolkodó volt, és politikai formulákat dolgozott ki.³ A legérdekesebb ezért az, amit a klasszikus értelemben vett politika (a közösség ügyeinek intézése) és politika-csinálás hogyanjáról, az értelmiség szerepéről és feladatáról mond.

Az új elit és szerepe

Bibó szerint „a nemzet alig vitathatóan társadalmi közösség, és pedig az elemi alapvető társadalmi közösségeket meghaladó méretű, politikai intenciójú közösség, mely meghatározott területet, hazát és azon politikai szervezetet tud magáénak, vagy kíván magáénak tudni, s mindezt úgy, hogy ebben a tudatban, a nemzeti tudatban a közösségnek jelentős hányada, esetleg csaknem teljes egésze részes.”⁴ A bibói nemzetfogalmat tehát azonosíthatjuk a magyar állam, mint politikai közösség fogalmával, ezért a továbbiakban ezeket szinonimaként fogom használni. A bibói nemzet boldogulásának alapja a demokratikus államberendezkedés, az ezt létrehozó és működtető demokratikus politikai gondolkodás. Bibó életének minden korszakában központi gondolat volt, hogy egy nemzetet a nagy nemzeti vállalkozások idején és a mindennapok során is valamiféle elit irányítsa. Az elit felelős értelmiségi emberekből áll. Amikor Bibó Európáról vagy a demokráciáról beszél, az emberekről beszél. Munkái megérté-

sének egyik kulcsa az, hogy lássuk, sohasem idegenítette el az intézményt az embertől, úgy vélte, az intézmény mi vagyunk, emberek. Így hát minden jó vagy rossz rajtunk múlik, a mi fejünkben kezdődik. Minden politikai elemzést a helyzetet, intézményt létrehozó emberek intencióinak vizsgálatával kell kezdeni. Ezért van Bibó minden művében jelen az egyéni szerep és felelősség gondolata; hol kifejezetten, hol rejtetten ez az egész minket körülvevő rendszer alfája és ómegája.

Bibó írja, hogy a szabadságszerető ember „minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, minden közérdekű szövetkezésben vagy mozgalomban tehetsége szerint munkájával és adományával részt vesz, és igyekszik azt győzelemre segíteni, tisztában lévén azzal, hogy a közügyek elhanyagoltsága, vagy méltatlan emberek kezébe való kerülése egyedül a tisztességes emberek kezdeményezésének hiánya és közéleti bátortalansága miatt történhetik.”⁵ Bibó feltételezi tehát, hogy ha a szabadságszerető ember cselekszik, akkor másnak nincs cselekvési tere. Ha csak azoknak az embereknek van cselekvési terük, akik szerinte helyesen gondolkoznak, akkor a rendszer jól fog működni.

Bibó mindig hangsúlyozta, hogy egy társadalomban természetesen minden embernek megvan a saját feladata. Ezek a feladatok egyenértékűek, de nem járnak egyenlő felelősséggel. A természet rendjéből fakad viszont az is, hogy nem minden ember tudja a feladatát jól ellátni. Az elit kiválasztásakor tehát az a cél, hogy tagjai olyan emberek legyenek, akik véleménye szerint követendő értékrendet képviselnek.

Bibó az „elitkérdésről” életének korai szakaszában, illetve idősebb korában (az „elit” szó használatának mellőzésével) gyakran írt, és egész életében foglalkoztatta az új elit, az értelmiségi elit társadalomban betöltött szerepének kérdése. Az elit problémájával az 1942-ben megjelent *Elit és szociális érzék* című tanulmányában foglalkozott a legbővebben. A határozott elitkonceptió körvonalai azonban már a fiatal Bibó 1935 és 1944 közötti írásaiban fellelhetők. Az elitszerepet Bibó – Németh Lászlóhoz hasonlóan – mindig összeköti az értelmiségi szereppel. Amikor erről ír, ezen láthatólag erkölcsi felelőséggel végzett értékteremtést, értékőrzést és közvetítést ért.

Bibó azért is alapozhatta elméleteit az elitre, mert a 20. században feltűnt az új értelmiség. A történelmi fejlődés lehetőségét abban látta, hogy az új elit demokratikusan fogja kormányozni az országot, hiszen egészen másfajta érdekek vezérlik, mint a korábbiakat. A mai elit Bibó szerint annyiban különbözik a korábitól, hogy kiváltságait a maga teljesítőképességének köszönheti: annak, hogy megfelel bizonyos, a társadalom által támasztott erkölcsi és gyakorlati érték követelménynek. A társadalom által támasztott követelmények pedig az egyéni erkölcsi és gyakorlati érték követelmények összességei. Bibó elmélete szerint ezek azonban az elit közvetítése által alakulnak ki.

Kritikusan feltehetjük a kérdést, melyik volt előbb, a tyúk vagy a tojás? Bibó írásaiból választ kapunk a kérdésre. Ő a harcok demokrácia híve, elfogadhatónak tartja szélsőséges esetben azt is, hogy a helyes értékeket, ha szervesen nem alakulnak ki, erőszakkal teremtsék meg. De türelmesnek kell lenni, mert az erőszak erőszakot szül, a félelem félelmet generál. Végző esetben azonban a demokratikus gondolkodás, a demokrácia kényszerítő eszközökkel is megteremthető, és aztán, mivel a rendszer helyes, már magára hagyható.

Egyértelmű, hogy Bibót nemcsak tudósi kíváncsiság vonzza az elit kutatás felé, hanem a rá mindig jellemző gyakorlatiasság mutat rá arra, hogy a társadalom fejlődésének kulcsa a felelős elit kezében van. Egy korai művében írja, hogy „hogyan eddig az emberiségnek semmilyen része nem csinált kultúrát és társadalmi szervezetet valamiféle elit nélkül. Hogy ennek az elitnek a feladata a társadalom vezetése, az szinte közhely.”⁶

Kovács Gábor fogalmazása szerint „Bibó is meg van győződve arról, hogy az indeterminált

történelmi korszakokban az események kimenetele nagymértékben a résztvevőkön, mindegyikükön a közvetlen résztvevőkön, azaz a társadalmi-politikai elit tagjain múlik.⁷ Az elit elsődleges feladata, hogy vezesse a társadalmat. A vezetéshez – szögezi le Bibó – mindenekelőtt tekintélyre van szükség: a tekintély pedig elsősorban társadalompszichológiai jelenség. A tekintély mindenkor egy kölcsönviszony manifesztációja.⁸ A magára hagyott rendszerben azokat ruházza fel tekintéllyel a társadalom, akiket elismer, mert számára elfogadható módon olyan értékeket közvetítenek, amelyeket saját életvezetésük során a társadalom tagjai is magukénak tudnak vallani.

Németh László így fogalmaz: „Mint külföldön nagyon sokan, Európa legnagyobb bajának azt tartom, hogy nincs vezetésre teremt rétege, a tizenkilencedik század nemességét a demokrácia felőrölte, s akik a népeken uralkodnak semmivel sem állnak azok fölött, akiken uralkodnak (...) Ma kívülről nem kapunk normannokat, a normannoknak alulról, az alsó néposztályból kell jönniük. A nagy 20. századi pártmozgalmak értelme éppen ez: az elkopott kormányzórétegek felváltása egy új, rugalmasabb és felelősebb pártnemességgel. Bolsevizmusban, fasiszmusban, hitlerizmusban ez a közös vonás: mind a három alulról jövő normannok betörése. A mozgalmak eredménye természetesen csak olyan lehet, amilyenek a normannjaik. A vállalkozásnak minél különb nemessége támad egy országban, annál több kilátása lesz a mozgalomnak.”⁹

Bibó méltatja Mannheimet, mert „minden társadalmi értéket két tényezőnek, egy végső élettapasztalatnak („basic experience of life”) és a társadalmi környezethez való alkalmazkodás adott történelmi szükségleteinek az összekapcsolódásaként fog fel. Az első nélkül a társadalmi értékek puszta hasznossági értékekkel redukálódnak, és üresek maradnak, a második nélkül a társadalmi értékek irreálisakká és pusztítókká válnak. A társadalmi értékeknek ez a felfogása az idealizmus és a materializmus Szküllája és Kharübdiszé között az egyedül lehetséges teremtmény megadás. Végeredményében a tények és az értékek kérdéséről van szó.”¹⁰

Bibó tehát jelentős gondolatot tesz hozzá a Németh László-i szemlélethez, amikor azt mondja, egyik dolog, hogy az elit milyen rendszerben választódik ki, életképes-e, és egy másik dolog, hogy a kiválasztott elit milyen értékeket képvisel. Bibó Németh Lászlóval ellentétben a liberális demokrácia híve. Az, hogy az elit demokratikus irányba viszi-e a nemzetet, véleménye szerint, két pilléren nyugszik: az egyik az elit demokratikus kiválasztása, a másik az elit által képviselt értékek jellege. A két tényező kölcsönösen erősíti egymást.

Az elit felelőssége

„Bibó határozottan visszautasítja a megközelítést, hogy a társadalmi szerepek elosztását az érdekviszonyokból lehetne levezetni.”¹¹ Ha valóban kizárjuk azonban, hogy az érdekviszonyok határozzák meg az elit kialakulását, akkor az „elit-aspiránsok” feladata, hogy valóságos társadalmi teljesítményt mutassanak fel. A valóságos társadalmi teljesítmény pedig Bibó szerint az, ha az elit a társadalomnak példamutató magatartás tanúsításával és közérdekű munka végzésével értékrendet közvetít, legyen szó művészi, tudományos vagy akár politikai teljesítményekről. „Németh László szerint mindenfajta társadalom fennmaradása tudatos erőfeszítést követel, márpedig erre a tudatos erőfeszítésre csak a minőségi kultúrával rendelkező, abból közösségi erényt kovácsoló egyénekből álló elit képes.”¹²

Bibó az elit fogalmát az *Elit és szociális érzék* című művében a következőképpen adja meg: „(...) eliten azokat értjük, akikben a közösség céljai tudatosan kifermálódnak (...)”, és nem föltétlenül a társadalom vezető politikusai alkotják a társadalom elitjét.¹³ Bibó elitről vallott felfogásának kiindulópontja Németh László gondolatvilága. Onnan indult, de nem oda érkezett meg. Bibó nem fogalmazott megvetően a „tömegről”, csak azt mondta, hogy más a „tömeg” és más

az elit szerepe és felelőssége a társadalomban, de ahhoz, hogy jól működjön a társadalom, a kettőnek kölcsönhatásban kell lennie. Aki vezetést igényel, az vezetőt választ magának, és a vezetőválasztás épp olyan értékes szerep, mint a vezetés. Aki vezető lesz, annak az egyéni felelőssége megnő.

Miért felelős tehát az elit? „A kérdést úgy szokták felállítani, hogy vajon a közösség nagy kérdéseiben a kiváló egyesek javát, vagy a mindennapi emberek tömegeinek javát kell-e irányadónak venni. A fogalmazás így teljesen értelmetlen, mert a kiváló egyesek java megvalósíthatatlan a mindennapi tömegek nélkül, és a mindennapi egyesek java megvalósíthatatlan kiváló egyesek nélkül. A mesterséges félreértés mögött álló elrejtett igazságok között valójában semmiféle ellentét nincsen.”¹⁴ Ha ugyanazon értékek mentén gondolkozik és cselekszik az elit és a társadalom, akkor az elit felelőssége könnyen meghatározható: azért felel, hogy a társadalom ügyeit úgy intézze, hogy az magának és a társadalom többi tagjának a lehető legjobb legyen. A különböző érdekek között tehát olyan utat kell találnia, amely a közös értékeket nem sérti. A pillanatnyi érdeken túl messzebbre kell látnia. Meg kell látnia – mert szerepe a társadalomban erre feljogosítja, és ezért felelőssé teszi –, hogy hosszú távon mi a társadalom érdeke. A társadalom érdeke, összetartó ereje, működésének alapja pedig elsősorban az értékmegőrzés.

A politikában a felelősség kérdését a jog szabályozza. Bibó elit-definíciója azonban a politikai mellett a tudományos és a művészeti elitet is magában foglalja, így természetesen a felelősség definícióját sem szűkíti a jogi felelősségre. Egy társadalom csak akkor működik megfelelően, ha vezetői felelősek a társadalom többi tagjának, tagjáért. Egy társadalom elitjét a felelősség láncolja a „tömeghez”. A bibói szemlélet szerint az elit a társadalomtól kapja a „megbízását”, és megbízásának lényege, hogy az általa képviselt értékeket annak közvetítse. A rendszer tehát úgy néz ki, hogy a társadalom a demokratikus értékrend alapján kiválasztja azokat, akikről azt gondolja, hogy ezt az értékrendet következetesen tudják képviselni, és adott esetben másoktól is elvárni, kikényszeríteni. Az elit pedig a bizalom, illetve az annak megtestesüléseként megjelenő állások fejében felelős lesz mindezekért a feladatokért. A tömeg tehát, értékelve azt, hogy vezetőre van szüksége, azokat az embereket választja ki, akiket képesnek tart a feladatok elvégzésére, nevezetesen arra, hogy képviseljék és közvetítsék az értékeket a munkájuk során.

Az írott felelősségi szabályok mellett vannak íratlanok is, a szigorúan szankcionáltak mellett vannak olyanok, melyek nem azok. Van, amikor a felelősség külső számonkérhetőséggel párosul, és van, amikor nem. Az sem elhanyagolható kérdés, hogy a sikertelen számonkérés folytán mit lehet veszíteni. Ami biztos, hogy akár van, akár nincs külső ellenőrzés, belső kontroll mindig létezik, az elitnek számolnia kell saját lelkiismeretével, és mindig értékelnie kell saját cselekedeteit. Az érvényesíthető számonkérési forma a felelősség típusától függ. Az elit külső ellenőrzését az írott és íratlan szabályok alapján a társadalom erre szervezett (jog)intézményei, és általános éberségének eredményeképp az ad-hoc fórumok kell, hogy megvalósítsák. A nem jogi és nem politikai felelősség nehezebben számonkérhető, ez esetben a társadalomnak még éberebbnek és következetesebbnek kell lenni, hogy az ellenőrzést megvalósítsa.

Demokrácia – a forma szerepe

Bibó szerint az a demokrácia, ahol a demokratikus úton kiválasztott elitnek lehetősége nyílik arra, hogy képességeit kamatoztassa, feladatát elvégezze. A demokrácia eljárás, rendszer, értékek összessége. Egy demokrácia attól lesz valódi demokrácia, hogy a társadalmi berendezkedést meghatározó szervesen kiválasztódott, tehát legitim elit példáját követve az egész társadalom hiszi, és saját kis köreiből érvényesíti a demokrácia elveit és eszközeit. Bibó arra nagy

hatással volt Guglielmo Ferrero olasz jogtudós, akinek a demokráciáról alkotott elképzelését beépítette saját munkáiba. „Ferrero igen árnyaltan elemzi a demokráciának, mint kormányzati formának a lehetséges változatait. Ezek között fontos szerepet játszik az a változat, amit leginkább talán korlátozott demokráciának nevezhetnénk, és ami kétségkívül – mutatis mutandis – Bibó szeme előtt lebegett, amikor az 1945 utáni magyar politikai rendszer perspektíváit elemezte. A korlátozott demokráciában ugyanis érvényesülnek a politikai szabadságok: vannak szabad választások, és a parlamentben van valódi ellenzék, ám ugyanakkor vannak bizonyos körben elfogadott alapelvek, melyeket nem szabad kétségbe vonni (...) Semmi sem veszélyesebb ugyanis a demokráciára nézve annál a helyzetnél, amelyben a politikai pártok engesztelhetetlen gyűlölettel viselkednek egymás iránt, nem fogadják el az adott erőviszonyokat, és céljuk a politikai rend teljes felforgatása. (...) Hogy e helyzet ne következhesse be, több feltételnek is teljesülnie kell. (...) Egyszóval többségnek és ellenzéknek kölcsönös lojalitással, bizonyos becsületességgel és szívéllyel kell viselkednie egymás iránt, amint az olyanok között szokásos, akik ellenfelek, ámde nem ellenségek. Összefoglalva: a kormánynak és az ellenzéknek a népszuverenitás két egymással szolidáris szerveként kell tevékenykednie.”¹⁵

Bibó a modern kor legnagyobb problémájának a gazdasági és politikai demokrácia összefüggését tartja. Azért is írja, hogy a demokrácia egyelőre csak korlátozott lehet Magyarországon, mert véleménye szerint a demokrácia kialakulásához a gazdasági helyzet rendeződése megkívántatik. Ezzel kapcsolatban két dologról szól, a gazdasági egyenlőtlenségek kérdéséről és a kompetencia problémájáról.

A demokráciában, mint ahogy már említettük, a társadalmat vezető elit az értelmiség, amely a tényleges társadalmi teljesítménye alapján kerül kiválasztásra, és legitim módon irányít, értékeket közvetít. A demokratikus gondolkozásnak azonban feltétele a befolyásmentesség, ahogy Bibó fogalmaz: a társadalom ne az érdekek, hanem az értékek mentén szerveződjék. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a demokratikus értékrend az elit gondolkodásmódjában gyökeret eresszen, annak szerves részévé váljon, s a demokratikus elveket ne csupán utilitarista módon alkalmazzák. Ehhez minden félelmet és tartózkodást le kell vetkőzni, ami nehéz, szinte lehetetlen feladat, ha az élet bármely területén létbizonytalanság van.

„A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem: Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják elenyésző kisebbségben vannak, s külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem. A politikai élet végzetes félelmeinek azonban az a végzetes tulajdonságuk, hogy tárgyi előfeltételek híján is, pusztán is, csupán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek.”¹⁶ – írta Bibó 1945-ben.

A magyar demokrácia válságban van mindaddig, amíg az egyéni félelmek irányítják. Bibó ezzel ismét azt mondja, hogy amíg a vezető elit nem tudja leküzdeni az egyéni félelmeit, addig Magyarországon nem lesz demokrácia. Amíg tehát nincs létbiztonság az élet összes területén, addig nem lehet a demokrácia kiteljesedését elvárni, addig csak korlátozott demokráciáról beszélhetünk.

Bibó István félelme a demokráciáért való félelem. A demokráciának az értelmiség fejében kell megfogannia. A bibói gondolatmenetből az következik, hogy az erkölcsi alapok az ember fejében vannak, és ezek teremtik meg az erkölcsi alapokat tükröző társadalmi intézményeket, de ezek az intézmények sohasem lesznek képesek lefogni a társadalmat, csupán a kereteket jelölik ki. Ezek a keretek létfontosságúak, mert ezekre építkezik az egész állam. „Egyáltalán nem mindegy, hogy miként van megszervezve az államot vezető személyes és szimbolikus hatóság, az államfő, és milyen módon jönnek létre a közösség kötelező szabályai, a törvé-

nyek. Formák ezek, de életbe vágó formák, mert csak rajtuk keresztül tud valósággá válni az erő, mely a mindenkori kormányzat politikai tekintélyét megadja, a törvényesség ereje.¹⁷

„A közjogi kérdések valamennyire is komolyabb rendezésének legfőbb szempontja mégis csak az, hogy ismét lerögzítse és megelevenítse a politikai tekintélyek szervezetének szilárd pontjait. Három ilyen szilárd pontja van a politikai tekintélyek szervezetének: az állam vezetését szimbolizáló személyes tekintély, az államfő, a szuverenitást hordozó nép politikai tekintélye, a népképviselő, és a mindezek segítségével tárgyi formát nyerő személytelen, elvi tekintély: a törvény.”¹⁸ Ezek a keretek önmagukban nem tudják megakadályozni a hibás értékrend eluralkodását, a demokrácia eltorzulását – ezt megmutatta a történelem. Segítenek azonban megtalálni a megfelelő utat, sőt elengedhetetlen feltételei a demokrácia érvényesülésének. Az elit felelőssége, hogy fejében tartsa az iránytűt, a demokratikus értékrendet. Az elit tagjainak önmagukat és egymást, a társadalomnak pedig az elitet kell ellenőriznie ahhoz, hogy olyan társadalomban élhessünk, amely megfelel a szabadság és a demokrácia igényeinek. „Ehhez azonban nem elég az értékekben való elvi megállapodás (...), hanem szükség van arra is, ami még sokkal nehezebb, hogy ez az új értékrend erős történelmi élmények tüzeiben egységgé és közmeggyőződésé váljék, és a társadalom viszonylataiban tényleg érvényesüljön is.”¹⁹ Bibó gondolatai ma különösen aktuálisak. A II. világháború óta most, a rendszerváltozást követően, a gazdasági állapotok stabilizációja után van először esély arra, hogy független, felelős, a félelmeket maga mögött hagyó értelmiségi-vezető elit alakuljon ki. Hogy a válságos ponton túljussunk, Bibó szavaival „szét kell vágnunk a félelemnek azt a hínárját, amibe bebonyolódunk.”²⁰

Jegyzetek

- ¹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, II. kötet, Magvető Könyvkiadó, 1986. 515. o.
- ² Karácsony András: *Az értelmiség és a harmadik út*, in: *A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről*, szerkesztette: Dénes Iván Zoltán, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 65. o.
- ³ Bence György-Kis János: *Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás*, in: *Bibó emlékkönyv*, szerkesztette: Réz Pál, Századvég Kiadó, 1991. I. kötet, 388. o.
- ⁴ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, IV. kötet, Magvető Könyvkiadó, 1990. 344. o.
- ⁵ *Bibó István 1911-1979. Életút dokumentumokban*, szerkesztette: Huszár Tibor - Litván György - S. Varga Katalin, 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, 1995. A szabadságszerető ember tízparancsolatának 9. pontja, 191. o.
- ⁶ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, I. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 226. o.
- ⁷ Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2004. 239. o.
- ⁸ *Bibó István 1911-1979. Életút dokumentumokban*, i.m. 181. o.
- ⁹ Németh László: 1992. III. 1860. in: Kovács Gábor: i.m. 126. o.
- ¹⁰ Balog Iván: *Politikai híztertiák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemizmusról*, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2004. 47. o.
- ¹¹ ua. 132. o.
- ¹² ua. 115. o.
- ¹³ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, I. kötet, i.m. 223. o.

¹⁴ Bibó István: *Az európai társadalomfejlődésről*, in: *A hatalom humanizálása*, i.m. 348-349. o.

¹⁵ Ferrero, Guglielmo: *Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*, 162. o., Libraire Plon, Les Petits-Fils de Plon et Norrit, Paris, 1945. in: Kovács Gábor: i.m.

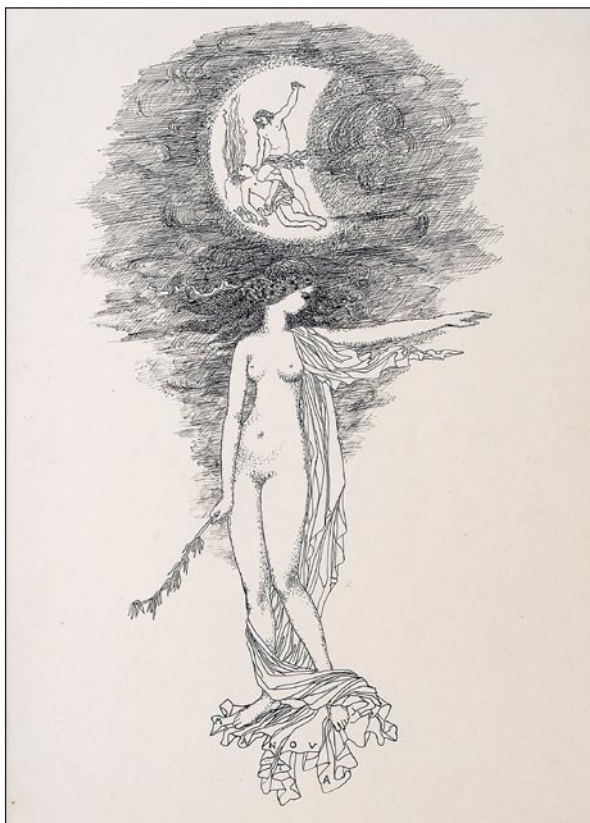
¹⁶ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, II. kötet, i.m. 15. o.

¹⁷ ua. 7. o.

¹⁸ ua. 8. o.

¹⁹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, I. kötet, i.m. 219. o.

²⁰ Bibó István: *Válogatott tanulmányok 1935-1979*, II. kötet, i.m. 15. o.

Dante illusztráció I.

Györe Anett

Az alkoholizmus, mint társadalmi jelenség

Napjainkban természetes szokássá vált az alkohol fogyasztása, az „alkoholista” kifejezés beépült mindennapi szókincsünkbe. A fogyasztás növekszik, az alkoholizmus egyre jobban terjed. Magyarország e téren a világ élmezőnyébe tartozik. 1960-hoz képest mintegy 60%-kal növekedett a fogyasztás. Az utóbbi évtizedben minden magyar állampolgárra több mint tíz liter tiszta szeszre számított alkohol jutott.

A felmérések azt bizonyítják, hogy az egészségkárosítás két legjellemzőbb formája Magyarországon a dohányzás és az alkohol. Az alkohollal összefüggő halálokok sorában a májcirrózis áll a második helyen, s az emiatti halálozás a világon hazánkban a leggyakoribb. Az emberek mintegy 80%-a szenved és károsodik valamilyen szenvedély következtében, és akkor még nem vettük figyelembe azokat, akik a szenvedélybetegekkel való tartós együttélésük miatt a következményektől szenvednek. Ráadásul az alkoholfogyasztás szoros összefüggést mutat más devianciákkal, különösen a bűnözéssel.

Az alkohológusok számítása szerint hazánkban legalább 300 ezer súlyos alkoholbeteg él, akik már függenek az italtól. A kezelésre szoruló alkoholisták száma összesen félmillióra tehető. Számuk 1980-hoz képest megnégyszereződött. A férfiak mellé felzárkózva a nők fogyasztása is fokozatos növekedést mutat. Ez a trend összefügg mai kultúránkkal, értékrendünkkel és azoknak a szokásoknak a terjedésével, amelyekben nélkülözhetetlenné válik az alkohol. Az italozás összefonódik a társas összejövetelekkel, szórakozással, ünnepélyes alkalmakkal, az ivás a társasági élet élénkítését szolgálja. S mindezek mellett szerves része étkezési kultúránknak.

A legtöbb embernek meggyőződése, hogy eleget tud az alkoholizmusról, holott ez a tudás felszínes. Az alkohollal élő fiatalok többsége állítja, hogy hatalma van az alkohol felett, és bármikor véget tudna vetni szenvedélyének. Tele vagyunk előítéletekkel, amelyek leginkább arra jók, hogy elhiggyük: velünk ez nem fordulhat elő. Pedig az alkoholista nem különleges lény, s talán csak annyiban különbözik tőlünk, hogy más problémáját ily módon próbálja megoldani. A megelőzést nem lehet elég korán kezdeni. Az alkohol egyre fiatalabbak életében bukkan fel, náluk a baráti társaság a legfontosabb motiváló erő. Az út a megszokáshoz vezet, s nem is olyan rögzös, mint gondolnánk. Ifjúkorban a szülőknél lehet a legnagyobb visszatartó ereje, ha jó a kapcsolatuk gyermekeikkel. Önmagunk megvédéséhez azonban elegendő ismeretre van szükségünk.

Betegség vagy szenvedély?

Minden társadalomnak saját kultúrája van, normái és értékei, amelyekkel tagjai bizonyos viselkedésformákat követnek. Ez biztosítja a társadalom működőképességét. Ezek a normák azonban változnak, egymással is ellentmondásban lehetnek, sőt vannak olyanok is, amelyek a társadalom fejlődése szempontjából előnytelenek. Fokozatosan tűnnek el normarendszerek, amelyek évszázadokon át működtek a társadalmat. Meglazultak és sok esetben eltűntek a vallási, erkölcsi normák.

A deviancia a közmegegyezéstől, az adott társadalom, közösség normáitól eltérő viselkedés, attitűd és értékészlet egyes személyek vagy csoportok esetében. A deviancia megjelenéséhez több összetevő együttes jelenléte szükséges: a deviáns aktus, az aktus devianciaként való értelmezése, elismerése az elkövető és a környezet által. Végső következmény a deviáns azonosulás és karakter. A deviancia fajtái a bűnözés, az alkoholizmus, a drog- és kábítószerfogyasztás, az öngyilkosság, a nem idegrendszeri eredetű elmebetegségek.

Durkheim szerint a deviancia nem az adott viselkedés lényegéből következik, hanem az adott társadalom ítéletéből, a társadalomban elfogadott normákból, amelyek társadalmanként és korszakonként eltérőek lehetnek. Tehát minden társadalom maga határozza meg, hogy mit tekint deviáns viselkedésnek. A szociológia szerint a deviáns viselkedés okait elsősorban a társadalomban kell keresni. A deviáns viselkedésformák attól kezdve válnak szembetűnővé, amikor társadalmi reakciót váltanak ki, és ezzel valamilyen módon minősítik őket. A minősítéssel a társadalom az egyénre mintegy címkét ragaszt. Edwin Lemert elsődleges devianciának nevezi a konvenciók legelső megszerzését, másodlagos devianciának pedig azt, mikor már az egyén is elfogadja a ráragasztott címkét és ezzel azonosul. Egyes hatalmi csoportok deviánsnak minősítenek bizonyos viselkedésformákat és cselekedeteket, illetve olyan szabályokat alkotnak, amelyeket az egyének szükségszerűen megszegnek. Tehát nincs norma normasértés nélkül. E normák betartatására és ellenőrzésére pedig szociális kontrollrendszert hoznak létre. Ördögi kör tárul elénk, hiszen a jogalapot az intézmények működéséhez a deviancia szolgáltatja.

A modern szociológia az alkoholizmust a különböző társadalmi normasértő deviáns viselkedésformák egyikének tekinti. Az alkoholizmus kapcsán azonban nehéz meghatározni a deviánsok teljes körét. Azokat lehet vizsgálni, akiket a hatóságok vagy az egészségügyi intézmények iszákosoknak minősítenek. Így ezek után arra a kérdésre, hogy ki az alkoholista, a minősítésből következően a tautologikus válasz az, hogy az, akit a társadalom alkoholistának minősít. Szakszerűbben fogalmazva viszont alkoholista az a személy, aki rendszeresen jelentős mennyiségű szeszestalt fogyaszt, az alkohollal függő viszonyban áll, hiánya esetén elvonási tünetek jelentkeznek. Az alkoholizmus elsősorban fiziológiai értelemben ártalmas az egyénre, hiszen csökken a szervezet ellenállóképesége, máj-, szív és érrendszeri betegségek lépnek fel, szellemi képességei eltompulnak. Bekövetkezhet az anyagi és erkölcsi hanyatlás, amely a környezetét is szétzilálja. A függőség lehet pszichés vagy fizikai. A lelki függőség mértéktelen vágyat jelent menedék, megkönnyebbülés vagy öröm után. Az ital csökkenti a gátlásokat, ezáltal olyan dolgokat is megteszünk, amelyeket egyébként nem mernénk. A hiánytünetek később már biológiai szükségletekre támaszkodnak, amelyek rövidebb-hosszabb idő során alakulnak ki. Minél erősebb ez a hiánytünet és elvonási tünet, annál inkább beszélhetünk függőségről. Ezzel párhuzamosan fokozódik a tolerancia, amely azt jelenti, hogy a várt hatást már csak megnövelt adag hozza meg. Aki rendszeresen italozó, az idővel sokkal több alkoholt tud elfogyasztani, és ezzel együtt a mellékhatásokat is jobban viseli. Az adag emelésével azonban bekövetkezik a jól látható leromlás is. Ez a fizikai függőség.

Az alkoholbetegség tényezői

Az alkoholfüggőség kialakulása többtényezős folyamat. Döntő szerepet játszik ebben a társadalmi környezet, a személyiség és maga az alkohol. Vegyük ezeket sorra:

Genetikai hajlamosító tényező. A múlt század derekán folyó kutatások kiderítették, hogy az öröklődés elemi tényezőiként ismert gének a dezoxiribonukleinsav (DNS) bizonyos szakaszainak felelnek meg. A gének információtartalma a DNS specifikus bázissorrendjébe van beleírva, amely fehérjébe tevődik át. A fehérjék nagy része enzim, amelyek a sejt anyagcsere-folyamatainak szabályozásában vesznek részt. E szabályozás együttes hatása hozza létre a

szervezet anatómiai és viselkedési jellegzetességeit. Tehát nem az alkoholizmus, hanem az alkoholizmusra való hajlam, vagyis az etilalkohollal szembeni idegrendszeri érzékenység, és bizonyos gyengeségek lehetősége öröklődik. Ezt a biológiai hajlamot ivással teszi próbára az egyén, és így válik alkoholistává. Az alkoholizmus legtöbbször olyan embereknél fordul elő, akiknek szülei között is volt alkoholbeteg. Az anya alkoholfogyasztása sokkal veszélyesebb az utódra, mint az apáé. Egyénenként változó az alkoholszint, szervezetünk is más sebességgel bontja le az alkoholt, ezzel befolyásolva a részegség intenzitását és idejét.

Lélektani hajlamosító tényezők. E tényezők valamilyen örömhányt fejeznek ki. Amikor deviáns viselkedés kialakulásáról beszélünk, szinte minden esetben feszültséghelyzetet találunk, például párkapcsolat problémáit, családi viszályt, munkahelyi gondokat, elmagányosodást. A magyar italozási gyakorlat is azt mutatja, hogy más nemzetekhez képest mi individualista ivók vagyunk. A mértéktelen alkoholfogyasztás részben ezekkel, az átmeneti vagy tartós feszültségállapotokkal függ össze. A alkoholról a pszichoanalitikus felfogás azt tartja, hogy a „felettes én”, vagyis az emberben rejlő belső „morális hatóság” oldószere. Főleg a szorongást oldja, amely legfőképp a megfelelni nem tudás érzéséből eredhet. Ezért is szokták az alkoholt használni a lámpaláz, a vizsgadrukk, a versenyláz oldására. Az alkoholos hatás alatt az egyén olyannak érzi magát, mint amilyen szeretne lenni. Minden rejtett vágya a felszínre kerül. Megszűnik körülötte a valóság és a saját, képzeletbeli világában bontakozik ki. Nyilvánvaló tehát, hogy az alkohol kielégülést, örömet okoz. Élvezői egyfajta jutalmazásnak tekintik önmaguk számára, amellyel újra és újra élnek.

Szocializációs hajlamosító tényezők. Az emberi személyiség szocializáció során alakul ki, amely egész életét végigkíséri. A legdöntőbb életszakasz a gyermekkor, s a legtöbb esetben ebben az életszakaszban következnek be azok a zavarok és feszültségek, amelyek elvezetnek a devianciához. A szocializáció legfontosabb intézménye a *család*. A normákat és a szokásokat elsősorban a szülők, majd a körülvevő környezet adja át. Ahogy a normák és erkölcsök lazulnak, az emberi kapcsolatok is egyre felszínesebbé válnak. A személyes kapcsolatok a társadalmi elidegenedés során leépülnek, beszűkülnek. A mai családok többsége már nem tud kellően odafigyelni gyermeke személyiségfejlődésére. A rendezetlen családi körülmények között az alkoholista családok különösen komoly veszélyforrások. Az ilyen szülők nem tudják biztosítani gyermekük számára a szükséges stabilitást, elhanyagolják, akár bántalmazzák is őket. Kiszámíthatatlan, abnormális viselkedésükkel, örökös stresszhelyzetet idéznek elő. A szülő(k) ivását és ehhez társuló viselkedésüket a gyermek eltanulja és beépíti saját viselkedési repertoárjába.

Az *iskola* mint másodlagos szocializációs színtér említendő. A szülői nevelés mellé a későbbiekben felzárkóznak az oktatási intézmények. Ha a gyermek és a szülő közötti interakció csökken, akkor előtérbe helyeződik az iskola, amely azonban ezt nem tudja pótolni. A fiatalok a világnézetüket javarészt szüleiktől öröklik, később ez formálódik kortársaik körében. Az azonos életkorú fiatalok kölcsönös személyiségfejlesztő hatása számottevő. Napjainkban sajnos a baráti társaság egyre inkább deviáns értékekre szocializálja a gyermekeket. A káros szenvedélyeket legtöbbször ebben a közegben, a barátok hatására próbálják ki. A veszély akkor fokozódik, ha a szülőkkel nincs meg a támogató kapcsolat. Az alkohol és a drogfogyasztás egyre fiatalabb rétegekre jellemző. Ezzel összefügg, hogy maga a szerhasználat is egyfajta hajlamosító tényező, mert az egyik szenvedély mintegy előkészíti a terepet a másik számára.

Az alkoholizmus fokozatai

Az alkoholistává válásnak különböző fázisai vannak. Az egyes szakaszok elkülönítésével kimutatható, ki az iszákos és ki az alkoholista. A rendszeres ivás lehet szokás, tünet vagy

betegség. Az iszákos az ivást bármikor abba tudja hagyni, függetlenül a mennyiségtől, míg az alkoholista erre képtelen. Az alkoholbetegség kialakulásának folyamatában azonban nem jelentkezik mindig minden tünet, és ezek jelentkezési sorrendje sem azonos.

Az alkoholizmushoz vezető folyamat a *prealkoholista* (tüneti) fázissal indul. Az egyén olyan feszültségben él, amelyet nem tud kezelni, és felszabadítását az italtól reméli. Kezdetben alkalmanként keresi a helyzetet az alkoholfogyasztásra, hogy megkönnyebbüljön. Később a gyakoriság növekszik, mert a korábbi mennyiségű alkohol már nem elegendő a kívánt hatás elérésére. Ebben a periódusban az egyén alkoholizálása sem önmagának, sem környezetének nem tűnik fel. A *prodromális* (bevezető) fázisban az italt fogyasztó egyre gyakrabban iszik, és ennek helyességéről, szükségességéről megpróbálja önmagát meggyőzni. Nem az élvezet kedvéért, hanem valamely kellemetlen érzés megszüntetése végett iszik, de elvonási tünetek még nem jelentkeznek. Sajátos viselkedésforma jelenik meg: az emlékezetkiesés, amihez nem társul az öntudat elvesztése. Az illetővel ittas állapotban értelmesen lehet beszélni, de a történetekre másnap homályosan vagy egyáltalán nem emlékszik. Megnövekedik alkoholérzékenysége. Betegségének, hogy ő másképp fogyasztja az alkoholt, bizonyítéka, hogy fokozottabban foglalkozik az alkohol gondolatával. A legfontosabb számára, hogy jut-e elegendő az italból. Emellé társul a zugivás, amikor keresi a titkos alkalmakat. Ezek a viselkedésmódok intő jelek, előrevetítik az alkoholbetegség kialakulását. A harmadik, *immanens* fázist a mindennapi ivás jellemzi. Megjelenik az elvonási tünet: hányinger, fejfájás, remegés, szorongás, görcs, agyi konfúzió. Az ivás abbahagyása után jelentkezik néhány órával, és meg is szűnik ráivással. E fázis átlépésével az egyén már alkoholistának tekinthető. Az *akut* vagy *kritikus* fázisban az alkoholista elveszti az ivás feletti uralmát, már egyetlen pohár után sem tudja, mennyit ivott vagy mennyit ihat még. Vannak periódusok, amikor megszüneteltetni tudja az italozást, de ha alkohol kerül a kezébe, a lerészegedés előtt nem tud megállni. Ebben a fázisban egymással változó absztinens és ittas periódusok jellemzőek. Ezzel elérkeztünk az utolsó, *krónikus* szakaszhoz, ahol már mindig ittas emberről beszélünk. Állandó ivási kényszert és alkoholéhséget éreznek. Az ivás feletti kontrolljukat teljesen elveszítették, így naponta többször is képesek lerészegedni.

Az alkohol biológiai hatásai

Az alkohol borszesz, szesz: erjedéssel keletkező, színtelen, égető ízű folyadék. Fő hatóanyaga az etilalkohol. Az alkoholmérgezés tüneteiben jelentős szerepe van a metilalkoholnak. Ez utóbbi a „másnaposság” keletkezésében is szerepet játszik. Az alkoholisták természetesen nem tiszta alkoholt, hanem szeszese italokat fogyasztanak, amelyek egyéb alkoholokat, aldehideket, mérgező szerves és szervetlen anyagokat is tartalmaznak. Tény, hogy az alkohol előnyös tulajdonságokat is hordoz: étvágykeltő, gyomorsav-elválasztást fokozó hatású, folyadék- és kalóriahiányt pótol. A mérsékelt alkoholfogyasztás csökkenti a koszorúér-betegség kockázatát. Az alkoholnak ezt a tulajdonságát általában a zsírszerű anyagok anyagcseréjére és a vér alvadékonyságának csökkenésére vezetik vissza. Ilyen esetekben a kis mennyiségű fogyasztás célja a gyógyító hatások kihasználása. Sokak nézetei szerint azonban az is pozitívum, hogy az alkohol melegít, erőt ad, bátorít, megszünteti a fáradságot. Megdöbentő, de még élnek olyan falusi szokások, ahol a csecsemőket nem énekléssel ringatják álomba, hanem pálinkával átitatott kenyérdarabbal. Vagy iskolás gyermekeiket, melegítőként, téli napokon forralt borral indítják iskolába.

Az alkohol serkentő hatása előbb az agyi mechanizmusokra hat. A gátlások feloldódnak és kibontakozik a kezdeti élénkség. Később a hatás átterjed az agyi serkentő folyamatokra, a viselkedés, az érzékelés tompul, a mozgási reakciók lelassulnak, fáradság és álomosság lesz

úrrá az emberen. Az alkoholos hatás elérését befolyásolja a felszívódás sebessége, amely függ az alkohol mennyiségétől, az alkoholfogyasztás ütemétől és a szeszes ital etilalkohol tartalmától. A felszívódásnál a kimerült lelki, fizikai állapot is szerepet játszik. A minél gyorsabb és tökéletesebb hatás érdekében az italozók üres gyomorral, szénsavas vagy energia-italok kíséretében fogyasztják az alkoholt. Szeszes ital fogyasztásakor a légzés megélnkül, a bőr erei kitágítják, ami melegségérzetet okoz, egyben fokozza a hővesztéséget. Ezért fordul elő a hidegben a hőszabályozás romlása és fenyeget a megfagyás veszélye.

Az alkohol zsírokat és szénhidrátokat helyettesíti, ezért a kezdeti szakaszban, mikor még nem romlott meg a táplálkozás, gyakori az elhízás. A szokványossá vált alkoholfogyasztás esetén anyagcserezavarok jelentkeznek, emésztőszervi betegségek és felszívódási zavarok alakulnak ki. Ezt követi az idegsejtek pusztulása, a látóideg károsodása. Súlyos tájékozódási és emlékezési zavarok, idegrendszeri szövödmények léphetnek fel. A korai agyérelmeszesedés, elbutulás, leépülés és emlékezet zavara már a végállapot.

A mértéketlenül fogyasztóknál gyakran alakulnak ki légzőszervi, szív- és keringési rendszeri betegségek, daganatos megbetegedések. Súlyos esetben a mérgezett mély bódulatba esik a gerincgögyi reflexek megszűnésével, majd a légző és érmozgató központ bénulásával beállhat a halál. Az alkohol legtöbbször májzsugorodás, illetve hasnyálmirigy-gyulladás révén öl. Hazánk a májzsugorban való megbetegedésben világelső: 1980-tól 1997-ig megháromszorozódott az elhunytak száma.

Az alkohol személyiségtorzító hatásai

Az alkoholizmusban a pszichés tünetek rendszerint fokozatosan alakulnak ki. Legismertebb korai jelek a hangulat változásai, a labilitás. Az effektusok felszínessé válnak, amely összefügg a kitarás hiányával. Az egyén hangulata gyorsan változik, egyszer vidám és gondtalan, másszor bánatos és ingerlékeny. Később egyre lehangoltabbá válik, gyakran kerül gyűlölködő hangulatba. Sok esetben gyanakvó és kialakulhat féltékenységi téveszméje is. Józanul egészséges emberként viselkedik, alkoholos állapotban teljesen megváltozik: agresszív, érzéketlen, durva, fegyelmezetlen lesz. Mire kijózanodik, mindent elfelejt, letagad. A csekély mennyiségű szesz fogyasztást is kifejezett tudatborulás, tájékozódási zavar, téveszmék, érthetetlen tettek és egyéb kóros indulatok követhetik. Hazánkban a leggyakoribb az alkoholos elmezavar. Néhány órától, napokig és hetekig is tarthat ez a pszichopatikus állapot. A körkép hirtelen, előzmények nélkül is jelentkezhet. A borivóknál a leggyakoribb, a vegyes ivóknál és a tömény szeszt fogyasztóknál ritkább az előfordulása. Előfordulhat, hogy hirtelen megcsappan az énérfő, személyiségére a túlérzékenység, bizonytalanság válik jellemzővé. Én-zavarban szenved, amely valójában beteges, kóros alkalmazkodási késztetés. Magányosnak, elhanyagoltnak érzi magát, és elvárja, hogy mindenki csak vele foglalkozzon, őt szeresse. Ezért mindent megtesz, és próbál úgy helyezkedni, hogy az elismeréseket megkapja. Az ilyen ember állandó szorongásban és bizonytalanságban él. E tulajdonságok megjelenése, a hangulatváltozások és az alkohol utáni vágy fokozódása teljes mértékben felőrli az alkoholbeteg személyiségét.

Az alkoholisták legjellegzetesebb sajátosságai az embertársi kapcsolatokban megnyilvánuló felületesség, az elégtelen partnerképesség a házasságban, a családban és a baráti körben. A viselkedészavaruk bonyolultan összetett. A szenvedélybeteg képes feszültségeit elviselni, a mielőbbi kielégítésre összpontosít, ennek mindent alárendel. E kellemetlen élményállapotának csillapítása nem tőrhet halasztást, elveszíti a várakozási, kitarási képességét. Függőségi mintája saját vágyképére vonatkozik, amelyeket a valós tárgyakra rávetít. Tehát a környezetéhez való kapcsolata saját maga táplálásában kimerül, ezért sokszor nem képes szeretetadásra, illetve elfogadásra, és nem képes a kapott örömet élvezni. A szenvedélybetegeknek az egyet-

len világ a saját belső valóságuk, ezért képtelenek közösségalkotásra és nem is képesek a külvilág másságát elviselni.

Az alkoholista betegek három személyiségírtípusba sorolhatók, aszerint, hogy miképp oldják meg függőségi konfliktusait. A *függőségi kívánságokat elfogadó* betegeknek nincs saját akarata, alárendelik magukat másoknak. Nem tudnak kezdeményezni, önállóan, passzívak. Keresik az erősebb, magabiztosabb egyének társaságát, akik uralkodnak fölöttük. Ennek elkerülhetetlen következménye a lehangoltság, visszafojtott harag, amely a mártírszerep felvállalásával társul. A *függőségi kívánságokat elhárító* függőségi kívánságaikat elfojtják, hogy férfiasságukat és identitástudatukat ne lehessen megkérdőjelezni. Kerülik a tartósabb és szorosabb barátságok kialakítását, a függőségtől való félelmük miatt. Számukra az alkoholizálás az imponáló viselkedést szolgálja. A *függőség és függetlenség között ingadozó* az előző kettő között helyezkednek el, s a pillanatnyi élethelyzet határozza meg mikor melyik a jellemzőbb. Képesek a függőségi vágyuk bizonyos kontrollálására.

Az alkoholizmus társadalmi megítélése

A társadalomban elfogadottnak számító alkoholfogyasztás ártalmaival szemben nagyon nehéz felvenni a küzdelmet. Az alkoholizmus betegségként való elismerése több évtizedes munka eredménye, amelynek során nem csak a közvéleményt, de az egészségügyet is meg kellett győzni arról, hogy a részegség nem egyszerűen bűn. A helyzet azonban ennél lényegesen bonyolultabb. Ha az alkoholizmus betegség, akkor a betegnek joga van orvosi kezelésre, és mivel az alkoholista beteg, nem lehet büntetni. Ugyanakkor a gazdaság növeli a szeszes italok termelését, nyilvánvalóan azért, hogy a lakosság megigya. Az alkohol ma a világon a legtöbb helyen legálisan hozzáférhető termék. Mindezek mellett nap mint nap olvashatjuk, hogy hány baleset, bűncselekmény függ össze az alkoholfogyasztással. A közvélemény sajnos nincs tisztában azzal, milyen nagyok az alkoholfogyasztás kárai és költségei. Szó nincs arról, hogy az állam ebből – például a fogyasztási adóbevétel révén – profitálna. A károk enyhítésére fordított költségvetési tételek, illetve a kieső munkaerő okozta veszteségek nagyságrendekkel magasabbak. Tehát a szeszesital fogyasztás nemcsak orvosi, hanem politikai kérdés is. Az egész társadalom alkoholfogyasztását kellene mérsékelni ahhoz, hogy csökkenjenek az egészségügyi kiadások.

Az alkoholizmus társadalomra nehezedő problémái közül a legfontosabbak egyike a családok életét érinti. Az ilyen károsodások még objektív mutatókkal sem regisztrálhatók, nem lehet hűen tükrözni azoknak a családoknak az életét, akiknek egy vagy akár két tagja alkoholista. Nem lehet leírni és átérzeni milyen szenvedéseket és kínlódásokat élnek át, úgy, hogy rájuk senki sem gondol. Az alkohol először megterheli, majd tönkreteszi a családot. Az alkoholista családja az átlagosnál sokkal gyorsabban bomlik fel. A válási folyamat évekig tart és számos egyéb krízissel jár együtt. Az alkoholista családból származó gyermekeknel magasabb százalékban fordulnak elő viselkedés- és kontaktuszavarok. Sok gyermek úgy hiszi, ő a felelős szülei boldogtalansága miatt. A gyermekek nemcsak az anyagi gondoskodást, hanem a megértést és szeretetet is hiányolják. Reakcióként visszahúzódnak a saját kis világukba. A gyermekeken kívül szenvedő alany a nem italozó házastárs is. Egyedül marad a család és persze a saját gondjaival, mert az alkoholista egyikben sem tud részt venni. A férfiak gyakori alkoholizmusa a házasságban és a családban meghatározó tényező a nők depressziójának kialakulásában. Az alkoholista általában erőszakos, és nem riad vissza a tettelegességtől sem.

A társas kapcsolatok terén a munkahely sem tartozik a kivételek sorába. Jelentős a munkahelyen és a munkaidőn belüli szeszes ital fogyasztás. Legtöbbször a gyárakra, műhelyekre gondolnak és a kocsmát látogató fáradt munkásokra. Itt a munkahelyi italozás hatással van

az üzemi balesetek számára és súlyosságára. Igen, ők is részét alkotják az alkoholistáknak, de nem szabad megfeledkezni más munkahelyekről sem. Együtt lehet élni az alkohollal irodaházakban, szerkesztőségekben és a színpadon is; következnek a meg nem értett zsenik, a kiöregedett sportolók, a kirekesztett művészek. Az alkoholizmus elleni küzdelem egyik legfontosabb feladata a munkahelyi italfogyasztás megszüntetése, illetve az ital nélkül dolgozni nem tudók, a legveszélyeztetettebb csoport kiszűrése és gyógyítása.

A fiatalok körében a szórakozóhely az, ahol „büntetlenül” fogyaszthatnak szeszes italt. Ma már fel sem tűnik, ha egy lány sörösüveggel dülöngél a diszkó előtt. A fiatalok körében az a menő, aki a legtöbbet bírja meginni. Sok szórakozóhelyen még azt sem figyelik, ha kiskorút szolgáltat ki, jóllehet ezt törvény tiltja.

A társadalmi hatások között legkomolyabb következmény a bűnözés. Nem kívánjuk itt megismételni a családi szocializációról korábban elmondottakat, de tény, hogy a bűnözést vizsgálva is kimutatható, hogy a családi feltételek és az egyéni fejlődés szoros kapcsolatban állnak egymással, jóllehet örökletességről nem beszélhetünk. A sérült gyermekek nehezen kezelhetők és nehezen tudnak beilleszkedni a társadalomba. Serdülőkorban ehhez a viselkedéshez társul a különböző szerekkel való visszaélés. Erre a deviáns magatartászavarra jellemző a rongálás és más, kisebb bűncselekmények elkövetése. Utóbb mindez kiegészül a társas befolyásolással. Bűnöző szubkultúrák jönnek létre, ahol saját normákat és szabályokat követnek a banda tagjai. A bűncselekmények körülbelül háromnegyed részét alkoholos állapotban követik el, ebbe beletartoznak az alkalmi ivók és az alkoholisták is. Az alkoholos befolyásoltság elsősorban érzelmi-indulati motivációjú bűncselekményeknél dominál. A személy elleni és az erőszakos bűncselekmények közel harmadát, a közlekedési bűncselekmények több mint kétharmadát alkoholos befolyásoltság alatt valósítják meg.

Az alkoholizmus prevenciója és a gyógyulás lehetőségei

A káros szenvedélyek gyógykezelése nehéz, hosszantartó folyamat, és a társadalom számára igen költséges. Ezért fontos a megelőzés, amelyben legnagyobb szerepet a korai felismerés játszik. Az alkoholisták felismerése azonban nem könnyű. Tüneteiben nem hasonlítható más betegségekhez, korai időszakában nem látható a veszély. Legjobban maguk az alkoholisták tiltakoznak az ellen, hogy beismerjék betegségüket. A család, a barátok is hajlamosak arra, hogy elbátortallítsák a dolgot.

Az alkoholizmussal kapcsolatban a világban három nagy kezelési-megelőzési rendszer alakult ki. *Munkahelyi bázisú alkoholkezelés:* itt külön szakmai csoportok foglalkoznak a munkahelyi italfogyasztás megfigyelésével és kezelésével. Hazánkra nemigen jellemző ez a megelőzési rendszer. *Krízorientált korai kezelés:* ennek a lényege, hogy felhasználják a kezelések elfogadtatására az iszákosság által kiváltott megrázkódtatásokat. *Házi orvosi és szakorvosi kezelés:* mivel ismerik az alkoholizmus egészségkárosító hatását, a legmeggyőzőbben ők tudják a beteget szembesíteni a problémával

A lehetséges megelőzési formák közül az *elsődleges megelőzés* keretében kell elérni, hogy a hozzászokás ki se alakuljon. A megelőzés már a gyermek születésével, sőt előtte elkezdődik. A szülők feladata a családon belüli helyes szocializáció. Összetett, sokoldalú és meglehetősen költséges az iskolai prevenció. Sajnos alacsony szinten állnak azok az oktatási programok, amelyek felkészítenék a pedagógusokat az alkoholisták felismerésére és kezelésére. Az alkoholra irányuló ellenpropaganda nagyon gyenge. Az alkoholelles mősorok, az egészségügyi nevelés-felvilágosítás szinte teljesen hiányzik az iskolai tantervekből és a médiákból. Kialakítása sok erőfeszítést igényel, de a befektetés biztosan megtérülne.

A *másodlagos megelőzés* keretében már a kialakult szenvedélyt, hozzászokást próbálják

megszüntetni, ezzel megakadályozva a betegség további terjedését. Az alkoholista egyént gyógyítani kell, mert az alkoholizmus betegség. Ám az alkoholbetegek csak nagyon kis hányada kerül szakorvosi kézbe, ők is többnyire csak kényszerből. Vagy családi, munkahelyi kezdeményezés hatására cselekednek, vagy már kialakult náluk valamilyen szövődmény. Azoknak a száma, akik önszántukból jelentkeznek, minimális. Sajnos kialakult az emberekben egyfajta negatív viszonyulás az alkoholistákkal szemben. Úgy tekintenek rájuk, mintha erkölcsileg gyengék lennének, és akaraterejük hiánya miatt a gyógyulásra képtelenek. A betegek hozzáállására jellemző, hogy nagy részüknél a belátás is hiányzik. Sokan határozottan visszautasítják, miszerint ők rendszeres szeszesital-fogyasztók lennének.

A szenvedélyekhez való hozzászokás nem megváltoztathatatlan és nem gyógyíthatatlan. A korai felismeréssel, ha még nem alakult ki a függőség, könnyebb elhatározni, hogy vége. Az esetek többségében azonban ennek a felismerésnek a hiánya jelenti a problémát. A leszokás gondolata akkor szokott először megjelenni, amikor szövődmények lépnek fel. A siker aránya alacsony, de van, aki le tud szokni, végigkínálódva a hiánytüneteket. A visszaesés viszont ilyen esetekben, stressz vagy konfliktus hatására, igen magas. Az egyén persze többnyire elhitheti önmagával, hogy ez csak ideiglenes állapot, megpróbálva fenntartani önbecsülését.

Ha az akarat nem elegendő, a legcélszerűbb segítséget kérni. Ha valaki önmagától belátja, hogy közösségi vagy terápiás segítségre van szüksége, nagy lépést tesz előre. Több önszorgító csoport közül talán a legismertebb a Névtelen Alkoholisták szervezete. E csoport a leszokás, öngyógyítás kollektív formája. A mozgalom Magyarországon 1988-ban alakult meg. A neve is tükrözi, hogy tagjai számára biztosítja a névtelenséget. Olyan nők és férfiak közössége, akik megosztják egymással tapasztalataikat és segítenek másoknak megoldani az alkoholizmus problémáját. Erőt és reménységet adnak egymásnak. Gyakran együttműködnek a korai kezelési formákkal.

Ilyen kezelések sikertelensége után a betegek a speciális osztályokra kerülnek, ahol a gyógyítási formák különböző hosszúságúak, súlyosabb esetek egy-két éven át is tarthatnak, többnyire a pszichoterápia eszközeivel. Ma a világban a legkülönbözőbb módszerekkel próbálkoznak. Együttműködnek a családokkal és bevonják a terápiába a házastársakat is. Olyan kezelési formák is kialakultak, ahol nem a teljes leszokásra, hanem a mértékletes fogyasztásra próbálják megtanítani a betegeket. Az alkohol szenvedélyének kezelése meglehetősen költséges. Hazánkban jóformán teljesen hiányzik a korszerű rehabilitáció.

Az alkoholizmus messzebbre mutat önmagánál. Nem lehet elkülönített jelenségként tárgyalni, sem forrásai, sem következményei alapján. A vele való foglalkozás össztársadalmi felelősséget igényel, amelyben az emberi kapcsolatok alakulásának jelentős szerepe van. Észre sem vesszük, mennyire elidegenedünk egymástól. Ezért fontos, hogy fölismerjük környezetünkben az alkoholizmus kezdeti tüneteit, és meghalljuk mások segítségért való kiáltását.

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris Kiadó, 1997

Bernáth László - Révész György: A pszichológia alapjai, Tertia Kiadó, 1998

Boór Károly - Franka Tibor - Nagy György: Alkohol, társadalom, munkahely, Medicina Könyvkiadó, 1982

Buda Béla: Az alkoholológia új távlatai, Alkoholizmus Elleni Bizottság, 1992

- Buda Béla: Alkohol és a sexualitás, Országos Alkohológiai Intézet, 1996
 Buda Béla: Szenvédélyeink, Sub Rosa Kiadó, 1995
 Buda Béla - Bonta Mihály: Viselkedés? Betegség? Társadalmi probléma? Medicina Könyvkiadó, 1985
 Alison Burr: Alkoholista a családban, Medicina Könyvkiadó, 1987
 Csepeli György: Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, 1997
 Forgács József: A társas érintkezés pszichológiája, Gondolat Könyvkiadó - Kairosz Kiadó, 1997
 Anthony Giddens: Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, 1997
 James Graham: Az alkoholizmus titkos története, Holistic Kiadó, 1996
 Jim Orford - Griffith Edwards: Alkoholizmus, Medicina Könyvkiadó, 1984
 John Powel: Miért félek attól, aki vagyok? Vigilia Kiadó, 1998
 Rácz József - Vingender István: Főbb addikciók szerepe Magyarországon a morbiditásban-mortalitásban és a népesség fogyasztásában. Statisztikai elemzés az Országgyűlés tájékoztatására, Országos Alkohológiai Intézet, 1999
 Szenvédélybetegségek = Addictologia Hungarica, 1997
 Török Tivadarné: Az alkoholizmus közös gondja, Országos Alkohológiai Intézet, 1994
 Valkai Zsuzsa: Miért isznak a nők?, Magvető Könyvkiadó, 1986

Dante illusztráció III.

Komporday Levente

A borsi Rákóczi-kastély a két világháború között

Zemplén vármegye területén több, a magyar történelemben jelentős szerepet vállaló személy született. Közülük is kiemelkedik II. Rákóczi Ferenc, aki Borsiban látta meg a napvilágot.

A fejedelem életével bőséges szakirodalom foglalkozik, azonban kevés olyan munkát ismerünk, amely a borsi szülőház történetét kíséri nyomon. A Borovszky Samu szerkesztésében elkészült *Zemplén vármegye monográfiája* egészen 1905-ig mutatja be a kastély tulajdonosait.¹ A Csikvári Antal által 1940-ben kiadott *Zemplén vármegye* című munkában a Borsi címszó alatt csak a kastély nevének említésével találkozunk.² A községet szócikkben említi meg a Kováts Dániel által szerkesztett *Sátoraljaújhely lexikona* is.³ A borsi kastély építészeti leírását tartalmazza Feld István könyve.⁴ A két világháború közötti történetéről csak Hajdú Jenő ír hosszabban *A Nagyságos fejedelem szülőhelye Borsi* című könyvében.⁵ Az alábbiakban e mű felhasználásával, továbbá eddig fel nem használt levéltári forrásokra, és a dédapám, palocsai Pauliczky István⁶ által összegyűjtött iratokra, újságcikkekre támaszkodva kívánom bemutatni a borsi Rákóczi-kastély két világháború közötti történetét.

II. Rákóczi Ferenc 1676. március 27-én született a borsi várkastélyban I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona gyermekeként.⁷ Erről emlékeztek meg Sátoraljaújhely „lelkes, hazafias polgárai” 1882. június 11-én, akik a várkastély azon saroktornyára, amelyben Rákóczi született, emléktáblát helyeztek el.⁸ Borsi Zemplén vármegye központi, vagyis a sátoraljaújhelyi járásában fektült. A várkastélynak a 18. századtól több tulajdonosa is volt. Az első világháborút megelőzően 1892-ben a gróf Széchenyiektől vásárolta meg 100000 forintért idősebb hg. Windischgraetz Lajos lovassági tábornok.⁹ Az első világháborút lezáró trianoni békében Magyarország és Csehszlovákia között úgy húzták meg a határt, hogy Borsi csehszlovák fennhatóság alá került. A birtokot felosztották, a falusiak is kaptak belőle parcellákat, a többi pedig aktív politikusokhoz került.¹⁰ A sárospataki várat és a körülötte elterülő birtokot öröklő hg. Windischgraetz Lajos¹¹, aki később a frankhamisítási per egyik vádlottja volt, az oldalági rokonától kapta meg a csehszlovákiai hitbizományt.¹² Ennek részét képezte a borsi várkastély, amelyet tőle Berkovics József bérelt.¹³ A világválság miatt a Windishgraetz-gazdaság fizetési nehézségek közé jutott, és csődeljárás indult a herceg ellen. Ezért vetődött fel a borsi kastély eladásának gondolata 1931-ben. Több vevő is jelentkezett: a bérlő Berkovics József, Hajna Sándor nagymihályi ügyvéd, valamint a borsi gazdák is szövetkezni akartak a kastély megvételére.

A Rákóczi-szülőház lebontásának veszélyére először Szentpétery Piroska figyelmeztetett. Cikkében arról írt, hogy a kastélyra „három szlovák gazda is alkuszik”, akik ha kifizetik a háromszázezer koronás vételárát, „a telket elosztják háromfelé, az épületet lebontják s építenek a kőből házat, istállót, csűrűt, kamrát”.¹⁴ A *Prágai Magyar Hírlap*ban megjelent újságcikknek nagy visszhangja lett. Több levél érkezett a szerkesztőségbe, amelyet újabbak követtek az újságban.¹⁵ Ezt követően Zseményiné, az Országos Zrínyi Ilona Kör örökös díszelnöke Eduard Benešhez, Csehszlovákia külügyminiszteréhez memorandumot intézett, amelyben arra kérte, hogy segítsen megmenteni a kastélyt a magyar utókornak.¹⁶

A cikkek megjelenését követően az újság nem közölt újabb információkat a kastély ügyében. Szentpétery Piroska ezért Prágába utazott, hogy a *Prágai Magyar Hírlap* főszerkesztőjével, Dzurányival beszéljen, mi a hallgatás oka. A főszerkesztő közölte, hogy felsőbb nyomásra Grosschmiedt Géza kassai szenátor tiltotta meg az ügy folytatását. Szentpétery Prágából Tornára ment, hogy Péchy Gáspárnétól, a *Nagyasszony* c. lap főszerkesztőjétől kérjen segítséget a továbblépéshez. Azt a tanácsot kapta, hogy keressen az ügynek hatalommal bíró pártfogókat. Nyerje meg Szentivány József¹⁷ képviselőt és Szilassy Béla¹⁸ földbirtokost. A két befolyásos személyt rögtön fel is kereste. Szentivány Józseffel a Liptó vármegyei Szentivánban, Szilassy Bélával, a *Prágai Magyar Hírlap* tulajdonosával pedig Losoncon beszélt. Mindkettőt sikerült megnyernie. Szentiványt meghívta a Kazinczy Társaság 1930. szeptember 21-ei gyűlésére, hogy újabb támogatókat nyerjen meg a kastély ügyének.

Szentpétery a sikeres megbeszélésekről rögtön beszámolt a *Nagyasszony* főszerkesztőjének. Már csak Grosschmiedt Gézát, a kassai szenátort kellett meggyőznie, akivel csak többszöri próbálkozás után sikerült találkoznia. A bankigazgató szenátor nem szívesen fogadta Szentpéteryt. Mint mondta, a figyelem felkeltésével csak rontott az ügyön, így többen megpróbálnak majd ellenállni a kastély megvételének. Arról próbálta meggyőzni Szentpétery Piroskát, hogy a Berkovics-testvérek nem bontják le a kastély, sőt iskolát és kápolnát alakítanak ki belőle. Ezt Szentpétery nem tartotta kielégítő ötletnek, mert a szülőház nagyobb része továbbra sem rendeltetésének megfelelően lenne használva. Végül a szenátor beleegyezett a folytatásba, sőt segítségét is felajánlotta, miután meghallotta, hogy már Szentiványt és Szilassyt is megnyerte az ügynek. Már csak Windischgraetz herceg jóváhagyására volt szüksége, aki ekkor Sárospatakon lakott. Vele nem, de az intézőjével, valamint a csehszlovákiai birtokainak jogtanácsosával, jószágkormányzójával, Holló Zoltánnal sikerült beszélnie, és a kastélyra vonatkozó papírokat elkérnie. Megtudta, hogy a borsi birtokokat annyi adósággal terhelték meg, hogy azok már teljesen a Berkovics-testvérek tulajdonába kerültek.

Szentpétery elégedetten utazott 1930. szeptember 21-én Szentivánba, a Kazinczy Társaság gyűlésére. Itt azonban teljesen letörte a kassai szenátor hozzáállása. Ezért levelet írt Szilassy Bélánénak, amelyben arra kérte, hogy egy nőkből álló bizottságot hozzon létre, akik kezükbe veszik a kastély megmentésének ügyét. Ez a levél tovább rontotta a helyzetet. A *Nagyasszony* tulajdonosa októberben írt válaszában a bizottságok alakítása helyett a pontos adatok megszerzését hangsúlyozta.

A válaszlével egyedüli cselekvésre ösztönözte Szentpéteryt. A borsi várkastélyról készített festményéről fényképet csináltatott, ezzel pedig Nagymihályba utazott, ahol a fényképről képeslapokat nyomtattak. Egy kassai céget bízott meg tízezer képeslap elkészítésével. A képeslapokkal újra Tornára ment, ahol Péchy Gáspárnéval megosztotta azon ötletét, miszerint az eladott képeslapok árából vásárolják meg a Rákóczi-szülőházat. A szerkesztő először megdorgálta, hogy okatlanul adósságba verte magát, majd az ügy fontossága miatt mégis beleegyezett a folytatásba. A tízezer képeslap szétosztását Szentpétery Piroska magára vállalta. Rozsnyón, Losoncon 500-500 darabot osztott szét, majd Péter Mihály, rimaszombati püspök 300 képeslap eladására vállalkozott. 1930 utolsó heteiben közel 5000 darab terítésére került sor. A következő év januárja azonban teljesen visszavetette az ügy folytatását. Szilassy Béláné január 9-én kelt levelében megvonta mindennemű támogatását a képeslap akciótól, mert meggyőződött arról, hogy „a borsi kastélyt egy konzorcium akarja megvenni csupa magyar urakból (csak nem keresztények), így a borsi kastély fennmarad az utókor számára.” Ez a cél vezérelte, nem pedig az, hogy „szlovenskói magyar nőket” egy bizonytalan vállalkozásba vezesse.

A szülőházat végül Hajna Sándor nagymihályi ügyvéd vásárolta meg. Az első bécsi döntésig nem is foglalkozott többet az üggyel a közvélemény. Egyedül Szentpétery Piroska próbálkozott

magyar szervezeteknél (pl.: Nemzeti Tömörülés Pártjánál) a figyelem felkeltésével, valamint az egész történetet egy huszonhét oldalas levélben részletesen leírta Czettler Jenőnek.¹⁹

A Felvidék visszacsatolásakor, 1938. november 11-én Borsi is újra magyar település lett. A következő év április 8-án, Rákóczi halálának 204. évfordulója alkalmából emlékünnepelet tartottak. Az ünnepségen a vármegye tisztikara – többek között Fáy István főispán²⁰, Bornemissza Miklós alispán, Orbán Kálmán sátoraljaújhelyi polgármester –, valamint több ezres tömeg vett részt. Az ünnepi beszédet Kossuth Pál, a kibővült sátoraljaújhelyi járás főszolgabírája²¹ tartotta. Beszédében a Rákóczi-szabadságharc és a Felvidék visszatérése közötti párhuzamot emelte ki, majd örömet fejezte ki, hogy mind a Nagyságos Fejedelem szülőháza, mind a kassai dombon található sírja újra magyar földön található.²²

Az április 18-án tartott kisgyűlésén munkához látott a vármegye. Az alispán ismertette Kossuth Pál januárban írt jelentését a renoválással kapcsolatban. Ebben a főszolgabíró kiadta a jelszót a törvényhatóság számára: „Segítsetek megmenteni a legönzettelenebb magyar szülőházát!” Jelentésében a szülőház megmentésére irányuló mozgalmak előzményeiről is említést tett. Javaslatát három pontban összegezte: 1.) A törvényhatóság Rákóczi szülőházának megmentését állandóan tartsa napirenden, s erre a célra „saját kebeléből” alakítson bizottságot. 2.) A megalakított bizottság az egész ország területén rendezzen a „Nagyságos fejedelem” tiszteletére ünnepségeket, az ebből befolyt jövedelmet a renoválásra fordítsa. 3.) A bizottság tárgyaljon a tulajdonossal, hogy a borsi kastély vármegyei tulajdonba kerüljön. A megvásárolt szülőházban pedig egy „Rákóczi Múzeumot” kell kialakítani.²³

A kisgyűlésen napirend előtt vitéz Onczay László m. kir. gazdasági főtanácsos szólalt fel. A sátoraljaújhelyi főszolgabíró jelentését annyiban egészítette ki, hogy beszámolt a vármegye vezetősége és Hajna Sándor közötti tárgyalásokról. Javasolta, hogy hívjanak életre egy, csak a Rákóczi-szülőház ügyeivel foglalkozó bizottságot, valamint a vármegye forduljon a Műemlékek Országos Bizottságához a kastély műemlékké nyilvánításának érdekében. A napirend előtti felszólalás után Bornemissza Miklós²⁴ alispán ismertette a borsi szülőház „siralmasan szomorú” állapotát. Örömeire szolgált bejelenteni, hogy az elhanyagolt állapotban lévő Rákóczi-szülőház nemsokára „nemzeti zarándokhelyé” válhat. Onczay László felvetésével egyetértve ő is szorgalmazta, hogy Rákóczi múzeumot alakítsanak ki a kastélyból, amit azokkal a tárgyakkal rendeznének be, amelyek II. Rákóczi Ferenc korából származnak. A kisgyűlés végén megválasztották az ügyben intézkedő bizottság tagjait: Onczay László, br. Vécsey Ferenc, Asztalos Kálmán és Meczner Tibor vármegyei főlevéltárnok.²⁵

Bornemissza Miklós, ígéretéhez híven, az alispánok országos értekezletén a többi vármegye segítségét kérte. A kastély felújítása érdekében felvette a kapcsolatot a Műemlékek Országos Bizottságával, és megérdeklődte, milyen munkálatok elvégzése szükséges ahhoz, hogy „a Rákóczi-ház dicsőséges környezetben álljon az idők végezetéig”. Zemplén vármegye alispánja az anketon először ismertette a kastély rettenetes állapotát, majd azt a kérést intézte az ország vármegyéihez, hogy anyagilag támogassák a szülőház felújítását, amely így „a Fejedelem örök emlékének méltó templomává válhat”.²⁶

A borsi szülőház megvételéről szóló örömhírt a vármegye törvényhatósági bizottságának 1939. június 15-i közgyűlésén jelentette be az alispán. Maga a várkastély Hajna Sándor ajándékozásának köszönhetően ingyen került a vármegye tulajdonába. Itt vetődött fel az a gondolat, hogy az épületet Rákóczi múzeum, cserkész- és levante üdülőtthon céljára építsék újjá. A közgyűlés renoválásra és az ajándékozás folytán felmerülő ingatlanáruházási illeték fedezetére 40 ezer pengő hitelt szavazott meg. A törvényhatósági bizottság döntésével két célt szolgált. Az egyik célja az volt, hogy a fejedelem szülőházát megőrzi az utókornak, és ezzel lerója Zemplén vármegye kegyeletét II. Rákóczi Ferenc előtt. A másik indoka szerint „a Rákócziak

régi várkastélyában táborozó ifjúság lelke erősödjön meg a Magyar Szent Föld (*sic!*) történelmi levegőjében s II. Rákóczi Ferenc itt lebegő szellemének és életének gazdag példázata nevelje bennük az áldozatos hazaszeretetet”.²⁷

Szintén ezen a közgyűlésen döntött úgy a törvényhatósági bizottság, hogy a vármegyei Közművelődési Alap 11715 pengő vagyonából cserkész- és leventetáborhely céljára megvásárolja a várkastélyt környező, részben erdősített és a Bodrog folyó által szegélyezett, valamint Hajna Sándor tulajdonában álló mintegy 25 katasztrális hold kiterjedésű területet 11406 pengő 24 fillérért.²⁸

A közgyűlés és a belügyminisztérium jóváhagyásával a borsi várkastély végre Zemplén vármegye tulajdonába került. A következő nagy feladat a felújításhoz szükséges költségek előteremtése volt. Zemplén nem tudta egymaga előteremteni a fedezetet, ezért Bornemissza Miklós alispán szótatot intézett a vármegyékhez, amelyben hozzájárulásukat kérte a Műemlékek Országos Bizottsága által a felújításhoz szükséges, hozzávetőlegesen megállapított 120 ezer pengőhöz. A segítségért cserébe felajánlotta, hogy a társtörvényhatóságok „reményteljes ifjakat” a megvalósítandó cserkész- és leventeotthonban üdültethetik. A kastélyban kialakítandó Rákóczi múzeumban pedig a fejedelemmel kapcsolatos relikviák, emlékek felajánlását várták. Ezen kívül a körlevélben arra is utalást tett, hogy „ha valamely vármegye annyi emléktárgyat küldene, hogy azokból egy egész helyiség berendezhető volna, úgy erre a célra a vármegyének külön szobát tartunk fenn, s annak bejáratát a vármegye nevével és címerével jelöljük meg”. Ezt a körlevelet *A vármegye* c. közigazgatási és egyesületi közlöny is ismertette.²⁹

Bornemissza Miklós alispán körlevelének megjelenését követően a témában több cikk is napvilágot látott *A vármegye* hasábjain. A szeptember 20-ai számban „egy erdélyi magyar” szólt hozzá Bornemissza alispán szózatához. Több pénzszerzési akciót javasolt írásában: a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesületének igazgatótanácsa adjon ki tízezer darab sorsjegyet ötpengős áron; az előbb említett egyesület rendezzen az országban annyi Rákóczi-ünnepélyt, ahány vármegyéje van Magyarországnak; valamint a vármegyék bocsássanak ki háromféle „levélzáró bélyeget”, amelyek a borsi kastélyt, a kassai dómot és Rodostót ábrázolják.³⁰ 1939 novemberében már konkrét híreket olvashattak a lap olvasói. Somogy vármegye több országos felajánlása mellett II. Rákóczi Ferenc borsi szülőházának felújítására a kisgyűlés ezer pengőt szavazott meg.³¹ Somogy vármegye példáját követve a restaurálási munkálatok költségeihez több vármegye is hozzájárult, többek között a Rákóczi-kultuszról híres Abaúj-Torna is ezer pengővel. Az ország más vármegyéi azonban nem is válaszoltak Zemplén kérő szavaira. Bornemissza Miklós ezért az ország összes törvényhatósági joggal felruházott városainak anyagi hozzájárulásait kérte.³²

Az alispán a nyár folyamán levélben kérte az Országos Rákóczi Szövetséget, hogy amennyire tehetik, járuljanak hozzá az építkezések költségeihez. A szövetség nem háritotta el a kérést, de az észak-erdélyi területek visszatérése miatt minden figyelmét Hunyadi Mátyás ünneplésére fordította. Megígérte, hogy évi 200 pengővel járul hozzá a költségekhez, cserébe azt kérte, hogy minden év március 27-én II. Rákóczi Ferenc és május 5-én Zrínyi Ilona születésnapján a várkastély kápolnájában szentmisét mutassanak be. A szövetségnek írt levélből kiderül, hogy a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Rádió is felajánlott 1000-1000 pengőt.³³

Szintén 1940 augusztusában küldött levelet Bornemissza Miklós alispán Szendy Károlynak, Budapest székesfőváros polgármesterének, akitől arról érdeklődött, hogyan tudná megszerezni a rodostói kápolna berendezését, mert ennek a mását szeretnék felállítani. Sajnos a polgármester válasza nem maradt meg.³⁴

A vármegyék felajánlásainak köszönhetően Zemplén létrehozta „A borsi Rákóczi-kastély” alapot, amelynek kimutatásai pontosan végigkövethetők Zemplén vármegye törvényhatósági bi-

zottságának jegyzőkönyveiben.³⁵ A helyreállítási munkákat hat részre csoportosították: I. Földmunka (a belső helységek alapjainak megteremtése), II. Bontási munka, III. Kőműves-, beton-, burkoló- és elhelyező munka, IV. Kőfaragó munka, V. Ács munka, VI. Tetőfedő munka, VII. Bádogos munka, VIII. Asztalos-, lakatos-, mázoló és üveges munka, IX. Egyéb munkálatok (padlásfeljáró-lépcső készítése). A munkálatok költségeit pontos számítások alapján 96000 pengőben állapították meg. A tatarozást 1941. augusztus 23-án fejezte be Fuchs Nándor építőmester, akinek egy évig jótállást kellett vállalnia. Az 1942. november 18-án megtartott „utófelülvizsgálaton” a jegyzőkönyvben felvett hiányosságokat a vállalkozó nem szüntette meg, ezért további egy évig jótállással tartozott a vármegyének.³⁶

A Rákóczi-szülőház megmentésére siető vármegyék anyagi hozzájárulásainak köszönhetően 1941-ben már a berendezési tárgyak is szóba kerültek. A kastély múzeumi részébe közéleti szereplők és magánszemélyek is ajánlottak fel relikviákat. Többek között gróf Károlyi Gyula nyugalmazott miniszterelnök három eredeti Rákóczi-korabeli kuruc zászlót, gróf Apponyi Károly egy 300 éves bibliát helyezett letétbe a vármegyénél.³⁷ A magánszemélyek felajánlásai mellett a Hangya Ipari Rt. segédkezett a kastély berendezésében, ezért külön termet is kapott a fejedelem szülőházában. A szobából magyar stílusú üléstermet alakítottak ki.³⁸ A fokozatosan helyreállított kastély helyet adott Zemplén vármegye múzeumának is. A vármegye 1942. január 1-ra tervezte a Rákóczi múzeum berendezését. Ennek gondozására kérték fel a „történelmi és régészeti felkészültséggel rendelkező, közelben lakó törvényhatósági bizottsági tagot”: zebegnyői Dienes Adorjánt római katolikus papot.³⁹ A vármegye kisgyűlésén a „múzeum-igazgató” címet és egy évre havi 150 pengő juttatást szavaztak meg részére.⁴⁰ Munkájával a törvényhatósági bizottság annyira meg volt elégedve, hogy 1943 novemberében a megtakarítások terhére 800 pengő tiszteletdíjban részesítette.⁴¹

Az épületben a leventék és a cserkészek mellett mások is tartottak különféle rendezvényeket. Többek között vitézi várományosok táboroztak a „hét száz esztendő Rákóczi kastélyban”. A háromnapos tábor vitéz Vitányi Dezső alezredes és vitéz Lehoczky Lajos, a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírója⁴² szervezte meg. A jelöltek meghatározott napirendben délelőtt az ország fejlődéséről szóló előadásokat hallgattak, délután vízi kiképzésben részesültek, esténként pedig táborúzzal mellett szórakoztak.⁴³ Lehoczky főszolgabíró elnökléte alatt tartották meg a sátoraljaújhelyi járás jegyzői karának értekezletét. A találkozáson a közelgő aratást és a járás közellátásának biztosítását vitatták meg. Az ankét végeztével a megjelent jegyzők megtekintették a jövődöbéli vitézek táborozásának záróünnepét.⁴⁴

A helyreállított és a leventék, cserkészek által birtokba vett Rákóczi-kastélyra már csak az ünnepi felavatás várt. Előzetes tervek szerint 1943. október 3-án akarták ünnepélyesen átadni a nagyközönség számára a kormány és a fővárosi író- és újságíró társadalom képviselőinek jelenlétében.⁴⁵ Később a felavatási ünnepséget egy héttel elhalasztották. A nagyszabású ünnepségen a kormány képviselői Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével jelentek meg, aki ünnepi beszédet tartott.⁴⁶

A második világháború után a község újra a csehszlovák államhoz került. A kastéllyal nem foglalkoztak, állaga folyamatosan romlott, helyreállítása csak az 1990-es években kezdődött el, és napjainkban is folyik.

Jegyzetek

¹ Borovszky Samu (szerk.): *Zemplén vármegye monographiája*, Budapest, 1905.

² Csíkvári Antal (szerk.): *Zemplén vármegye. Vármegyei szociográfiák XI.* Budapest, 1940.

³ Sátoraljaújhelyi lexikona, szerkesztő: Kováts Dániel, Sátoraljaújhely, 2001, 54.o.

⁴ Feld István: *16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon*, Sárospatak, 2000. 102-103. o.

⁵ Hajdú Jenő (szerk.): *A Nagyságos fejedelem szülőhelye Borsi*, Borsi, 1999.

⁶ Dr. palocsai Pauliczky István (1888, Királyhelmece – 1940, Sátoraljaújhely). Középiskolai tanulmányait a rimaszombati protestáns gimnáziumban, jogi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte. 1910-ben szerzett államtudományi oklevelet, majd Zemplén vármegye szolgálatába állt. 1911-ben Dókus Gyula alispán titkára lett. 1914 és 1916 között harcolt az I. világháborúban. 1916-ban a nagymihályi járás főszolgabírójává nevezték ki. 1920-ban Szerencsre menekült, majd 1934-ig Sárospatakon volt főszolgabíró. Ekkor leveldi Kozma György főispán aljegyzőnek nevezte ki, majd a törvényhatósági bizottság másodfőjegyzővé választotta. Főjegyzővé választása előtt, 1940-ben halt meg.

⁷ Borovszky: i.m. 33.o., Csíkvári: i.m. 93.o., Csorba Csaba: *Rejtélyes váraink*, Budapest, 2001, 52-54.o., uő: *A Rákócziak várai és várkastélyai*, in.: *Széphalom 13. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2003*, 26.o.

⁸ Borovszky: i.m. 33.o. Az emléktábla szövege: „Itt született II. RÁKÓCZI FERENC 1676. év márczius 27-én. Egyes hű hazafiak és törvényhatóságok áldozatkészségéből emelték a sátoralja-ujhelyi turisták 1881. évben.”

⁹ Borovszky: i.m. 33.

¹⁰ Szentpétery Piroska: *Rákóczi szülőházát Borsiban árverés és lebontás veszélye fenyegeti = Prágai Magyar Hírlap*, 1930. június 22., 9.o.

¹¹ Windischgraetz Lajos herceg (1882, Krakó – 1968, Bécs) nagybirtokos, miniszter, cs. és kir. kamarás. Huszártiszként szolgált, az I. világháború végén az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője, majd közlelmezési miniszter volt. A monarchia bukása után Svájcban élt, csak 1920-ban tért vissza Magyarországra. 1920-1922 között a sárospataki választókörzetet képviselte a nemzetgyűlésben. 1926-ban a frankhamisítási perben négyévi fegyházra és tízmillió korona pénzbüntetésre ítélte a törvényszék. Két évvel később kormányzói kegyelemben részesült. Ezt követően a közéletben nem vállalt szerepet. A II. világháború alatt összekötő volt Berlin és Zágráb között. 1945 után Ausztriában élt.

¹² *Ki-kicsoda? Kortársak lexikona*, Budapest, é.n., 913.o.

¹³ Szentpétery Piroska levele Czettler Jenőhöz, Örös, 1931. március 12. (A levél a szerző tulajdonában.) A kastélyra vonatkozó 1930-as évekbeli forrásom főképpen ez a 28 oldalas levél volt.

¹⁴ Szentpétery Piroska: *Rákóczi szülőházát...* i.m.

¹⁵ Dzurányi, a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője vezércikket írt *Borsitól Hradcsinig* címmel.

¹⁶ Hajdú Jenő: i.m. 54-55.o. A szerkesztő a vélhető keletkezési időt 1936-1938 közé teszi, de a levél minden bizonnyal 1930. június végén vagy júliusban született.

¹⁷ Szentivány József (1884, Zsár – 1941, Balatonfüred) országgyűlési képviselő a csehszlovák, majd a Felvidék visszatérése után a magyar parlamentben. Huszonegy éves korában vette át édesapjától a családi birtokok irányítását. A gömöri Gazda Egyesület elnökeként tiltakozott Rimaszombatnak és környékének csehszlovák államba való bekebelezése ellen, ezért 1921-ben feloszlatták az egyesületet. 1920-tól a cseh nemzetgyűlés képviselőjévé választották, majd megszervezte a Magyar Nemzeti Pártot. Zerdahelyi József álnéven irodalmi alkotó és szervezőmunkát végzett. A szlovákiai magyar írókat először a Szentivány Kúria nevű irodalmi körben, majd 1923-tól az újjászervezett Kazinczy Társaságban tömörítette.

¹⁸ Dr. Szilassy Béla (1881, Budapest – ?) országgyűlési képviselő, államtitkár. Az I. világháború utolsó két évében ulánus tisztként szolgált, több hadszínteret is megjárt. 1929-től a prágai

szenátus tagja. Az Egyesült Magyar Nemzeti Párt alapító tagja és ügyvezető elnöke volt. 1938-tól magyar országgyűlési képviselő és a felvidéki minisztérium államtitkára, valamint Losonc város elöljáróságának tagja.

¹⁹ Dr. Czettler Jenő (1879, Jászárokszallás – 1953, Budapest) agrárközgazdász, egyetemi tanár, rektor, országgyűlési képviselő. Egyetemi tanulmányait a budapesti és berlini egyetemeken végezte. 1901-ben szerzett doktori oklevelet. 1920-tól országgyűlési képviselő. 1922-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1928-tól 1935-ig a képviselőház alelnöke, 1937-től a felsőház tagja.

²⁰ Dr. fáji Fáy István (1887, Zádorháza – ?) Középkislovákiai Budapesten és Rimaszombatban, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1910-től Gömör vármegye szolgálatába állt. 1917-ben másodfőjegyzővé választották. Az I. világháborúban 42 hónapig a 2. huszárezred kötelékében szolgált. Részt vett a szegedi ellenforradalomban. Emléklapos századosként szerelt le, több kitüntetés birtokosa. 1926-tól a feledi kerület országgyűlési képviselője, és egészen 1934-ig tevékenykedett a törvényhozásban. Ezt követően Békés vármegye főispánja. 1935 és 1944 októbere között Zemplén vármegye főispánja volt.

²¹ Dr. udvardi és kossuti Kossuth Pál (1887, ? – ?) Földbirtokos, főszolgabíró, országgyűlési képviselő. 1909. június 24-én lépett Zemplén vármegye szolgálatába és 1920. június 30-ig a sátoraljaújhelyi járás szolgabírája, majd Meczner Gyula főispán tiszteletbeli főszolgabíróvá nevezte ki. A trianoni békét követően, miután földbirtoka és lakóhelye (Bodrogszög) Csehszlovákiához került, le kellett mondania minden Magyarországon viselt címéről és járandóságáról. A Felvidék egy részének visszatérését követően, 1938. december 22-től 1939. május 2-ig a sátoraljaújhelyi járás főszolgabírája, majd az 1939. május 29-i országgyűlési képviselő választáson a sátoraljaújhelyi egyéni választókerület képviselőjévé választották.

²² *Több ezer főnyi közönség előtt folyt le a Rákóczi-émlékünnepély Borsiban = Zemplén*, LXX. évf. 16. szám, 1939. április 16.

²³ Dr. Kossuth Pál 1939. április 11-i jelentése az alispán számára. (A szerző tulajdonában.)

²⁴ Kálnói és ádámföldi Bornemissza Miklós (1890, Krivány – 1960, Sátoraljaújhely) főszolgabíró, alispán. Jogi tanulmányait az eperjesi akadémián végezte. 1912-ben Sáros vármegye szolgálatába állt és főispáni titkári beosztást nyert. Végigküzdötte az I. világháborút, főhadnagyi rangban szerelt le, több kitüntetés tulajdonosa. 1918 végén Magyarországra menekült, a Közélelmezési Minisztériumhoz került. A Tanácsköztársaság idején Bécsbe távozott, ahonnan gróf Bethlen István a varsói követséghez osztotta be. Egy év múlva Magyaróvára helyezték, ahol a gabonagyűjtés országos kormánybiztosságán kihágási rendőri büntető bíróként működött. 1921 és 1928 között Sopronban volt szolgabíró, majd Zemplén vármegye bodrogszögi járásának főszolgabírájává választották. 1934-ben kormányzói dicséret elismerésben részesült. 1936. december 7-én a vármegye alispánja lett, tisztségét 1944 októberéig töltötte be, ekkor nyugdíjazták.

²⁵ *Műemlékké nyilvánítják és Rákóczi múzeumká alakítják át a Fejedeleme Borsi községbeni szülőházát = Zemplén*, LXX. évf. 17. szám, 1939. április 23.

²⁶ *Rákóczi vármegyéje és a vármegyék = A vármegye. Közigazgatási és egyesületi közlöny*, XXXIV. évf. 14. szám, 1939. május 10.

²⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: ZL.) IV. B 1402/a Zemplén Vármegyei Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei 1872-1944. (a továbbiakban: ZVmThB. Jkv.) 67. k. 1939. évi közgyűlési jegyzőkönyv. 120. sz. 193-195., 68. k. 1940. évi közgyűlési jkv. 23. sz. 77-80.

²⁸ ZL. ZVmThB. Jkv. 67. k. 1939. évi közgyűlési jkv. 121. sz. 195-196., 68. k. 1940. évi jkv. 111. sz. 219-220.

²⁹ Bornemissza Miklós alispán körlevele 1939. augusztus 19. (a szerző tulajdonában); *A nagyságos Vezérlő Fejedelem szülőháza érdekében = A vármegye. Közigazgatási és egyesületi közlöny*, XXXIV. évf. 26. szám, 1939. szeptember 10., 1.o.

³⁰ *A Vezérlő Fejedelem szülőháza = A vármegye. Közigazgatási és egyesületi közlöny*, XXXIV. évf., 27. szám, 1939. szeptember 20., 1.o.

³¹ „Zrínyi-szobát” létesít Somogy vármegye a pozsonyi Magyar Házban = *A vármegye. Közigazgatási és egyesületi közlöny*, XXXIV. évf. 32. szám, 1939. november 10., 3.o.

³² *Bornemissza Miklós alispán a magyar városokat is felkérte a Rákóczi-ház költségeihez való hozzájárulásra = Zemplén*, LXXI. évf. 34. szám, 1940. augusztus 24., 2.o.

³³ ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai. 1940. 274. doboz. 10402/1940. alispáni szám.

³⁴ ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai. 1940. 274. doboz. 10401/1940. alispáni szám.

³⁵ ZLt. ZVmThB. Jkv. 68. k. 1940. évi közgyűlési jkv. 103. sz. 213-214.; 69. k. 1941. évi jkv. 27. sz. 84-85.; 70. k. 1942. évi jkv. 25. sz. 86-87.

³⁶ ZLt. IV. 1405. Zemplén vármegye alispánjának iratai. 1943. 368. doboz.

³⁷ *Országos mozgalom a Borsi Rákóczi szülőház korszerű berendezésének érdekében = Zemplén*, LXXII. évf. 20. szám, 1941. május 17.

³⁸ *Felavatták a Hangya termet a Borsi kastélyban = Zemplén*, LXXIV. évf. 42. szám, 1943. október 16.

³⁹ zebegnyői Dienes Adorján (1872, Kiazar – 1957, Sátoraljaújhely) pápai kamarás, Nagykövesd római katolikus plébánosa. Apja zempléni földbirtokos. 1894-ben szentelték pappá. Apátfalván kezdte pályafutását, majd 1905-ben a kassai egyházmegyéhez került, ahol a báró Sennyey-és a gróf Széchenyi családok házi lelkésze volt Pácinban. 1910-től Nagykövesd plébánosa lett. Több zempléni kulturális egyesület tagja, majd 1940-től a vármegyei Rákóczi-múzeum gondnoka volt. Sokat foglalkozott a felvidéki várak történetével, amit *Regélő romok* című könyvében meg is jelentetett.

⁴⁰ ZLt. IV. 1402/c Zemplén vármegye Törvényhatósági kisgyűlésének jegyzőkönyvei (továbbiakban: kisgyűlési jkv.) 1941. 11. dosszié. 7972/1941. kisgyűlési szám. 452-453.

⁴¹ ZLt. IV. 1402/c kisgyűlési jkv. 1943. 12. doboz. 12240/1943. kisgyűlési szám.

⁴² Vitéz kistrákói, bisztriczai és lehotai Lehoczky Lajos (1890, Királyhelmececs – ?) főszolgabíró. A sátoraljaújhelyi piarista gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. Az I. világháborút végigharcolta, főhadnagyként szerelt le, több kitüntetést kapott. 1922-ben a kormányzó vitézé avatta. 1923-ban államtudományi államvizsgát tett a sárospataki jogakadémián. 1914-ben lépett Zemplén vármegye szolgálatába mint irodatiszt. 1927-ben választották helyettes szolgabíróvá. Az 1929-es általános tisztújításon a tokaji járás szolgabírójává választották. 1937-től a sátoraljaújhelyi szolgabírói kirendeltség vezetője, két évvel később a kibővült sátoraljaújhelyi járás főszolgabírója lett. A II. világháború végén 1945-ben a szovjetek elhurcolták, nem tért haza.

⁴³ *A vitézi várományosok táborozása a borsi kastélyban. Kedden járási jegyzői értekezlet volt Borsiban = Zemplén*, LXXIII. évf. 27. szám, 1942. július 4.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *A borsi Rákóczi szülőház felavatása = Zemplén*, LXXIV. évf. 27. szám, 1943. július 3.

⁴⁶ *Október 10-én Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter beszél Borsiban = Zemplén*, LXXIV. évf. 38. szám, 1943. szeptember 18.

Martinák János

Csokonai és Sárospatak

A magyar kultúrtörténetnek van néhány bizonytalan mozzanata, amelyben nagy alkotók és bizonyos földrajzi helyek kapcsolatához homályos, nem egészen tisztázott vélekedések, hitek, olykor mítoszok kapcsolódnak. Ezek hagyományokon, téves ismereteken, néha tudatos ferdítésen alapulnak. Elterjedt felfogás például, hogy Csokonai Vitéz Mihály idegenkedett Sárospataktól, a Református Kollégiumtól. Ezt a képet árnyalhatjuk, ha mélyebb vizsgálat tárgyává tesszük költőnk és a több évszázados iskola kapcsolatát. Nem könnyű munka, hiszen Csokonai nagyon rövid ideig tartózkodott városunkban. Harsányi István még úgy vélte, 1795. októberétől 1796. júliusáig élt Patakon. Vargha Balázs, Komáromy Sándor és a Csokonai kritikai kiadás sajtó alá rendezői szerint azonban a költő csak 1795. december 22-én érkezett Sárospatakra. A munkát tovább nehezíti, hogy kevés forrás áll rendelkezésünkre a költő pataki tartózkodásáról. Barátjának, Puky Istvánnak visszaemlékezései, saját leveleiben tett megjegyzései, diáktársai elszórt utalásai adnak némi fogódzót a kérdés tisztázására. A téma alapvető forrása Harsányi István *Csokonai Sárospatakon* c. munkája¹. A kollégium jeles teológia tanára és könyvtárának vezetője napi tevékenysége mellett kiterjedt tudományos munkásságot folytatott a néprajz, a teológia és az irodalom területén. (1928-ban, korai halála évében, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának jelölték.) Az 1920-as évek elején Gulyás Józseffel elsőként vállalkozott arra, hogy Csokonai életművét sajtó alá rendezze, és addig kiadatlan verses és prózai munkáit megjelenteti.² A művek gondozása közben Harsányi éberén gyűjtötte a költő sárospataki diákságának és itt tartózkodásának nyomait, ennek eredménye az 1922-ben megjelent, már említett tanulmánya.

Közismert, hogy Csokonai 1794-ben Debrecenben elvégezte a teológiát, és megszerezte a nyilvános oktatásra feljogosító publicus praeceptor címet. 1795-ben legációban volt Halason és Kecskeméten. Innen Pestre ment, hogy költőtársai előtt tisztelegjen, ahol szomorú tanúja volt Martinovicsék kivégzésének. A debreceni kollégiumot megrettentette a reformmozgalmat követő megtorlás, s ez hozzájárult ahhoz, hogy 1795. június 20-án a költőt kitalítsák az iskolából. Bár könyvlopással vádolták, a tárgyalásán készült jegyzőkönyvekből világosan kitűnik, a kollégium szabadulni akart az önálló egyéniségű, önérzetes, a felvilágosodás gondolatait magába szívó s azt tanítványainak továbbadó fiatalembertől.

A költő jövedelem nélkül maradt, édesanyja támogatásából élt, amely nyilván nehezebbé esett. Így történt aztán, hogy amikor az 1795. augusztus 15-i debreceni vásáron találkozott Gáspár Pál Zemplén vármegyei főjegyzővel, elfogadta javaslatát, hogy menjen Patakra a híres Kövy Sándor professzor mellé jogot tanulni. Kövy szívesen fogadta Csokonait, és tanácsolta neki, jövedelme biztosítására vállaljon korrepetitorságot. Csokonai azonban nem akarta magát semmivel sem lekötötni. A költő azzal is tusakodott, nekivágjon-e a jogi tanulmányoknak. Emiatt érzett lelki konfliktusát tükrözi *Bútsú a' Magyar Múzsáktól*³ című verse:

Magamis az után ti véletek tartok,
Kik élni és nem tsak verselni akartok,
Verbötzyhez megyek: ti tán meg nem martok,
Kik a' Törvény léből moslékot habartok.

Te pedig, Poésis! az egek' munkája,
 Apollónak mézes szájú Leánykája,
 Te a' Szegénységnek Anyja és Dajkája,
 Élj vígann! Elszakaszt Verbótzí' pennája.

Minden írásimat (: mellyek meg maradtak,
 'S szűk erszényem miatt köz fényt nem láthattak,
 Mecoenásokra is eddig nem akadtak,
 A'kik talám nálunk mind sírba rakattak:),

Bízom az érdeemes késő Maradékra,
 Melly több szívességgel néz a' jószándékra;
 Vagy pedig nem hajtván semmi tartalékra,
 Pípara raggatom és vajjas fazékra.

A vers annak az elkeseredett pillanatnak a szülötte, amikor a költő rádöbbsent kiadásra előkészített első kötete kiadhatatlanságára, hogy lehetetlen Magyarországon írói munkából megélni, s ezért elhatározta, gyakorlati pályára lép, jogász lesz. „*Verbótztyhez megyek: ti tán meg nem martok, // Kik a' Törvény léből moslékot habartok.*” Az újraidézett első verssorban a *ti tán meg nem martok* bizonyára a debreceni kollégiumi pörrel kapcsolatos sérelmére utal, a második sor a magyar nemesi jogról, a jogértelmezésről és jogszolgáltatásról alkotott véleményét tükrözi, és – ellentétben néhány korábbi értelmezéssel – nem Patakra vonatkozik.

Végül 1795 decemberében Csokonai megérkezett Sárospatakra, hogy jogot tanuljon. Érdekes, de az iskola subscriptionális anyakönyvében nem szerepel a neve. Ebben az anyakönyvbe kerültek azok, akik a pataki kollégium teljes jogú hallgatói voltak, s magukra nézve kötelezőnek ismerték el az iskola törvényeit. Több oka lehet annak, hogy ezt Csokonai nem írta alá. Egyrészt ő nem egyházi, hanem világi pályára készült („nontogatus”), másrészt magyarázhatja ezt személyisége: költőként sem bírta a kötöttségeket, s talán úgy érezte, az aláírás a már elért praepceptor rang feladását jelentené.

Van még egy bizonytalan pont pataki tartózkodását illetően. Ezideig nem derült arra fény, hol lakott, s létfenntartásához honnan szerezte a forrásokat. Feltételezhető, hogy barátai – elsősorban Puky István⁴ – támogathatták. Puky visszaemlékezései⁵ érdekes olvasmányok, hisz a költőt mindennapi életében: tanulmányaihoz, társaihoz, tanáraihoz való viszonyában mutatják be, és baráti elfogultságtól sem mentes jellemrajzot adnak róla. Puky szerint Csokonait szerették és tisztelték diáktársai, tanárai – még Kövy is, akinek elismerését nehéz volt kivívni – respektálták. Puky írásából egy vitaközö, de ugyanakkor toleráns, a másik ember véleményét meghallgató, víg kedélyű ember képe bontakozik ki, aki csak a vakbuzgósággal nem tudott mit kezdeni.

Puky nem feledkezik meg arról sem, hogy a költőnek a tanulmányaihoz való viszonyát ecsetelje. Megírja, hogy Csokonai nem volt rendszeres látogatója az óráknak, de utánanézett azoknak az előadásoknak, amelyről lemaradt, és gyorsan elsajátította az anyagot, sokszor még a felsőbb évesek is hozzá fordultak jogértelmezési kérdésekben. Puky nyomtatékosítja, Csokonai nem tudott megbarátkozni a korabeli magyar jog szellemével, ezt egy esettel is példázza. Egy alkalommal kikérték a költő véleményét egy rendelkezésről, amely szerint, ha az atya elhalálása esetén az állatok száma 50 alatt van, akkor az örökség a gyerekek és az özvegy között egyenlően osztandó fel, ha viszont 50 fölött, akkor csak a gyerekek örökölnek. Ez Csokonait felháborította, s fokozta a feudális jog iránti ellenszenvét.

A költő Patakon szorgalmasan látogatta a kollégium könyvtárát, itt olvasta például Boccaccio *Dekameronját*, Apuleius munkáit és a *La Moniteur* szerkesztőjének idilljeit. Sárospataki tartózkodásának idejét arra is igyekezett felhasználni, hogy mecénásokat keressen, ezért járta a környékbeli falvakat és kúriákat. Igaz, ehhez a hagyomány szerint borszeretete is hozzájárult, különösen a mádi bort kedvelte. Az utak azonban elsősorban mégis támogatók megszerzésére irányultak, de abban is segítettek a költőt, hogy megismerje Sárospatak környékének népköltészetét. A *Háromszáz minden nóta régebbi és újabb magyar népbeli dalokból* című gyűjteményben, amely 1796. november 8-án jelent meg Sárospatakon, – s amelyet az első megjelent népdalgyűjteményként tartanak számon – több olyan dal van, melyet Csokonai gyűjtött.

A költő pataki tartózkodása alatt sem szakította meg kapcsolatait régi ismerőseivel. Patakról írott levelei közvetlenül számolnak be itt szerzett tapasztalatairól és a feudális jogi tanulmányok alatt érzett keserűségéről. Barátjának, Nagy Gábornak írta Debrecenbe az alábbi sorokat: „Élsz? És mint vagy? – Én itten nyüglődöm ebben a Pataki világba. – Ugy-é? Sokat mondtam ki ebbe az egy szóba. Bővebben is megvilágosítom, hogy tudniillik én egy olly helyben lakom, a'mellyhez képest Debrecen egész London. Itt az értelem, ész, józan okosság minden lépésébe nagyot nyög, az izlés porba és szenybe hever. – A' sziv az ittzéig határozódik. Az én Ifjúságomnak Purgatóriuma Patak, 's a' benne uralkodó Démon a Magyar Jus...A' Természet az Isten, a'ki minket teremtett, a'ki nekünk törvényt adott, és a'ki mig az ő szabási mellett maradunk, bődlogit, mihelyt vagy kivüle vagy felette keressük a' Valóságot, fájdalmasan megbüntet. Mind balgatagság az olly tanulmány, a'melly a' Természet korlátján túl ragad, sőt a'melyik a Természetben keresi a Természetet, az is bolond, mint minden curiosa fisika....Óh! vajha a' következő kor meg tudhatná és meg esmérhetné, hogy én nem saját hibám miatt nem lehettem azzá a'mit ohajtottam, hanem az illy okok miatt!”¹⁶ Egy másik levél arról tanúskodik az itt töltött idő költői fejlődésének jelentős állomása. Szembenéz jövődjével hivatásával, s formálódik benne a gondolat: a nemzeti nyelv és kultúra védelméért és fejlesztéséért küzdeni kell. „Azokat a' kősziklákat járom mostan, hol Ovidiustól fogva sok Poëta hajót tört és a'mellyek miatt vagy jó lurista vagy jó Poëta leszek, minthogy a' kettő nehezen állhat meg edjűtt. Isten tudja, melyikre vólna ez idő szerint nagyobb szüksége nyomorúlt édes Hazánkknak. Bölcs Törvény Magyarázóink, és okos Törvény tevőink ugyan jó számmal találatnak: de igaz tiszta ízű Poëtaink száma felette igen kitsiny. ...Igyekezünk, mert az idők szomorú végével fenyegetnek édes Hazánk Literatúrájának, s félő, hogy míg mi szunnyadozunk, el enyészik a' Magyar nyelv minden díszével, 's nem lesz a' ki azon beszéljen.”¹⁷

Pataki tartózkodása legjelentősebb eredményeinek mégis itt írt költeményeit tekinthetjük. Az órák látogatása helyett sokszor inkább elvonult a közeli erdőbe, a hegyek közé, a Bodrog partra, és az ihlető környezetben költemények születtek. Harsányi még úgy tudta, a költő 17 verset írt Patakon, s egynek az elemeit, amelyből később Lilla-dal lett. Ezek a következők: Az Ősz⁸, A' Nyár⁹, Október¹⁰, November¹¹, A' Tél¹², Serkentése a' Múzsának¹³, Hívása a Múzsának¹⁴, A' rövid nap 's a hosszú éj¹⁵, Miért ne innánk?¹⁶, Ének a tavaszhoz¹⁷, Az én vagyonom¹⁸, A búkkal küszködő¹⁹, Bakkhushoz. Inscriptio²⁰, Asztali dal²¹, A rózsza²², A viola²³, A' Tavasz²⁴. Harsányi István Patakon írt költeménynek véli továbbá az 1809-es *Dávidné dudája* című kézirat versfüzetben levő *A méhekhez* című Lilla-dalának Harsányi kiadása előtt ismeretlen, lényegesen eltérő változatát is. A versben megjelenő környezet és téma alapján jutott erre a következtetésre:

Kis méhek a kertekben mezőkön réteken,

Mit futtok mit futtok sok veszéllyel

A' forrásokról a' virágokra repkedvén repkedvén szerte széllyel.

Itt Flora tábora zöldellő sátora,
 A' nimfák' a nimfák játszadoznak
 Jer hát barátom víg vagy úgy látom Trillázzunk trillázzunk Echónak.

Mendikás barátim mit nyomorogtok itt
 A' Sáros-Pataki Oskolábann
 Térdig a' sárban rongyos csizmámban
 Ugrálván ugrálván a' Lentsével.

A' *Méhekhez* c. 1797-re datált Lilla-dal lényegében már 1793-ban készen volt A' *Méz méze* c. vers utolsó három versszakaként. 1795-ben az Urániában A' *legédesebb Méz* címmel önálló versként is megjelent. A versnek számos közel egykorú változata létezik, amely feltehetően az énekelt vers folklorizálódásának következménye. A Harsányiék publikálta változatnak már az első verszaka sem egyezik teljesen a dal ismert szövegével, a 2. és 3. versszak pedig merőben elütő. Az utolsó szakasz arra vall, hogy a verset ilyen alakban sárospataki deák korában írta vagy élszóval mondta el a költő diáktársai előtt. Nagy azonban annak a valószínűsége, hogy a harmadik versszakot egy másik pataki diák költötte. Harsányiék magyarázata szerint a lencse azért szerepel az utolsó sorban, mert régen a sárospataki diákokat – mivel hetenként egyszer lencsefőzeléket kaptak a tápintézetben – lencséseknek csúfolták.

Harsányi és Gulyás munkájának megjelenése óta kiterjedt Csokonai-kutatás folyt, amely bebizonyította, hogy a fent említett versek legtöbbször nem Patakon keletkeztek. Említésre méltó ezek közül Juhász Géza munkássága az ötvenes években²⁵ és Vargha Balázs Csokonai-összkiadása.²⁶ Komáromy Sándor 1972-ben²⁷ már csak az alábbiakat tartotta hiteles pataki verseknek: *Miért ne innánk?*, *Bacchushoz. Inscriptio*, *Bakhushoz*²⁸, *A borítal mellett*, *Földi Rózsa*²⁹, *Fűzfa sípra észrevételek*³⁰. A Csokonai-kutatás bizonytalanságait az magyarázza, hogy a versek elsősorban kéziratok formájában, másolatokon keresztül maradtak ránk, gyakran több szövegváltozatban, a költő maga is számos esetben vizsgálta felül és írta újra szövegeit, de dátummal nem látta el őket. A hetvenes évek közepén Szilágyi Ferenc vállalkozott a maratoni feladatra, hogy összegzi a Csokonai-kutatás eredményeit. 1975 és 2002 között öt kötetben publikálta és látta el magyarázatokkal Csokonai összes költeményét.³¹ Kritikai kiadása a téma jelenleg leghitelesebb forrása. Ennek alapján négy versről valószínűsíthetjük, hogy a költő sárospataki tartózkodásának idején született.

A *Bakhus*hoz. *Inscriptio* című költemény tulajdonképpen egy kis olasz vers fordítása, de nem szó szerint, hiszen a magyar butéliákról ismert feliratok ma is ismerős stílusában ülteti a költő magyarra, így kítő stílusparódia válik belőle. A versben szereplő szőlősgazdák neve és a fordítás érett stílusa miatt fogadja el Szilágyi Ferenc, hogy a vers Sárospatakon készült.³²

Bakhus. Atyám.
 Minekutánna.
 A. Szöllőknek. Nagyobb. Résztét.
 A. Jég. Elverte.
 Én. Furmintházi.
 Tartzali. Szőlősgazda.
 Néked. Szentelem. Ezt.
 A. Te. Eleven. Képeddel. Megékesített.
 Öreg. Kantsót.
 Minthogy. Belőle.

A'mint. Szoktam.
Sokat. Nem. Ihatok.
Keveset. Nem Akarok.

Csokonai sárospataki tartózkodásának idejére teszi Szilágyi Ferenc az *Oh szegény Országunk!* c. vers keletkezését is. A költemény egyetlen példányban, a sárospataki barát, Puky István másolatában maradt fenn. A kuruc hagyományokat folytató, radikális németellenes vers kiadására nem is gondolhatott a költő, mondanivalója közvetlenül az 1795. évi vérmezői eseményekkel mutat szoros összefüggést.

Árpád Örökjébe
Csup bitang dusskáll
'A Solymok fészkébe
Gyáva banka száll;
Ha van szíve a'Magyarnek
Ha van benne ész,
'A bugyogós Hóhér kardnak
Áldozatja lész.

A vers radikális hangját csak legbizalmasabb barátai előtt üthette meg a költő. Szilágyi Ferenc szerint „leginkább a függetlenségi, Rákóczi-hagyományokat őrző pataki kollégium falai között képzelhető el keletkezése.”³³ Sárospataki tartózkodása idején még élénken élt a költőben a Martinovics-kivégzés fájdalmasan keserű élménye, amelyet a környezet felszabadító hatására meg is fogalmazhatott. Verselése alapján valószínű, hogy a költemény egy kuruc ének dallamára íródott. Ennél is szabadszájúbb *A Bor Ital mellett* c. vers, amelyet rögtönzött bordalként poharazás közben, baráti biztatásra, magasabb irodalmi becsvágy nélkül vethetett papírra a költő – magyarázza Szilágyi Ferenc a költemény politikai értelemben is szabados kifejezéseit. A bordalban szereplő történelmi utalások egyrészt arról tanúskodnak, a költő lelkes olvasója Dugonicsnak és a magyar őstörténetnek, innen eredeztethető tehát, hogy később megérik benne az *Árpád* eposz megírásának gondolata, másrészt alátámasztják a költemény sárospataki keletkezését, hiszen szorosan a vidékhez kötődő főúri családokra hivatkozik benne.³⁴

A' Fáy, Patay ház is gazdagabb vólt,
Míg a' Magyar szokás belőlle ki nem hólt.
Az Öregek minden Név naponn báloztak,
Ettek, ittak, még is nem pankrotíroztak.
Vagy talám tsak szégyen annyi borral élni?
Szégyenebb, Barátim! Magunktól kémélni.
Árpád nem szégyenlte lotsolni a' torkát,
Mert még maga hívta innya Hubát, Horkát.
Szerentsenn mindnyájan edjütt ivogattak,
Az áldomás közbe nagyot kurjantottak.

Az imént említettekén túl *Az arany idő* c. Tasso-fordítás keletkezéséről feltételezik a Csokonai-kutatók, hogy Sárospatakon született, mivel a költő kéziratában fennmaradt szöveg betűformálása és helyesírása 1795/96 felé mutat, s a fordítás egy sora olyan kiszólásszerűen étellel teli, hogy valószínűsítik, 1796 tavaszán született.³⁵

Örök tavasz buzogván,
 Olly szép tavasz, mint e'mai.

Harsányi István és Gulyás József adta először közre az *Árpád* c. eposztöredékét, mikor bemutatták a sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának addig ismeretlen Csokonai kézíratait. Kiadásuk alapja Szeőts István *Mindenes Gyűjteményében* olvasható, 1803. május 18-ra datált lejegyzése. A töredék ennek megfelelően 1803 előtt keletkezhetett, Harsányi elképzelhetőnek tartja, hogy megírásához a költő már Patakon hozzákezdett, hiszen a *Mindenes Gyűjtemény* összeállítója 1797-ben subscribált, Csokonai pedig az 1795/96-os tanévben volt Patakon, így lehet, hogy Szeőts István személyes érintkezés útján jutott a forráshoz. Harsányi azonban nem állítja a verstöredék Sárospatakon keletkezését, ezt először Juhász Géza feltételezi. Szilágyi Ferenc ezt a feltételezést nem tartja megalapozottnak, mert igaz ugyan, hogy barátja, Földi János már 1790-ben sürgette vers-tanában az „Árpádról iratandó Vitézi vers”-et, de Csokonai a leveleiben található adatok szerint ezt nem vethette papírra 1803 előtt.³⁶ Az *Árpád* c. 51 hexameterből álló verstöredék mellett egy másik szöveg is bizonyítja, hogy a költő komolyan foglalkozott a honfoglalásról szóló eposz megírásának gondolatával. A tervezet két másolatban maradt ránk, az egyiket Harsányiékként tették közzé, címe: *Árpádiásznak Schematismusa 's formája*.³⁷ Ebben tervezte meg a költő az eposz tizenkét könyvének tartalmát. A hetedik könyve Árpád Bodrogközben tartózkodásáról szól volna, amelybe talán a költő sárospataki emlékeit is bele kívánta ültetni:

Árpádnak esztendeig a' Bodrog-közön való múlatása. – a
 Rétel és Tarczol kémlélése. – a Bodrog- parton egy patak
 (S.Patak) mellett a' Múzsáknak eleikbe való menetele, és az
 iránt való kérelme, hogy engedjék meg őket ezután is ott lakni.

Csokonai 1796. július 12-én hagyta el végleg Patakot, még az év végi vizsgákat sem tette le. Távozását azzal indokolta, hogy Lőcsére utazik, hogy nyelvet tanuljon és jogi gyakorlatra tegyen szert. Kövy professzor meleg hangú, érdemeit, nagyságát elismerő ajánló sorokat adott neki útravalóként: „*Egyébiránt az alatt az idő alatt, míg nálunk időzött, magát úgy viselte, hogy méltóvá lett arra, hogy a legjelesebbek közé számítsuk és mindenkinek ajánljuk. Kelt Sárospatakon, 1796. július 12. Kövy Sándor, a magyar jog rendes professzora*”

Távozásának valódi oka azonban az lehetett, hogy újabb irodalmi tervek foglalkoztatták, s belátta, Patakon és az itt megismert vidéki urakban igazi mecénásra nem talál. Elment tehát, de nem Lőcsére, hanem az 1796-os pozsonyi diétára utazott. Ez változást hozott életébe, s változást hozott Patakhoz való viszonyában is. Ezután értette meg, hogy az elmaradott Magyarország egyik szellemi központját hagyta el. *A szépség ereje a bajnoki szíven* című költeményében, melyet 1800-ban Borbély Gábor és Vay Johanna egybekelésére írt, Sárospatakot – ahol a menyasszony apja, Vay József volt a főiskola világi főgondnoka – „*magyar Pindusnak*”, „*Hegyalja Helikonjának*” nevezte:

Kinek szárnya alá vonja
 A' magyar Pindus magát,
 A' Hegyallya' Helikonja
 Úgy nézi, mint tsillagát.

De korábbi versében, a *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* címűben is kiemelte Sárospatak kulturális kisugárzását:

Debretzen és Patak
Messze estenek,
Ide, hol a' Múzsák
Nem is esmértettek.

Távozása után nem szakadt meg minden kapcsolata Patakkal. 1800. február 25-én Csurgóról Kövy jóindulatába ajánlja nemes Veres Andrást, hajdani tanítványát, és kéri, alkalmazzák valamely jó természetű úrfi mellé házi nevelőnek. 1801-ben kétszer is járt Patakon, Rozgonyi József filozófia professzornál szállt meg. Egyszer a Felvidékről jövet, 1801. július 10-én pedig Ongáról jövet – ahol Puky barátjánál járt, aki egyházmegyei főkurátor volt ott – állt meg Patakon, utóbbi alkalommal Kazinczyt is meglátogatta. Ekkor írta *A Magyar Orpheuszhoz* című versét, amelyet „visszanyert szabadsága 16. napján” ajánlott Kazinczynak.

Bizalmas baráti kapcsolat fűzte Vályi Nagy Ferenchez³⁸, aki Homérosz első magyar fordítója volt. Őt bízta meg, hogy terjessze Patakon a Komáromban megjelent Kleist fordítását. Vályi leveléből értesülhetünk, kiadványa nem nagyon fogyott, csak 19 forint 36 krajcár bevételt tudott egy György József nevű emberrel eljuttatni Csokonaihoz Debrecenbe.

A pataki tanárok figyelemmel kísérték egykori tanítványuk sorsát, Rozgonyi és Kövy professzor beajánlotta Görög Demeterhez. *A Magyar Hírmondó* szerkesztője azonban nem alkalmazta a költőt, akinek életét talán megváltoztathatta volna ez az állás.

Bár Csokonai csak rövid ideig tartózkodott Sárospatakon, mély nyomot hagyott a hallgatók és a tanári kar körében. Erről a népszerűségről tanúskodnak a Nagykönyvtár kéziratárában található *Mindenes gyűjtemények*, melyek közül a legértékesebb a Szeőts István (1798), Rátz József (1813), Stock János (1820), Polgár János (1830) összeállítása. Elkérték Csokonai kéziratát, másolták, terjesztették. Sokszor ezeknek a másolatoknak köszönhető, hogy ma ismerjük őket. Az MTA kéziratárában Török János pataki tógátus diák tollából őriznek egy ilyen összeállítást³⁹, aki 1808. július 14-én subscribált Patakon. Ez azt is jelzi, hogy iskolájában a Csokonai-kultusz a költő halála után is folytatódott.

1826-ban látott napvilágot a *Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*. A nyolcadrét alakú, 1834-ben bővített kiadású énekgyűjteményben tizenkét Csokonai vers szerepelt. A kiadvány érdekessége, hogy az iskolai ifjúság által szerzett dalokon és Csokonai versein kívül 70 népdalt is tartalmaz. A sárospataki nyomtatvány egyike lehet az első magyar népköltési gyűjteményeknek. Csokonai és költeményeinek népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, hogy még a pataki főiskola falai is Csokonai mondatokat hirdettek. A kollégium új praebitóriumának boráruló háza – melyet később nyomdává alakítottak – falára *A' Búkergető* című vers következő sorai kerültek:

Ha szíhatok borotskát,
A' gondjaim tsutsúlnak.
Héj Vízivók! be sűrű
Potsolyába foly világotok!

Kantsót fiú! Veszendő
Ez élet, és előlünk
Mint egy palaczk bor elfogy.

A szemben levő falon pedig ez állt:

Igyunk, amott mondják:
„Veszendő az élet.”

Csokonai verseket a sárospataki főiskola énekkara később is énekelt. Harsányi fentebb emlegetett művében utal Orbán József *A sárospataki énekkar története* című művére, amelyben nyolc Csokonai-dal szerepel. A feljegyzések szerint a 19. század folyamán ezeket (*Forró sóhajtasok, Szép hajnal emeld fel, Zokoghat még egy betűcskét, hamar követje a tavasznak, Oh, Tihanynak riadó leánya, Csendes este, légy tanúja, Oh, nagy egek, rátok apellálok, Pompás esthajnal*) az összhangzattan új szabályai szerint az énekkar vezető énekesei átdolgoztak, hogy továbbra is műsorukon tarthassák.

A sárospataki Nagykönyvtár máig őriz néhány kéziratot és egyéb Csokonai-kuriózumot. A Nagykönyvtár régi kölcsönzési naplójában olvasható Csokonai két saját kezű bejegyzése, amely szerint kikölcsönözte Boccaccio *Decameronját* és Apuleius művét. Itt talált rá Harsányi István és Gulyás József 1916-ban hét kiadatlan, ismeretlen vagy elveszettnek hitt Csokonai versre. Ezeket az *Irodalmi Közlemények* 1917-es évfolyamában jelentették meg, többek között a *Borbély Gramariumára* c. Csokonai-unikumot⁴⁰, *A víg poéta-t*⁴¹ vagy a már említett *Árpád c. eposz elkészült hexameterreit és tervezetét*. A pataki Kézirattár őrzi másolatban a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor összevegét*⁴², *A pesti dicsőség* c. vers leghitelesebbnek látszó példányát⁴³, a *Békaegérharc s Az istenek osztozása* leghitelesebbnek látszó másolatát⁴⁴. Itt olvasható a költő pajkos tárgyú latin nyelvű prózai műve, a *Geographia Antiqua. Lusur ingenii Csokonaiani*.⁴⁵ A Levéltárban őrzik Kazinczy Ferenchez 1803. február 20-án írt levelének eredetijét, amelyben Dayka Gábor verseit bírálta, s amelyet Erdélyi János széljegyzetekkel látott el.

A sárospataki utókor is ápolja Csokonai emlékét. A kollégiumhoz kapcsolódó Iskolakertben levő szoborparkban – ahol a leghíresebb pataki tanárok és tanítványok emlékét örökítették meg – állították fel 1972. október 14-én Vilt Tibor Csokonairól készített 80 centiméteres bronzszobrát, melyet egy másfél méteres talpazattal emeltek meg. S ha e kis írás végén még egyszer visszatekintünk Csokonai és Sárospatak kapcsolatára, úgy hisszük, talán sikerült árnyaltabbá tenni egyik legnagyobb költőnk és híres iskolavárosunk kapcsolatáról a köztudatban élő képet.

(A tanulmányt Szilágyi Ferenc kritikai kiadásával egybevetette és a jegyzeteket írta Földy Krisztina Lilla.)

Jegyzetek

¹ Harsányi István: *Csokonai Sárospatakon*, Sárospatak, 1922, *A Sárospataki Hírlap Füzetei* 10. A műből átvett idézetekre a továbbiakban külön nem hivatkozunk.

² *Csokonay Vitéz Mihály összes művei. I-III*, Bevezetéssel ellátva kiadták; Harsányi István és Gulyás József, Budapest, évszám nélkül [1922]

³ A versek közlése során a Csokonai Vitéz Mihály: *Költemények*, 1-5. kötet: 1785-1790, 1791-1793, 1794-1796, 1797-1799, 1800-1805 (sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányokat írta Szilágyi Ferenc, Akadémiai Kiadó, 1. kötet: 1975, 2. kötet: 1988, 3. kötet: 1992, 4. kötet: 1994, 5. kötet: 2002.) kritikai kiadás helyesírását vettük alapul. (A továbbiakban: CsVM 1-5.)

⁴ Puky István (1778-1848) Csokonai közeli barátja és támogatója. Barátságuk kezdete közös sárospataki tanulmányaik elejére, 1796-ra tehető.

⁵ Puky István visszaemlékezései a *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta Vargha Balázs, Budapest, 1960, *A magyar irodalomtörténetírás forrásai* I. kötetében olvashatók.

⁶ Csokonai – Nagy Gábornak [*Sárospatak, 1796 első fele*], Csokonai Vitéz Mihály: *Levelezés*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Debreczeni Attila, Akadémiai Kiadó, 1999. 57-58. o., a továbbiakban: CsVMLev.

⁷ Csokonai – ismeretlennek [*Sárospatak, 1796 első fele*], u.a. 58-59. o.

⁸ A háromrészes vers a *Zöld kódex* eredetileg 60 soros Az Ősz c. iskolás jellegű leíró versből keletkezett. A kibővített változat keletkezésének idejét Szilágyi Ferenc 1794 utolsó harmadára teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

⁹ A vers 1790-ben készült összövege eredetileg a *Zöld kódex*ben található. A kibővített változat keletkezését Szilágyi Ferenc Vargha Balázs és Juhász Géza kronológiájához hasonlóan 1794 második felére teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

¹⁰ Az Ősz c. vers második szakasza, ld. ott.

¹¹ Az Ősz c. vers harmadik szakasza, ld. ott.

¹² Az összöveg 1790-ben keletkezett, a kibővített változat születését Szilágyi Ferenc 1794 nyárára, utolsó harmadára teszi, a moralizáló todalékok általános keletkezésének megfelelően. Ld.: CsVM 3.

¹³ *Musa vetat mori* c. iskolai zsengejének újraírása. Juhász Géza és Vargha Balázs az 1794-i átdolgozások, az ún. „todalékos versek” írásának idejére tette a keletkezését, Szilágyi Ferenc azonban azt sem tartja kizártnak, hogy a végleges változat csak 1796-ban Pozsonyban született. Ld.: CsVM 3.

¹⁴ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

¹⁵ Szilágyi Ferenc a vers keletkezését 1786-ra datálja. Ld.: CsVM 1.

¹⁶ Szilágyi Ferenc a vers két szövegváltozatát két önálló versként tárgyalja. Az első keletkezését 1793-ra, a második „mádi” jelzős változat megírását 1796-ra teszi, ám nem Sárospatakon való tartózkodásához, hanem a *Diétai Magyar Múzsza* összeállításához kapcsolja. Ld.: CsVM 2.

¹⁷ Helyesen: A' *Tavaszhoz*. Szilágyi Ferenc a vers keletkezését 1793-ra teszi. Ld.: CsVM 2.

¹⁸ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

¹⁹ Szilágyi Ferenc Juhász Géza és Vargha Balázs meghatározását követve 1792-re teszi a vers keletkezését. Ld.: CsVM 2.

²⁰ A verset először Harsányi István adta közre az autográf kéziratból. A költemény egy rövid kis olasz vers fordítása, melyet még olasz tanulmányai kezdetén, 1793-ban másolhatott ki a szerző. A fordítás Szilágyi Ferenc szerint is pataki tartózkodásának idején készülhetett, 1795 őszén. Ld.: CsVM 3.

²¹ Szilágyi Ferenc Vargha Balázs meghatározását követve, stílusa és verselése alapján Csokonai korai, 1793-ban készült olasz fordításai között helyezi el a vers keletkezését. Ld.: CsVM 2.

²² Szilágyi Ferenc szerint a vers a korai olasz fordításokkal egyidős, azaz 1793-ban keletkezett. Ld.: CsVM 2.

²³ Szilágyi Ferenc szerint a korai olasz fordításokkal egy időben, 1793-ban keletkezett, bár verselése feltűnően jobb, mint az közelében született többi fordításnak.

²⁴ A fordítás elkezdésének időpontja bizonytalan, Szilágyi Ferenc 1798 körülre teszi, végleges formáját a kritikai kiadás szerint 1800-1801 körül kapta. Ld.: CsVM 5.

²⁵ *Csokonai Vitéz Mihály elegyes poétai munkái*, szerkesztette és a szükséges jegyzeteket írta: Juhász Géza, Debrecen, 1955.

²⁶ Csokonai Vitéz Mihály minden munkája, 1-2. kötet, összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Vargha Balázs, Budapest, 1973.

²⁷ Komáromy Sándor: *Csokonai Sárospatakon = Borsodi Szemle* 17. évf. 1972. 2. szám, 65-76.o.

²⁸ Szilágyi Ferenc Juhász Géza és Vargha Balázs datálásával ellentétben úgy véli, hogy a vers a dunántúli boros asztalok társaságánál mulattatására keletkezett 1798-ban, bár azt sem tartja kizártnak, hogy még később, de mindeképpen 1801 vége előtt keletkezett. Ld.: CsVM 4.

²⁹ Szilágyi Ferenc kutatása szerint a 21 versszakos költemény 1796 tavaszán vagy nyarán keletkezett. A vers voltaképpen a gyermekét váró Földi Jánosné, Weszprémi Julianna számára írt „udvarló vers”, s ezért nem pataki tartózkodásának idején, hanem ezt követően, a Földiéknél tett látogatás alkalmával született. Ld.: CsVM 3.

³⁰ Szilágyi Ferenc nem ismer ilyen című költeményt a kritikai kiadásban.

³¹ Kutatásához később mások is csatlakoztak, s így jelent meg Debreczeni Attila szerkesztésében és jegyzeteivel Csokonai szépprózai műveinek és levelezésének, Borbély Szilárd szerkesztése révén Csokonai feljegyzéseinek, és kettejük és Orosz Beáta szerkesztésében a Csokonai tanulmányok kritikai kiadása.

³² CsVM 3. 664.o.

³³ CsVM 3. 770.o.

³⁴ Fáy András, a későbbi író 1793-ban kezdte meg Patakon tanulmányait. A sárospataki kollégiumnak az 1790-es években Patay József volt a főgondnoka, akinek őse, Fáy Patay Sámuel – mint Kazinczy is feljegyezte – II. Rákóczi Ferenc egyik főembere volt. Ld.: CsVM 3. 783.o.

³⁵ CsVM 3. 773.o.

³⁶ CsVM 5. 899.o.

³⁷ Az *Árpád* c. eposz tervezetét és az elkészült 51 hexametert a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára (a továbbiakban: Kt.) őrzi Kt. 257. számon.

³⁸ Vályi Nagy Ferenc (1765-1820) poétikát tanított Sárospatakon. Csokonaival való kapcsolatról csak 1804-től vannak biztos adatok: Vályi Nagy Ferenc két levele és Csokonairól szóló antik időmértékes ódája, *Csokonai Vitéz Mihályhoz Magyar Poétához*. Ld.: CsVMLev.

³⁹ MTA K.RUI. 8-r. 4.: Kolligátum Csokonai és mások munkáiból.

⁴⁰ Kt. 129. sz., 128.o.

⁴¹ Kt. 257.sz., 154-155.o.

⁴² Kt. 130. sz., 29-31.o.

⁴³ Kt. 131.sz., 161-164.o.

⁴⁴ Kt. 1722.sz.

⁴⁵ ua. 173-175.o.

Bónis Ferenc

Mosonyi Mihály, a magyar zenei romantika úttörője

1870 novemberének első napjaiban Európa egyik legnagyobb muzsikusa, Liszt Ferenc levélben fejezte ki részvétét pesti zeneszerző-barátja, Mosonyi Mihály halálhírét hallva: „*Mosonyi halála mindnyájunk szívét mély gyásszal tölti el. Elvesztése elszomoríthat a hazai zeneművészet érdekében is, melynek ő egyik legnemesebb, legbátrabb és legérdemteljesebb képviselője volt. Bárki is büszke lehetett vele lépést tartani az általa követett jó úton... Tiszteljük emlékét az által, hogy igyekezzünk gyümölcsözővé tenni példáját és útmutatásait.*”

Ki volt ez a muzsikus, kinek műveit napjainkban kezdi csak megismerni a zenei világ? Milyen művészi tettekkel érdemelte ki Liszt Ferenc és Richard Wagner nagyrabecsülését?

Mint Liszt, Mosonyi is az akkori Nyugat-Magyarország szülőtte. Szülőfaluja – ma Frauenkirchen néven az osztrák Burgenland része – a Moson megyei Boldogasszony, a Fertő-tótól keletre. Mosonyit – eredeti nevén Michael Brandot – 1815. szeptember 4-én keresztelték meg a község Esterházy herceg által építtetett monumentális búcsújáró templomában. Iparoscsalád sarja volt: az idősebb s a legidősebb Brand Mihály „szegény szűcs”-ként, alkalmasint falusi szűrszabóként élt a németajkú, osztrák kultúrájú községben. A „III. Mihály” – vagyis a későbbi zeneszerző – negyedik gyermeke és a második fia volt tizenegy gyermekes szüleinek. Falujában, „amúgy paraszt módra” több fúvóshangszer játékmódját elsajátította. A billentyűs muzsikához is értett valamennyit: tíz-tizenkét évesen olykor már helyettesítette a kántort az orgonánál. Tizennégy éves korában elhagyta a szülői házat. Magyaróvárra került sekrestyésnek. Innen Pozsonyba vitt az útja, az ottani tanítóképzőbe. Itt látott hozzá alaposabban a zenetanuláshoz. Szülei nem támogathatták, ő tehát kapva kapott minden tisztességes kereseti alkalmon: szépirást tanított, újságkihordást vállalt, majd nyomdai betűszedő lett.

Hamarosan pártfogók álltak mellé Pozsonyban, segítségükkel sikerült rendezett körülmények közé kerülnie. Zenemester lett Pejachevich Péter gróf szlavóniai kastélyában, Rétfalun. A téli hónapokat ezután is Pozsonyban töltötte a grófi családdal, amellyel alkalmasint Bécsbe is eljutott. A zenei élettől nem kellett tehát teljességgel elszakadnia. A rétfalusi hét esztendő a felkészülés legfontosabb időszaka Mosonyi életében: itt és ekkor műveli ki magát zongorajátékosá, itt alapozza meg zeneelméleti tudását is. Rétfalun kezd komponálni. Első ismert műve az 1837-38-ban, huszonéves korában írt *Grand duo* című négykezes zongoraszonáta. Ugyanitt keletkezik, 1840 és 1842 között, Mosonyi öt *miséje* közül az első, egy Mozart és Beethoven nyomdokain járó, grandiózus C-dúr alkotás. 1841 májusától 1842 januárjáig megírja élete első zenekari művét, a h-moll *Nyitányt*. Ebben különféle klasszikus és romantikus stíluselemeket vegyít – de hallgatóit meglepi folyamatos dikciójával, talpraesett formaépítkezésével. Ezzel a művel mutatkozik be a pesti közönségnek.

A *Nyitány* elkészültének évében, 1842-ben Pestre költözött, hogy zongoratanárként itt keresse a szabad érvényesülés útját. Pesti pályakezdéséről így emlékezik meg tanítványa és első életrajzírója, Ábrányi Kornél:

„*Mindjárt Pestre jöve telekor igyekezett a befolyásosabb zeneművészi s műkedvelői körökkel megismerkedni. Az akkoriban keletkezett és sokáig szép virágzásnak is örvendett 'pesti han-*

gászegylet' vezérférfiai és képviselőivel szorosabb viszonyba lépett s az akkori zenészeti hangadók: mint Schindelmeisser (a régi német színház karnagya), Bräuer Ferenc [a belvárosi templom karnagya – B.F.], Winkler Angelus, Thern Károly, Merkl József mind meghittebb barátai közé tartoztak. Később szorosabb barátságba lépett Erkel Ferencsel s a magyar nemzeti színház akkori tényező művészeivel is, s a 40-es évek vége felé, vele már mint általánosan tisztelt és nagyrabecsült fővárosi zenészeti tekintélyvel találkozunk."

1843 áprilisában a Pest-budai Hangászegylet zenekara, Louis Schindelmeisser vezényletével bemutatta Mosonyi Rétfalun komponált *Nyitányát*. Ennek szolid sikere már hozzájárulhatott ahhoz, hogy Bartay András, a Nemzeti Színház igazgatója, aki pályázatot hirdetett Vörösmarty Szózat versének megzenésítésére, a költővel és Erkelrel együtt őt is meghívja a bírálóbizottságba. Zeneszerzőnk tanúja volt a pályadíjnyertes Egressy-dallam diadalának; a *Szózat* számos későbbi Mosonyi-műben felcsendül majd.

A Nemzeti Színház 1844. január 27-én mutatta be káprázatos sikerrel Erkel második operáját, a *Hunyadi Lászlót*. Február elején a Concordia irodalmi és művészeti egyesület kis ünnepségen köszöntötte a zeneszerző-karnagyot. Az ünnepség fénypontja egy új kórusmű bemutatása volt: *Erkel Ferenc ünneplésére*. Szerzője Mosonyi. Barátságuknak ez az első dokumentuma. Kéziratát az ünnepelt haláláig őrizte. 1844. március 3-án a Hangászegyesület zenekara, Schindelmeisser vezényletével, a közönség elé vitte Mosonyi *I. szimfóniáját*. A siker most már számottevő: az előadást, közkívánatra, három hét múlva meg kell ismételni. A jó fogadtatás kivételesen a sajtóban is tükröződik, a műről terjedelmes bírálatok jelennek meg. A főként hölgyolvasóknak szánt *Életképek* négy nyomtatott oldalt kitevő, kottapéldával gazdagított elemző írásban méltatja. A kritikák egyhangúlag elismerik a zeneszerző tehetségét, de sokallják művében Beethoven nagyon is közvetlen hatását. Felszólítják az akkor még Brand nevet viselő zeneszerzőt: álljon a magyar zenéi művelők táborába.

Mosonyi stílusában azonban csak az ötvenes évtized hozott döntő fordulatot. Megismerte Wagner addigi műveit; a konzervatív ízlésű Erkel az ő tanácsára tűzte a frissen alakult Filharmóniai Társaság második koncertjének műsorára a *Tannhäuser-nyitányt*. 1856-ban két alapélmény terelte új irányba fantáziáját. Tavasszal Pesten koncertezett Clara Schumann, az akkor már nagybeteg zeneszerző felesége. Mosonyi az ő révén ismerkedett meg Robert Schumann intim műfajaival, a nagyromantika nem egy formai és harmóniai újításával. Még fontosabb, egész életére kiható volt a másik élmény: találkozás a liturgikus zene egyik romantikus remekével, Liszt *Esztergomi miséjével*. Az esztergomi bazilika 1856-os felszentelésekor Liszt által vezényelt bemutató – melyen a pesti muzsikusi zenekari nagybölgősként működött közre – elementáris hatással volt Mosonyira. Ő maga így emlékezett rá: „Őszintén bevallom, hogy akkor ez a mű rám nézve az a fénysugár volt, mely egykor Sault Pállá változtatá. Mert addig ... én is csak a sok üres szót szaporítám, mely Lisztet mint kiváló zongoravirtuózt dicsőítette ugyan, de nagy zeneköltőnek egyáltalában nem akarta elismerni. – De a kérdéses mise próbái alatt leesett a hályog a szememről s töredelmes szívvel vertem a 'mea culpa'-t..."

Liszt zenéjének korszerűsége és nagyszerűsége annyira magával ragadta Mosonyit, hogy elhatározta: átírja a művet zongorára, négy kézre. Két tétel átíratát 1860-ban eljuttatta Liszthez, nagy örömet szerezve általa. „Kedves és tisztelt Barátom” – írta a megajándékozott a pesti muzsikuskának. „Az Ön kitűnő Esztergomi mise átdolgozását (Kyrie és Gloria) őszinte örömmel, azonnal kipróbáltam zongorán... Hans von Bülow játszotta a jobboldali részt, én a baloldali. Ha jelen van, csaknem annyira elégedett lett volna az előadással, mint a zongoristák a mesteri és mintaszerű átíratl.” Az esztergomi bemutató és a zongoraátírat elkészülte között, 1857 őszén, Mosonyi Liszt vendége volt Weimarban. Részt vett a *Faust-szimfónia* ősbemutatóján, és megmutatta Lisztnek német operája, a *Miksa császár a Márton-sziklán* partitúráját. Liszt, aki a weimari udvari

színház zenei vezetője volt, elő akarta adni a művet, de előtte bizonyos dramaturgiai korrekciókat kívánt a szerzőtől. A megteremtésre váró, európai rangú magyar műzene kérdéseiről is szót válthattak ekkor, mert Weimarból hazatérve Mosonyi még foglalkozott valameddig német operájával, de egy idő után örökre félretette. Egyre jobban izgatta a modern magyar zene kérdése; első ilyen kísérleteivel rövidesen meg is jelent a nagyközönség előtt. Schumann *Gyermekjele- neteinek* ihletésére megírta *Magyar gyermekvilág* című életkép-sorozatát, felhasználva a népies magyar műzene dallam- és formatípusait – de élve Schumann zenei lélekábrázolásának finom eszközeivel is. Liszt hatására szimfonikus költeményeket írt. Első közöttük a *Hódolat Kazinczy szellemének* (ez a világirodalom első olyan zenekari műve, amelyben helyet kapott a cimbalom), ezt követte a *Honvédek* című fantázia (amely a '48-as küzdelmek győzedelmes és keserves napjainak állít emléket), az *Ünnepi zene* a Szózat apoteózisával és a *Gyászhangok Széchenyi István halálára*: a 19. századi magyar szimfonikus irodalom egyik legszebb alkotása. Írt dalokat és kórusműveket Vörösmarty, Petőfi, Arany és Garay verseire, és nagyszabású művészi vállalkozásba fogott az opera műfajában is.

1861-ben ötfelvonásos operát komponált Vörösmarty költeménye, a *Szép Ilonka* nyomán. Vörösmarty lírai remeklése 22 strófába és epilógusba sűríti mindazt, amiből Mosonyi teljes estényi zenét írt. Merész vállalkozás volt, annyi szent. Bár első pillantásra kiválóan látszik témaválasztása: magyar történelmi tárgy Mátyás király főszereplésével, magyar jellemek, gyönyörű történet. Ám a bemutató után – amelyet 1861. december 19-én Erkel Ferenc vezényelt a Nemzeti Színházban – hamarosan kitértek a darab dramaturgiai gyöngéi. Vörösmarty „cselekménye” – Ilonka fellobbanó szerelme, csalódása és halála – a lélek síkján játszódik. A költő zsenialitása épp abban mutatkozik meg, hogy kimondás helyett csak érzékelteti a történetet. Ebből a kivirágzásból és elhervadásból lehetetlen volt igazi, vérbő romantikus operalibrettót írni. A közönség eleinte örült a Mátyás királlyal való színpadi találkozásnak – annak már kevésbé, hogy az „igazságos” afféle csélcsap mantuai hercegként jelent meg előtte. A bemutató kritikusi azt is szóvá tették, hogy Mosonyi – Erkellel ellentétben – semmit nem vett át a nemzetközi operairodalom eszköztárából, mindent verbunkos-matériából próbált felépíteni. „*Még a szüneteket is kisujtásozta*” – írták róla. Ha egybevetjük a *Szép Ilonkát* a vele egykorú *Bánk bán*-operával, kitérünk, hogy Erkel, a nagytapasztalatú színházi ember a nemzetközi formákat gazdagította magyar színezettel – vagyis a színpad felől közeledett a magyar zene felé. Mosonyi pedig az ellenkező útirányt választotta: ő a magyar zene felől próbálta megközelíteni az opera világát. Mosonyi műve bővelkedik a szebbnél-szebb részletekben, mint drámai egész azonban Erkel alkotása bizonyult időtállóan. Mosonyi második magyar operája, a Szigligeti Ede szövegkönyvére írt *Álmos*, immár nem nélkülözi a drámai konfliktust. Ez nem más, mint a honfoglaló magyarság harca a végzet földi és földöntúli erőivel. Szövegválasztásában is, zenei eszközeiben is a kor legmodernebb operaszerzőjétől tanult: Richard Wagnertől. Az *Álmos* afféle magyar nibelungi ének, a szó wagneri értelmében. Nem hiányoznak belőle a wagneri külsőségek sem: a végzetet szövő normák, a félszemű farkas, a legyőzhetetlen kard. Álmos maga Mózesre emlékeztető fenséges bibliai népvezér – aki vétkezik, ezért nem léphet a magyar Ígéret földjére, Pannóniába, csupán annak határáig vezetheti népét, ott meg kell halnia.

Az 1862-ben írt operával Mosonyi messze távolodott a *Szép Ilonka* lírájától. A verbunkos elvontabb művészi stilizációval jelenik meg benne, mint megelőző művében. Dikciója, jelenet-építkezése, harmóniavilága, hangszerelése mérhetetlenül gazdagabbá vált Wagner hatására. Az opera egyéni hangja, magyar hangja, mégis vitathatatlan. Ha Mosonyi, amint elkészült, benyújtja a partitúrát a Nemzeti Színháznak, az első évadban bemutatták volna művét. Ő azonban lovagiasságból feltételeket szabott: először Wagner művei számára akarta biztosítani a magyar színpadot. Azok aztán, némi harc után, rendre meg is jelentek a Nemzeti Színház, majd az Operaház

repertoárján – és hihetetlen vitalitásukkal sokáig háttérbe szorították a hazai kezdeményezéseket. Mosonyi nem érte meg az *Álmos* bemutatóját: az már csak halála után hatvannégy évvel, de – még elképesztőbb adat – Bartók *Kékszakállú*-operája után tizenhat esztendővel, meg- és elkésetten került az Operaház színpadára. A magyar zene úttörői akkor már más ideálokért küzdöttek.

1860-ban újtára indult az első magyar zenei hetilap, a *Zenészeti Lapok*. Főszerkesztője id. Ábrányi Kornél volt; Mosonyi főmunkatársként vett részt a lap szellemiségének kialakításában, a vezércikktől a kritikáig, a tárcától az összhangzattani feladványig a legváltozatosabb műfajokban adva számot közírói-zeneelméleti tudásáról. Itt nyílt rá alkalma, hogy közlétegye ars poeticáját: „a magyar zenének művészi értelemben vett kifejllesztése által (a német, olasz, s francia zeneirány s iskola mellett) teremtsük meg a 4-ik világhírű írmodort is: a magyar”. Életének hátralévő évtizedében egyes-egyedül e feladat megvalósítása foglalkoztatta; belső fejlődésének külső deklarációjaként nevét is ekkor változtatta Brandról Mosonyira.

A *Zenészeti Lapok*ban egy-egy hosszabb cikksorozatot szentelt a Nemzeti Zenedének és a Nemzeti Színháznak (Zeneakadémia, Operaház akkor még csak az álmok birodalmában létezett), mindkét írásában máig aktuális reform-gondolatokkal. A *dalmű s a magyar nemzeti színház* című terjedelmes tanulmányában a magyar operajátszás és operakomponálás kérdéseit fejtegette. „Koránt sem kell képzelni – írta – hogy egy dalmű mindjárt magyar lesz, ha a szöveg s az abban fölhasznált öltözékek magyarosak... Egy magyar dalműnek valóságos nemzeties jellemzéséhez mindenk felett szükséges 1-ször: az ének-beszéd részének különös műgonddal való kezelése... 2-ször: szükséges a magány dallam-részeket is a magyar zene sajátosságai s elemei szerint alkotni... különös műgond fordítassák a kardalokra, mert egy magyar dalműben azoknak kell a valódi fénypontokat képezni.”

1863-ban nagy megtiszteltetés érte. Pesten hangversenyezett Richard Wagner, akit megismertettek több magyar kompozícióval. Ezek egyike Mosonyi ciklusa volt: *Tanulmányok zongorára, a magyar zene előadásának képzésére*. Wagner egy, a pesti sajtóban közzétett nyílt levélben összegezte tapasztalatait és tanácsait. Mosonyi darabjáról, a *Tanulmányok* egyikéről ezt írta: „Ki ne ismerné fel ebben – mely másrészt feltűnő híven tükrözi vissza a magyar 'Lassú'-k typusát – azon szellemet, mely Bach Sebestyén phantastikus előjátékait átlengi?” Rögös pályáján ennél nagyobb elismerésre aligha számíthatott. 1865 nyarán, Wagner személyes meghívására, Münchenbe ment, hogy jelen legyen a *Trisztán és Izolda* ősbemutatóján. A főszereplő hirtelen megbetegedése miatt a bemutatót elhalasztották, az új időpontot Mosonyi már nem várhatta meg. De elutazásáig többször megfordult Wagner környezetében, és élményeiről utóbb színes útibeszámolót írt a *Zenészeti Lapok* olvasóinak.

Kapcsolata Erkelrel – akihez kezdetben baráti szálak fűzték – utóbb rosszra fordult. A progresszív Mosonyi a Wagner-zene térhódítását ellenző Erkelben a haladás gátlóját látta; a *Zenészeti Lapok*ban ezért keményen meg is rőtta. Erkel egyetlen szóval sem válaszolt a támadásokra – de attól fogva a Nemzeti Színház színpadán, a Filharmonikusok pódiumán évekig egyetlen Mosonyi-mű sem hangzott fel. Tovább erősödött viszont Liszthez fűződő barátsága. Szent Erzsébetről szóló magyar egyházi énekek felkutatásával és elküldésével segítette Liszt kompozíciós munkáját. Amikor pedig 1865 augusztusában, Liszt vezényletével felcsendült Pesten a *Szent Erzsébet legendája*, Mosonyi megint csak ott muzsikált a bőgős pultnál. Három nappal később Liszt zenekari koncertet adott. *Dante-szimfóniáját* vezényelte és saját *Rákóczi-indulóját*, más szerzők művei közül viszont egyedül Mosonyi darabját, az *Ünnepi zenét*.

1867-ben Ferenc Józsefet a budavári Mátyás-templomban Magyarország királyává koronázták. A szertartásra Liszt Ferenc *Koronázási misét* komponált – melyet a bécsi udvari intrika, az udvari karnagy érdekében igyekezett háttérbe szorítani. Ekkor titkos bizottság alakult – tagja

volt Augusz Antal báró, Erkel Ferenc, Reményi Ede hegedűművész, Mosonyi Mihály és Ábrányi Kornél – amely Ferenc József feleségének, a későbbi Erzsébet királynénak „legfelsőbb pártfogását” kérte ahhoz, hogy a magyar király koronázásakor magyar zeneszerző mise-kompozíciója szólhasson meg a Mátyás-templomban. Mosonyi, az egykori szépírástanár lemásolta Liszt nehezen olvasható, terjedelmes partitúráját – eleve elhárítva azt a kifogást, hogy „a kézirat alkalmatlan előadási célra”. Liszt műve valóban felhangzott a koronázáskor. Ahhoz azonban, hogy ő maga dirigálja az ünnepi misét, még Erzsébet pártfogása is kevésnek bizonyult. Sőt, Lisztet meg se hívták a szertartásra; magányosan, a kórusról hallgatta meg művét; csoda, hogy egyáltalán beengedték a templomba. Lisztet meghatotta Mosonyi önzetlen gesztusa. „Kedves, tisztos kollégám – írta neki – mindig igaz barátomnak bizonyul. Őszintén örül a szívem, hogy oly sokat köszönhetek Önnek. Bár Ön is örülne ennek. Közönséges emberekkel sohasem kerülök hasonló kölcsönösségbe.” A levél zárómondata: „Őszinte nagyrabecsúlással maradok ragaszkodó és hálás híve, Liszt Ferenc”.

Liszt nem maradt meg a levélbeli köszönetnél; bizvást mondhatjuk: ércnél maradandóbb Mosonyi-portrét alkotott. Fantáziát írt pesti zeneszerző-társa *Szép Ilonka* című operájának két dallamára. Kéziratát Augusz báró útján juttatta el Mosonyihoz, e szavak kíséretében: „egy kitűnő diplomata bölcs mondása szerint... a királyoknak és fejedelmeknek csak a saját kertjükben szedett virágokat szabad adni. Mosonyit is fejedelemtént kezelem, amikor az ő 'Szép Ilonka' –kertjének egyik virágát ajánlom fel neki. Remélem, épp oly szívesen fogadja, mint ahogy én adom.” Liszt elismerése egyike az utolsó diadaloknak Mosonyi életében. A kiegyezés nem erősítette az ő szellemi szabadságharcának táborát. Az önálló magyar műzenei stílus kialakítását már nem érezte oly égetően szükségesnek a nagyközönség, mint amikor az még a szellemi ellenállás egyik eszköze volt.

Az 1870-es esztendő azonban újabb, fontos eseményekkel gazdagította – és zárta le – Mosonyi életét. Újratemették – ezúttal végső nyughelyére – Batthyány Lajos grófort, a '48-as kormány 1849-ben kivégzett miniszterelnökét. A kivégzés után csak titokban falazhatták be koporsóját a pesti ferencesek kriptájába. Az újratemetés Mosonyit két kórusmű írására ihlette: a *Libera* – vegyeskar, mélyvonósok kíséretével – a gyászistentiszteleten hangzott el, a *Gróf Batthyány Lajos emlékének* című fúvóskíséretes vegyeskar a koporsó besztertelésekor. Mosonyi maga sem tudhatta, hogy a *Libera me* zenéjével önnön gyász-zenéjét írja. 1870 szeptemberében Szekszárdra utazott, hogy névnapját Liszt, Augusz és Reményi társaságában töltsen. Hazafelé jövet viharba került, megfázott. Tüdőgyulladását kapott, mely több heti küzdelem után leteperete erős testét. 1870. október 31-én, délután fél ötkor Mosonyi földi pályája véget ért. „Nem volt szem, mely meg nem siratta” – írta a korabeli sajtó. Temetésén Erkel Ferenc, az egykori barát és egykori ellenfél vezényelte Beethoven *Gyászenekét*. Liszt, akit mélyen megrázott barátja elvesztése, a nyilvánosság előtt szólította fel a hátramaradottakat, hogy tiszteljék Mosonyi emlékét. Ő maga úgy adott példát e tiszteletre, hogy *Magyar történelmi arcképek* című zongoraciklusában, Széchenyi, Eötvös, Teleki, Deák, Vörösmarty és Petőfi mellett Mosonyi szellemi portréját is megörökítette. Liszt szavait és tetteit azonban gyorsan elfelejtette az utókor. Csak az utóbbi évtizedektől kezdve vetül újra fény Mosonyi művészi alakjára. Megszólalnak művei, napvilágot látnak kottái (igaz, jó részük Ausztriában), életművének java megjelenik hanglemezen (igaz, többsége hongkongi és holland kiadásban). Halálának 125. évfordulóján azonban ő is méltó sírhelyet kapott Erkel Ferenc mellett, Deák Ferenc közvetlen közelében. Művészi síremlékét – Varga Imre szobrászművész alkotását – a magyar zenei élet teljességét képviselők jelenlétében leplezhatták le. Akik részt vehettünk e síremlékavatón, úgy éreztük: nem csupán egyetlen művész kapott itt kései elégtételt. Kifejezte az ünnepség reményünket is: eljön még a kor, amelyben a magyarság megtanulja élő nagyjainak tiszteletét.

Mucsi András

Természet és harmónia

Emléksorok B. Szabó Edit szobrászművészről

Nehéz szólni egy olyan fiatal művészről, aki nemrégén még az élők sorába tartozott. Ami benne emberi érték volt, személyes ismeretség révén többé nem megismerhető. Érzékeny, az emberi természet megnyilvánulásaira csodálattal reagáló egyénisége csak önvallomásaiból, ünnepélyes csendet árasztó kispasztikáiból és látomászerű rajzaiból körvonalazható.

Szabó Edit, a szobrász, minden szenvedélyes gesztust kerülő, fegyelmezett, tudatos művészi alkat volt. Tanáraitól sokat tanult, de stílusában nem emlékeztet egyik mesterére sem. Kitűnő ismerője az ókori kultúráknak, az európai művészet nagy korszakainak, de az egyéni kifejezés lehetőségeit keresve nem kapcsolódik egyetlen régi vagy modern stílusirányzathoz sem. Műveltsége, a régi kultúrák alapos ismerete műveiben kamatozik, a nagy művészet, a „grand art” igézete fegyelmezte születendő alkotásait.

A szobrászat valamennyi hagyományos technikáját sikerrel művelte, mintázott, készített terrakottákat és kisbronzokat, követ és fát faragott. Gondosan cizellált kisbronzáiban ötletes, találékony. A kavicsra ülő, kuporgó leány és a könyökére támaszkodó, fekvő leány aktjának sugárzó, derűs közvetlensége a kompozícióból önként adódik. Finoman stilizált, a fa anyagát, szerkezeti szépségét kihangsúlyozó nyúlánk faszobraiban kerüli az öncélú dekorativitást. Fegyelmezett, zárt for-

máiban a tökéletes harmónia és a folytonos növekedésben megnyilvánuló természeti erő kifejezésére törekszik. Az éneklő sziréneket ábrázoló terrakotta szobra egyik legmozgalmasabb alkotása. A szobor duzzadó figurái az ősi elemeket jelenítik meg, mozgásuk láthatóvá teszi a szél és a víz fodrozódó játékát.

Fiatalon félbemaradt életművének legkifejezőbb jelképe a fájdalomtól földresújtott, fölfelemelkedő Niobé szobra és az alázattal vizeklő Gregorius önkéntes Prométheuszként sziklás fölhöz tapadó, Thomas Mann-i figurája. Irodalmi érdeklődése, a versek iránti vonzalma, a népköltészet szeretete rajzaiban és illusztráció-sorozataiban válik egyre nyilvánvalóbbá. Némely rajza csak a jelképek erdején át közelíthető meg: az Ophelia-hangulatú főiskolai rézkarca (*Füvek között*), tusrajzai, az élet és a halál problémáit feszegető *Aján-dék és Áldozat*, Bosch rejtelmes idilli világára emlékeztető tollrajza: *Az angyal és az ördög osztoznak a gyanútlan világon*. Ezek a rajzok és a sokat méltatott, a kor hangulatát is megidéző, csodálatos gazdagságú Dante-illusztrációk Szabó Edit fantáziavilágának szürrealizmussal való belső kapcsolatára utalnak.

A szerény és minden feltűnést kerülő művész ösztönösen tiltakozott a szürrealista elnevezés ellen, csakúgy, mint minden nőiesnek ható érzelmi ellágyulás, dekoratív finomkodás ellen. Ez a költészet bűvöletében

bontakozó művészet teljes virágában, Szabó Edit élete végén, emelkedett tisztaságú műveket hozott létre. Ezek közé tartozik a *Ballada*-sorozat, a *Virágének*, az *Életfa*, a *Páva* és utolsó rajzainak egyike, a *Júlia szép lány*.) Egyszerűségük, póz nélküli komolyságuk eleve megilletődésre készíti a szemlélőt. A művésznek sikerült – saját szavait idézve

– bepillantani a „fényes részbe” és feledve minden földi vonatkozást, formába foglalni a Megfoghatatlant, melyre „nem ismer szó az élők nyelve”. Szobrai a költészet és a szépség emlékművei, tiszteletet parancsoló csendre intenek, mintha a Léthe vízből kelene innia annak, aki szobrainak közelébe léphet...

B. (Barcsai) Szabó Edit 1938. január 18-án született Debrecenben. Iskoláit Sátoraljaújhelyben végezte, ezalatt a sárospataki szakkörben kezdett rajzolni, majd az ottani művésztelep (később a tanítóképző) tanára, Takács Tamás révén 1952-ben a budapesti Művészeti Gimnáziumba került, a Martsa István és Somogyi József által vezetett szobrászati osztályba. 1956-ban felvételt nyert a Magyar Képzőművészeti Főiskolára, ahol 1961-ben fejezte be tanulmányait, mesterei Szabó Iván, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Pátzay Pál voltak.

A szobrászati pályakezdése idején munkájában sok segítséget kapott apósától, Pál Mihálytól, és férjétől, ifj. Pál Mihálytól. Férjével 1963-ban kötött házasságot és ezt követően Gyömrőre költöztek. 1964-től rendszeresen kiállított a Nemzeti Tárlatokon a Műcsarnokban, szerepelt a stúdió-kiállításokon, és vidéken, főleg Pest megyei kiállításokon. Tagja volt a Fiatal Művészek Stúdiójának, 1969-től a Képzőművészek Szövetségének is. 1971-74-ig Derkovits-ösztöndíjas. Illusztrációi az *Élet és Irodalomban* jelentek meg. Állami megbízásai: *Dombormű* a veresegyházi Művelődési Ház színháztermében (1969); *Őzikeszobor* a kisvárdai óvoda előtt (1965); *Jedlik Ányos* városligeti kőszobra a Közlekedési Múzeum előtt. 1974-ben *Páva* című szobrával pályázati megbízáson vett részt, 1975-ben ugyanezzel a szobrával a Gyömrő 700. alapítási évfordulóján rendezett kiállításon szerepelt. Ekkor bízták meg – a kiállított szobor alapján – a sülysápi felszabadulási emlékmű elkészítésével. Ennek kivitelezésében 1975. április 18-án, 37 éves korában bekövetkezett halála akadályozta meg.

Emlékkiállítását – alkotásainak első gyűjteményes bemutatását – 1975-ben rendezte meg a Ferenczy Múzeum, a szentendrei Régi Művésztelep Galériájában. A kiállítás anyagát 1976-ban Gyömrőn, majd Tápiószelén a Blaskovich Múzeumban, 1981-ben pedig a sátoraljaújhelyi művelődési központban mutatták be. B. Szabó Edit művészi hagyatéka 1985 augusztusától a művész gyermek- és ifjúkorának városában, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeumban kapott végleges, állandó otthont.

(A szöveg forrása a Mucsi András által írt sátoraljaújhelyi kiállítási katalógus, 1985.)

Ballada I.

Ballada II.

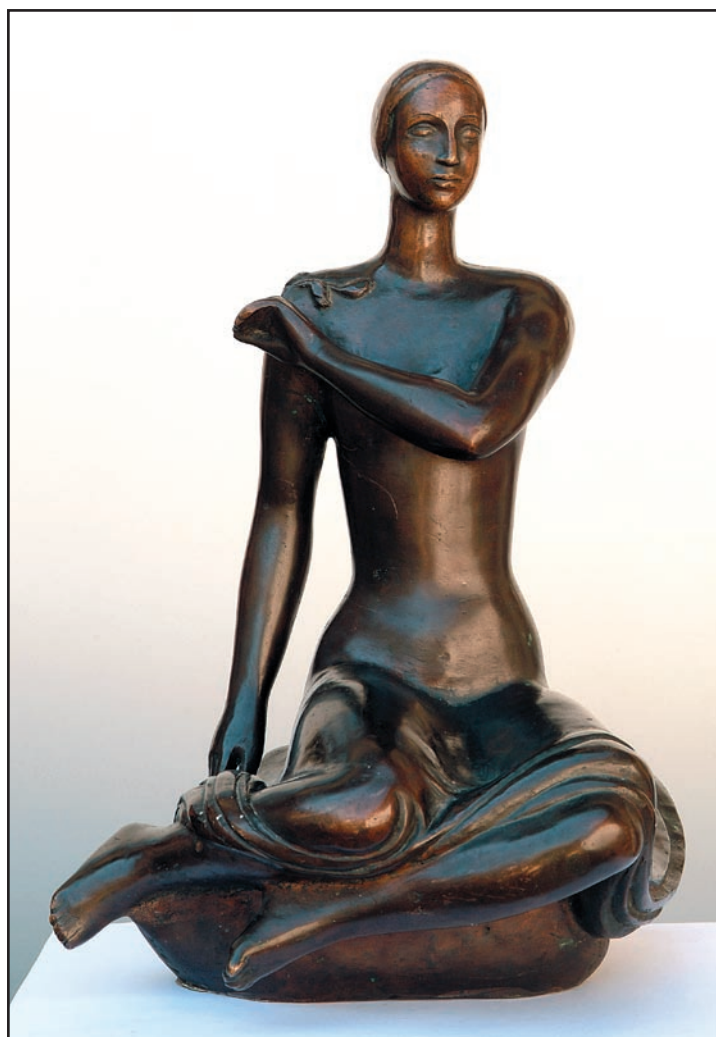

Niobe

Gregorius

Virágének

Sellő

Tenger

Forrás

Szlovén költők versei

Tomaž Šalamun **Isten ínye**

Mondjuk, hogy a begóniából hosszú
szempillájú hangyák özönlöttek kifele.
Ilyesfajta szempilla nincs is. Begóniából kiözönlő

hangyák sincsenek. Maga a start, aztán már
kípréselt vagy. A hangyák mindig barna
hegyeket képeznek. Alul el vannak vágva és

sose tudhatod, a beleket, csapokat, autóutakat –
biztosan szükség van rájuk a folyamatnál – hogyan
spriccelik a tengely másik felére. Az átkelőknél

felismerhető Isten ínye. Néha a hidaknál
a munkások a betonba lettek ömlesztve.
Egy munkás: megingott. A sisakot és alatta

a testet elöntötte a nedves sörény. A
katedrálisokban gázlámpák vannak. A fény
törése az üvegbe lett ütve. A túlságosan

polírozott húsú bokszolók akkor még nem léptek fel
a színre. A százszorszépek meg lesznek pörgetve.
A galambok felugrálnak az állványra. Szárnyaikat

a szabadban használják. A bazaltba belesüppedt
a Szentlélek. Isten ínye ezt már nem fedi el.
Nem lehet nyállal felolvasztani a szivárványt.

Szőlőszem

A bőrből vízesések törnek elő. Ám
nézd, egy nappal előtte, mielőtt még haldokoltál,
felhívtál. A csipke szájából, te sima,
bársonyos szemű barbár. Nevetésed

váza, cigarettáztál. Eltörik a tuskó? Be-
csavarodik? Korčula ajtaja körül
botladoztam. A történet felvillan. A bálna
nyaka kitörik. Szigonyként élek. Mint

egy szigony. Nincs már kiút. Cukor
kockája a vállon, a zsákban. Mosolyod
elaludt, alszik. Szempilláidból

törpék suhannak kifele és megfordulnak a
levegőben? Ujjaim közt manna van.
Illatod mint a Provance. Mint a Rue de France.

Edvard Kocbek

Esedezem

Azért esedezem, hogy emlékezetem
romlana meg, ahogy a rózsa fonnyad majd
halkan elszunnyad. Hadd feledjek el
minden kételyt s reményt, az
álmokat, prófétai jóslatokat, minden sebet
s megtörtséget, mind a zászlóba csavart
pillanatokát, minden elmebeteg
szerencsét, a józan balsorsot,
minden bűnt, igazságot, a vakmerő ugrást
s ismeretlen mosolygást. Azért esedezem,
hogy felednék el minden ügyességet
és finom fonalak közt nyugodnék meg,
melyek az elmúlás leheletébe fonják
az elemeket s a szöveteket. Hadd feledjem
mindezt el és még azt is, mely a feledés
feledését jelenti, hiszen csak az emlékezet
vesztése kicsinyíti az embert az ő
megfelelő lényegére, a sóvárgásra s a virrasztásra
hitre s reményre.

Srečko Kosovel **Szemünket**

Szemünket elárasztotta
a forró láva folyama.
És cementoszlopok
szürke pora
perzselt ajkunkba.

Az új nappalba
sóvárogva, mint a fák
hajoltunk át.

Aleš Debeljak **Bosnyák elégia**

Dalolj, ifjú költő, érintsd meg gyulladt bőröm, mely a horizonton át való hosszas meneküléstől megperzselődött, a dimbes-dombos úttalan-utakon át, abba ne hagyj most, amikor tűzerek lázas szemgolyói bámulnak a múzeumok és paloták stukatúrájának repedéseibe, melyek némán gubbasztanak. Mint az elhasznált szentélyek.

Sorold fel egyszerűen, ami még megmaradt: fecskék raját, melyek a hajdan volt harangok és boltozatok alatt csiripelnek, a francia regény örök bölcsességét, melyet az óvóhelyeken olvasunk, az ezüstös pelyhet a csecsemők fültövén, mely lassacskán már lekopik, az elcsitult dörgést, a Pannón földről

érkezőt. Lőporszag ingerli az emberi tüdőt. Mi nem léptük át a homokba vésett vonalat. Szólj most: az örvény felszíne hullámzó. Nem tudom, hogy áldást hoz-e. Az iszapban gyűrűk ragyognak. Ismeretlen dolgok

örvendeznek. Hidd el, tényleg: kész vagyok. Utoljára dalolj még zsenge szerelemről, míg vihar nem jó, titokzatos asszonyi árnyakról s márványlépcsőkről, dalolj, ahogy egykor énekeltél, míg meg nem őszültél.

Dane Zajc

Hamu görgeteg

Régóta hordod már szádban a lángot.
Régóta titkolod.
A fogak csontsövénye mögött.
Ajkaid fehér vonása közt szorítod.

Hisz tudod, hogy senkinek se szabad megéreznie
szádból a füstöt.
Eszedbe jut, hogy a varjak megölik a fehér varjat.
Ezért kulcsra zárod ajkaidat.
S a kulcsot eldugod.

Ám megsejtesz a szádban egyszer egy szót.
Miatta fejed üregesen kong.

Akkor keresni kezded ajkaid kulcsát.
Hosszasan keresed.
S amikor megtalálod, ajkaid sömörét feltárod.
Megnyitod fogaid rozsdáját.
Aztán keresni kezded a nyelved.
De a nyelv nincsen meg.
Aztán ki akarsz mondani egy szót.
Ám hamuval teli a szád.

S szavak helyett egy hamu-
görgeteg hömpölyög fel pernye közepette
a torkodra.
Ezért eldobod a megrozsdásodott kulcsot.

Aztán új nyelvet készítesz magadnak földből.
Nyelvet, mely a rög nyelvén szólal meg.

*(A verseket fordította: Lukács Zsolt. A szlovén költészetéről
szóló cikkét lásd e számunk szemle rovatában.)*

Bene Zoltán

Két part között

Az épület kissé megroggyant, az ablakok alatt besüvített a szél, ám pokrócokkal tökéletesen el lehetett szigetelni; a falakon itt-ott kiütközött a salétrom és a penész, a mennyezeten foltok éktelenkedtek, a bútorok enyhén dohos szagot árasztottak, mindez azonban nem vette el a kedvemet. A házhoz hatalmas, romantikusan elvadult kert tartozott. A szomorúfüzek, diófák, gesztenyék között áthatolhatatlan málnások, övig érő pampafű, elburjánzott egresbokrok (amit gyerekkorom számos színtere közül az egyik legkedvesebben büszkének neveztek), kócos aranyesők, deformált tuják, buja virágágyások, parányi, tarka rétek váltakoztak. Az egyik sarokban, a zöld mohával vastagon belepelt, masszív téglakerítés mellett nyákos békalencsével teli tavacska feküdt. Szerelem volt ez első látásra. Amikor a barátom végigvezetett mindenen, úgy éreztem, hazataláltam. Örömmel vettem tudomásul, hogy itt tölthetem az őszt.

– Itt nyugodtan dolgozhatsz – mondta. – Ha megfelel.

– Pazar! – feleltem.

Megállapodtunk: három hónapra beköltözöm a házba. Három hónap alatt elkészülök a tervekkel, nyugtattam magam. Három hónap egy örökkévalóság. A barátom ennek örömeire levezetett a pincébe – a boltívekről évszázados nemes penész csüngött alá a fejünkre –, s a hátsó falhoz támaszkodó rozoga polcokról leemelt egy pókhálószerű üveget. A teraszon ittuk meg a nemes vörösbort, minden cseppjét kiélvezve. Így aztán emelkedett hangulatban cipeltük be poggyászomat az autóból, s barátom fűtyörészve távozott, miután hosszasan szorongatta a jobbmot és lapogatta a hátamat.

Egyedül maradtam. Nem volt hangulatom még berendezkedni, élveztem a magányt és a szabadságot, a tágas tereket. A teraszra csábított egy karosszék. Beleereszkedtem, hagytam, hogy elmerüljek benne, hagytam, hogy magába nyeljen a kert, a ház, az időtlenség. Kissé elszunnyadtam. Hegedűszó ébresztett. Valaki egy érzelmes tangót játszott a közelben. Kidörgöltem a szememből az álmat, s nekiláttam, hogy kipakoljam a bőröndjeimet. Hanem igyekeztem hamar alábbhagytam, s úgy döntöttem, jó minden ott, ahol van. Pusztán grafikus barátom képét, a *Két part között* címűt csomagoltam ki az újságpapírból, helyet kerestem neki a falon, végigpróbálgattam a szobákon, végül leendő íróasztalommal szemben egy csendélet helyére akasztottam. A dossziéimat, vonalzóimat, körzőimet, ceruzáimat gondosan elrendeztem az asztalon, hogy ha majd munkához látok, minden a kezem ügyében legyen. Egyelőre azonban nem fűlött a fogam a munkához.

Visszatértem a teraszra. A hegedűszó lágyan úszott az őszi estében. Akár kutya az ínycsiklandó illatok után, úgy eredtem a muzsika nyomába. A szomszéd házban véltem felfedezni a forrását. Ez az épület is régi volt és romantikus – mint ezen a környéken valamennyi. A kerítés résein keresztül bekukucskáltam az udvarra. Az enyémhez hasonló kert közepén egy nőt láttam, álla alá hegedűt szorított, érzéken dolgozott a vonóval. Szinte láttam, ahogy körbelengi a zene. Lélegzetvisszafojtva figyeltem. Úgy éreztem, egybeolvadok a kerítéssel, beleolvadok az őszebe, a zenébe, a színekbe. Tévedtem. Rosszul éreztem. A hegedülő nő – talán sokadik, rejtett érzékszervével – észrevett. Hirtelen abbahagyta a hegedülést, sarkon pördült és kék szemének átható tekintetét a kerítésnek arra a pontjára szegezte, ahol én leskelődtem.

- Miért nem jön be? – kérdezte nyugodt, lágy hangon.
- Elnézést – habogtam. – A zene vonzott, nem akartam megzavarni.
- Jöjjön be! – szólított fel. – Három lépéssel balra találja a kaput. Csak akassza ki! Úgy tettem, ahogy parancsolta.
- Jöjjön! – ragadta meg a karomat, és a terasz felé irányított, amely szakasztott olyan volt, mint az enyém. Leültetett egy karosszékbe, bort töltött elém egy pohárba. Magának is öntött, leült velem szemközt.
- Melyik házban lakik?
- Itt, a szomszédban.
- Megvette?
- Nem. Egy barátomé. Csak három hónapra költöztem be, dolgozni.
- Művész?
- Építész vagyok.
- Én is három hónapra kaptam kölcsön ezt a villát. Pihenni. Esténként átjöhet, ha gondolja. Remekül főzök, meghívhatom vacsorázni.
- Köszönöm. Élek a lehetőséggel.
- Így ismerkedtem meg a hegedülő lánnyal. Esténként átjártam hozzá. Hol italt, hol ételalapanyagot vittem ajándékba, amit ő ügyesen elkészített, s jóízűen elfogyasztottuk közösen. Utána iszogattunk, beszélgettünk, múltattuk az időt. A zene és a művészet adódott közös témaként, s a lány szeretett magáról mesélni. Hamarosan megtudtam, hogy a kedvese küldte ide, s az is tudomásomra jutott, hogy a szerelme nem független ember.
- Nem hagyja ott miattam a családját – mesélte egy csillagfényes éjszakán. – Ő azt mondja, csak a gyerekei miatt nem él velem, de én ezt nem hiszem. Azért küldött ide, mert kiborultam. Idegösszeroppanást kaptam.
- Megérte egy ilyen férfi miatt?
- Milyen férfi miatt? Nem is ismeri!
- Zavarba jöttem. Ötöltem-hatoltam.
- Ez igaz. Csak, gondoltam, nem magával él...
- Attól még szerethet! – csattant fel. Máskor oly kellemes hangja már-már csikorgott. Fűlértő volt, bántó.
- Kisvártatva szelídebben hozzáfűzte:
- Bár, be kell ismernem, gyakorta én sem hiszek ebben. És ez fáj. Az igazság az, hogy én csapot-papot hátrahagynék érte – lehajtotta a fejét, hosszasan nézte a lábát, mintha valami idegen tárgy volna.
- Igaz, nekem nincsenek gyerekeim – suttozta. – Magának vannak?
- Kettő. Két lány. A volt feleséggel élnek. A kisebbik óvodás, a nagyobbik harmadik osztályos.
- Elvált ember – szögezte le tárgyilagosan.
- A feleségem talált nálam jobbat – dűnnyögtem keserűen.
- Régen?
- Két éve már. Sokáig tartott, míg beletörődtem. Nem volt könnyű.
- Az én helyzetem sem az – sóhajtotta. – Tudja, amikor megismerkedtünk, volt egy barátom. Aztán néhány hónap múlva szakítottam vele. Nem bírtam a kettős játékot. Két embert csal meg mindenki, akit egyet megcsal.
- Ez így igaz! – hagytam helyben buzgón a szavait. – Én is így gondolom. Ha megcsalja, teszem azt, A B-t C-vel, utána ugyanez az A C-t B-vel szintén óhatatlanul megcsalja. Még akkor is, ha nem fekszenek le egymással, úgymond. Mert mindez, szerintem, nem pusztán szexuális kérdés.

– Pontosan! – helyeselt ő lelkesen. – Látja, pontosan ezért kaptam idegösszeroppanást. Ezért pihenek itt. Nem csinálok semmit, csak hegedülök és gyönyörködöm a kertben. Mégis... Fáradtnak érzem magam folyvást. Úgy érzem magam, mintha két part között lebegnék!

Ezen a kijelentésén meglepődtem. Beszéltem neki grafikus barátom rajzáról, amely az íróasztalommal szemben lóg a falon. Áthívtam, hogy nézze meg. (Akkor már két hete minden estémet a vendégeként töltöttem, ám ő még egyszer sem járt nálam.) Sokáig szemlélte a képet, vizsgálta, fürkészte, szinte még meg is szagolta.

– Igen – mondta végül. – Értem. Két part között. Szakasztott, mint én. Köszönöm. Most visszamegyek. Ne haragudjon, de azt hiszem, egész éjszaka hegedülni fogok.

Valóban egész éjszaka hegedült. Én pedig hanyatt feküdtem az ágyamban, bámultam a mennyezetet, és füleltem. Nem vagyok nagy zeneértő, de abból a hegedűszóból mindent kihallottam. A fájdalmat, a vágyat, a bizonytalanságot. Könnybe lábadt a szemem, miközben hallgattam.

Azóta az éjszaka óta a szomszédom nem mesél magáról. Festményekről, épületekről, irodalomról társalgunk, a kert növényeit dicséjük, a zenéről beszélgetünk. Ő is, én is gyakran sétálgatunk a házunk körüli elhanyagolt kertben. Mindketten megnyugvást találunk ott. Én már csak úgy tudok dolgozni, ha előtte egy-két órát ógyelegtem a fűzek alatt, belegázoltam a pampafűbe vagy üldögéltem a tavacska partján. Lételememmé vált mindez. Amint a hegedülő lánnyal eltöltött esték. Kiestem az időből, illetőleg saját, önálló, az Időtől független időmet éltem. Boldog voltam, ha nagy ritkán eszembe jutott, még másfél-két hónapom maradt az időn-kívülségből. Voltaképpen (más módon ugyan, mint a hegedülő lány, de) két part között lebegtem én is. Két part között, szabadon.

Aztán a minap szokatlanul zavaró csendre lettem figyelmes. Órákba tellett, míg rájöttem: nem hallok hegedűszót. Átsiettem a szomszédba. Könnyedén kiakasztottam a kaput, felszaladtam a teraszra, bekopogtattam az ajtón. Semmi válasz. Újra kopogtattam, majd kiabáltam is. Senki nem felelt.

– Kit keres? – hallottam végre egy hangot a hátam mögül.

Sarkon pördültem: egy idősebb, harcsabajszú férfi állt mögöttem.

– Lakott itt egy lány, minden nap hegedült – hebegtem zavartan.

– Ma hajnalban elment – világosított fel az öreg. – Eddig szólt a bérlet. Jól ismerte?

– Barátok voltunk – feleltem.

– Ma reggelig bérelték neki az ingatlant – közölte. – Ha jóban voltak, tudja, hol keresse. Viszont arra megkérném, ide ne jöjjön többet, nincs itt magának dolga!

– Persze – makogtam. – Magától értetődő. Jöttek érte?

– Az úr, aki a bérletet is intézte. De ezt csak tudja, ha a barátja volt, nem?

– Hogyne! Elnézést a zavarásért! Viszlát!

– Isten áldja!

Zavarodottan, megalázva kullogtam haza. Bántott, hogy a lány nem búcsúzott el tőlem. Bár, ha jobban belegondoltam, miért is kellett volna elbúcsúznia? Igazán semmi közünk nem volt egymáshoz! Amúgy is túl sok időt fecsérelnem rá, azt hiszem. (Ilyesmiket hazudtam bele a saját szemembe...) A tervek haladnak, de nem a kellő ütemben, nem árt, ha sebesebben dolgozom! És ezentúl minden energiámmal a munkámmal foglalkozhatom, nem tereli el a figyelmemet semmi, bizonygattam magamnak. Valójában azonban végtelenül szomorú voltam.

És furcsa módon éjjelenként néha még hallok a hegedűszót.

Török-Szofi László

Térdig érő

*Ecc-pecc takarodj
a házamból.*

Ujjaid eltévednek
két mozdulat közt,
nem tudom eldönteni
simogatni vagy ütni
készülsz mindig így,
ha rongyokban állsz.

A sötét csak mi eltakar.
Padlás, darázsfészkek,
zümmögő fájdalom.
Bezárul. Mintha kinyitni
sosem akartad volna,
előttem, elhallgatni.

*Nem a nagyapád
gyűlölnöd kell,
a főztjükből nem ehetsz.*
Térdig érő hóban egyre
nedvesebb lesz a zokni.
Kilépni. Ugyan.

Névjegy

Ha le kellene írnom
tenyereddal kezdeném:
bőrkeményedések, vonalak.
Merre tart, egyiket sem tudom,
nevet, számot nem adtam nekik.

Ha le kellene írnom
körmeiddal kezdeném:
nem tudom alattuk a sarat,
azt sem, hogy mennyi idő alatt,
talán míg porba írtál szavakat, ő, te, én.

Ha le kellene írnom
hajaddal kezdeném:
hullását, illatát, színét
megismerem minden reggel,
de ismeretlenebb minden nappal.

Ha le kellene írnom
mivel kezdeném:
talán azzal, ahogy születted,
talán azzal, ahogy élsz.

Zsirai László

Megfojthatatlan

Kutas Lászlónak

Sokatmondó a szobrok némasága,
megszólal minden méltó mozdulat.
A karnagy int és látszat-bénasága
feloldódik egy pillanat alatt,

mert társai, a hangszeres zenészek
szívéből szárnyal száz szimfónia.
Megfojthatatlan a művészi lélek,
védelmezője hű harmónia –

S lehet bármilyen szomorú az élet,
az árnyék párja mégiscsak a fény.
Szólongatnak szép szoborköltemények,
édes dalt tanul tőlük a remény.

Kibomlik, mint az élő rózsa szirma,
mint hús teremben forró hangulat,
a mester kezébe csomagolt minta,
s megmarad minden méltó mozdulat.

Jellemzés

Belépsz.
Mondataid
– mosolyarcú kések –
lázás ütemben kidobolják
a szívverésed.

Te félsz!
Idegen számodra már
a jóság?
Gyanakvó tekintetben
táncolnak szíromtalan rózsák.

Dudás Sándor

Hangtalanul és tétován

Némán és olyan tétován,
ahogy kövön az árnyék,
s mint tébolydában a bolond,
ki jelenén is átlép,

– bár jövője, se múltja sincs –
vagy mint légy, oly megadón
elhagylak. Keress magad

ünnepnapi-puha párnát,
s ölelgesd. Telihold van.
Én addig elhúzódozok
egy seholsincs sarokban.

Szilágyi László **Árnyékban**

Öreg diófám lomb-terebélye
Árnyát teríti napfénytüzet oltva,
Perzselő hőség forró szeszélye
Megsemmisülten, hűsen hull a porba.

Diószüretre gyérül a lombja,
Termése gazdag, de megtépázva áll.
Bús őszi szelek sírva, jajongva
Találkoznak tépett lombjainál.

Tél fehér hava tar ágakra hull.
Csak varjú köröz, rekedten mondja: kár.
Harkály doktor kopácsolva búsul.
Reszket az ágon, de diagnosztizál.

Halmi Iván

Októberi napló, 1956

Karcolatok a Szabadságharc napjaiból

Igen sok évi hallgattatás és kényszerű hallgatás után – a Zempléni Múzsza felkérésére – közreadom azon írásaim egy részét, amelyek az 1956-os forradalom idején születtek, mintegy Mikes Kelemen-i napló formájában. Budapesti gyerekként egy háború borzalmait átélve, 1945 őszén kerültem a sárospataki Alma Mater ölelő karjaiba. A gimnáziumi évek alatt szerzett belső tartás, eszmei hovatartozás és hitvallás is tükröződik az alábbi írásban.

Patak után (kis kerülővel) a budapesti Műegyetem padjait koptattam, ahol már mint harmadéves éltem át az 1956-os forradalom sajnálatosan rövid, de annál nagyszerűbb időszakát. Nem a tollforgatás volt tehát, és nem is az lett a mesterségem. Egy magasabb képzetés, vagy talán a pataki címer anygala ösztökélt arra, hogy október 23-tól kezdve megörökítsem az egyes napok eseményeit, a saját magam szemszögéből.

Minden egyes naplójegyzet, „karcolat” után ott az aznapi dátum. Sajnálatos, hogy ez a folyamat november 14-ével megszakad. Igaz, bizakodással telve ér véget az aznapi jegyzet: „na, majd holnap.” De úgy látszik, bennem is megszakadhatott valami, mert nincs folytatás.

Jegyzeteimet, apai segítséggel, egy Pest környéki falu egyik kerítésébe falaztam be, ez a meglévő, eredeti példányokon ugyancsak meglátszik. A több mint három évtized múltán előkerült írás ma már talán stílusában is poros kissé. Ám amikor kissé elhomályosuló szemeimmel újra átfutom a sorokat, az elfutó idő feletti elmélkedés mellett a boldogító érzés újra átjárja zsigereimet, hiszen csodálatos napokat éltünk át. S ez a boldogságérzet kiegészül azzal, hogy végül is beteljesült egy álom. Annyi évszázad után, most már talán végérvényesen.

Dr. Halmi Iván

Mint amilyen váratlanul pontosan huszonkét esztendővel ezelőtt megpillantottam a napvilágot, a mai napon ugyanígy született meg valami. Valami, ami után oly régóta vágyódtunk, aminek szent ragyogása ott égett minden igaz magyar szívében.

A 22 esztendővel ezelőtti születésnél mindössze öten voltak jelen: Anyám, a szülőorvos két asszisztensével és én. Ezt, a családban oly nagy eseményt általános örömmel vették tudomásul, mikor Apám heveny nikotinmérgezésben szenvedve tudatta velük. A mai nagy nap már nemcsak egy kis családi közösség, hanem egy sokkal, de sokkal nagyobb, egy egész nemzet fogja örök időkre emlékezetébe vésní. Az a valami, ami a mai napon megszületett, egy gyönyörű szóban mondható el: Szabadság!

Tizenkét éves sötétség után a magyar történelem színpadán vakító fényességgel újra szerepet kapott. Ezt a hatalmas fényt egy egész nemzet szívében lobogó láng szolgáltatja, oly erősen világítva meg Őt, hogy a nagyvilág széles nézőterén csodálkozva kiáltottak fel: Ez a maroknyi kis nemzet az, amely ilyen gyönyörű és nemes produkcióval lép fel a Világtörténelem színpadán? És felzúg az elismerés moraja, hogy végül teljes ünneplésbe csapjon majd át.

Igen, nagy nap ez a mai. Dicső szabadságharcos elődeink méltó utódokra találtak. A mai napon ébredt fel a nemzet évtizedes álmából, lerázva magáról a béklyókat, véget vetve a

mesterséges altatásnak. Könnyes szemekkel fogunk mindig visszaemlékezni azokra a hősök-re, akik vérbemártott tollal ugyan, de új, tiszta lapot kezdtek az évezredes magyar történelem elsárgult lapjain.

Ma lettem először igazán büszke arra, hogy huszonkét esztendővel ezelőtt magyar földön magyarnak születtem.

Bp. 1956. 10. 23.

Ma reggel a Jókai Színházba rohantam, ahol statisztálok. Pirandello: „Hat szerep keres egy szerzőt” főpróbája volt, Kamarás Gyula rendezésében.

Innen előbb a Tankörbe, majd az Aulába rohantam, végigjárva az előadótermeket, hogy az enyimeim hol lehetnek. Innen indultunk a Bem térre, de ez már nem statisztálás. Elöl kicsiny csapatot hajú csoport: leendő színészek. Majd a többi: leendő mérnökök, orvosok, bölcsészek, jogászok.

Jelszavaink: Éljen Lengyelország!

Hatalmat Nagy Imrének!

Le a Sztálin szoborral!

Hű, ez a produkció kicsit más, mint a reggeli. Ennek írója: a történelem. Szín: Budapest. Címe: A szabadság kivívása. Rendező: a forradalmi ifjúság. Szereplők: minden igazságszerető magyar.

És irány a Bem tér. Alig férünk. Mellettem Szabó Sándor és Szörényi Éva kér utat. A szobornál Veres Péter, akit lehurrogunk. Aztán Sinkovits, Nemzeti dal. Forró a levegő. Irány a Kossuth tér. Jelszavak: Le Gerővel!

Ki az oroszokkal!

Éljen a forradalom!

Újságok kerülnek elő, fáklyák gyulladnak. Alig tudok haza keveredni. A nyíló ajtóban Anyám áll. Rég nem öleltük meg így egymást. Patakokban folynak a könnyeink.

10. 23. éjszaka

Tegnap a színházból hazafelé menet már találkoztam a magyar nemzeti lobogók mögött felvonuló tüntető egyetemi fiatalsággal. Siettem haza, hogy ebéd után én is újra elfoglaljam a helyemet közöttük. Mindenkinek megdobogtatta a szívét ez a látvány, az arcokra kényszerűségből rakott álarcok lassan töredezni kezdtek, megszívták tüdejüket a friss októberi levegővel, és az emberek lába akaratlanul is hozzáigazodott a menetelő fiatalság lépteihez.

A Kálvin téren egy teherautó volánja mögül fiatal gépkocsivezető hajolt ki felém és azt kérdezte:

– Mi ez a sok ember, nem tudok rendesen hajtani. Felvonulás?

Megmondtam.

Egy szót sem szólt, gázt adott és elrobogott.

Délután láttam meg őt újra. Kocsiján magyar zászló lobogott és tömve volt fiatalokkal, kiknek arcát a kokárdájuknál is pirosabbra csipte a levegő és a lelkesedés. A Kossuth-nótát énekeltek.

10. 24.

Indián és néger olvasmányokban olvashattunk azokról a törzsekről, ahol divatban volt az ellenség fejbőrének lenyúzása, a skalpolás. Ilyen fejavadászokhoz tudom csak hasonlítani azokat, akik hiányos felszereléssel ugyan, de tökéletes gyűlölettel a szívükben vadásszák az utcán, háztetőkön, házfalakon, tehát bárhol is levő ötágú csillagokat. Igen eredményes munkát vé-

geznek. Ahol csak rábukkannak egyre, ott mindjárt egy buzdító kis tömeg gyűlik össze, s ennek harsány kacaja közben méltó helyükre, a sárba tiporják a csillagokat.

Nappal is van csillaghullás.

Ma ittuk meg az első feketét. Az utcákon változatlanul ott vannak az orosz tankok, ágyúk stb. Az Astoria előtt magyar zászlók vannak rájuk feltűzve, ez azonban még semmit sem jelent. A tömeg nem tud ebbe a helyzetbe belenyugodni. Egy pár tank és gépkocsi kíséretében hatalmas tömeg gyülekezik a Parlament elé, hogy követeljék az orosz csapatok azonnali kivonását. És ekkor a régi rend aljas, minden emberi érzésekből kivetkőzött bérencei, még leírni is rettenetes, a fegyvertelen tömeg közé tüzelnek.

A felháborodás, valamint a szabadságharc győzelme feletti öröm sem feledteti el velünk soha ezt az ártatlanul elhullott drága magyar vért.

És délután már felkerültek a házakra a kokárdák mellé a fekete lobogók és szalagok.

10. 25.

Kora reggeltől késő estig szól a rádió. Ahol csak magyar szó hangzik el, mindegyik hullámhossz meg van jelölve. Így tudjuk csak meg, mi a helyzet az országban és a nagyvilágban.

Feszült figyelemmel kísérvük a hadijelentéseket, hogy hol és mikor gyulladnak fel a tömegek a főváros hatalmas tüzétől. A rádió mellett Magyarország térképe. Kis zászlócskákkal jelölöm meg, ahol már győzedelmeskedett a forradalom, és ahol a rádióadók a nép kezébe kerültek. Úgy néz ki az asztal, mintha egy főhadiszállás lenne.

És a térképen egyre szaporodnak a zászlócskák...

10. 28.

Tegnap este szomorú híreket közvetített a telefon: Miklós (*a szerző rokona – a szerk.*) megsebesült, de sebesülése nem súlyos, itt van a klinikán.

Ma tehát az első teendő, megfelelő élelmiszerral felszerelve kimenni hozzá. Egy óriási vargabetűt kell csinálnunk, a biztonság még nem éppen teljes. De sajnos, így is csak a Teleki térig tudunk eljutni. Itt orosz harckocsik állják utunkat: Eddig és ne tovább! Az a hatalmas tömb van körülfogva, melynek csomópontjában a legendás híró Kilián-laktanya védi magát a hatalmas túlerővel szemben. Dávid és Góliát küzdelme ez, ahol végül is az igazságnak kell győznie. Feladatunkat sajnos nem tudtuk teljesíteni. Szomorú szívvel tértünk haza, mely azonban egy kis örömmel is párosult. Hat kiló hamisítatlan Ella krumpli lapult meg a táskánkban.

10. 29.

Az utcákon mindenütt általános sztrájkra való felszólítások. Minden megbénult. A Körúton valaki verset szaval egy kilótt tank tetejéről. Felhangzik, és a könnyes szemű emberek ajkáról messzire száll a Himnusz gyönyörű melódiája.

Az ország nem feledkezett meg hős fővárosáról. A legkülönbözőbb helyekről érkeznek élelemmel megrakott teherautók. Mindjárt akad, aki segít lepakolni. Nincs udvariassági verseny, nincs munkaverseny, a kiszolgálás mégis gyors, a sorban állók nem nyugtalanognak. Hát ezt is megértük...

Szomorú felvonulás a Felkelők útján. (Múzeum krt.) Elöl egy gyászruhába öltözött anya viszi a fekete lobogót, utána egy sor nemzetiszínű lobogó. Nem hangzanak jelszavak, a menet maga egy óriási kiáltás az ég felé. És újból a hősi halottakra emlékezünk. És nem felejtünk!

10. 29.

A Hazugság fellegvára. Nem kell messzire mennünk, hogy megtaláljuk, itt van a város szívében. Tizenkét esztendőn át ontotta a maszlagot, míg végre elérte a nép büntető keze. Ma már nem húznak segítségével fátylat az emberek szeme elé, végképp megszűnik a zsarnokok tömjénezése.

Csend honol odabent, csak egy-egy járőr léptei kopognak az üres folyosókon. A kapu előtt két felfordított és kiégett személyautó roncsai. A tulajdonos, aki még a szomszéd sarokra is ezzel közlekedett, kénytelen gyalogszerrel kopogtatni a Pokol kapuján. Oda így is beengedik.

A hatalmas csillag maradványai mellett üvegcserepeken törik meg az október-végi napsugár. Egy szétlőtt óra mutatói fenyegetően emelkednek a magasba.

A Szabad Nép székháza előtt vagyunk.

10. 29.

Semmelweis utca 1. A sarkon gyönyörű üzlethelyiség. Hatalmas betűk hirdetik: Horizont. Szovjet kultúra, szovjet mittudoménmi, szovjet blabla stb. Ez volt az üzlet. Itt lehetett beszerezni a zsarnok képsorozatából hiányzó darabokat, páratlan remekműveiket, életrajzukat, stb., egy szóval itt szippanthatott a boldog halandó egy kis hamisítatlan szovjet kultúrát.

Ahogy errefelé tartok, hatalmas tömeget látok, akik mint a négerék, ujjongva ugrálnak egy hatalmas máglya körül. Vajh mi lehet ez? Áh, semmi egyéb, mint az, hogy a lelkes tanítványok majd megszakadva hordják ki a fent említett helyiségből „atyáik és tanítóik” létezésének földi dokumentumait.

Végre egyszer önszántukból veszik kezükbe azt a sok vacakot, amit a mi verejtékünk gyümölcseiből az agyak tökéletes eltompítása érdekében a kezünkbe tukmáltak.

Valami haszna azért van ennek a sok szennynek. A hűvös októberi délelőttön nagyszerűen lehet melegedni mellette. És ez is valami, nem?

Anyit beszéltünk eddig a kritika és önkritika fegyveréről, nem csoda tehát, hogy még most is vannak, akik gyakorolják. Most az egyszer egy olyan önkritikát hallottam, amely nemcsak azért hangzott el, mert ezt is kell használni, hanem mert ez a színtiszta igazság.

Leváltásra került a Magyar Rádió művészien lakkozó és hamukázó társasága is.

Ez alkalmából kelt az éter szárnyaira a következő:

„Hazudtunk reggel és este, hazudtunk minden hullámhosszon.”

Tizenkét év után végre egy igaz szó.

10. 30.

Tegnap precíziós pontossággal és lelkiismeretességgel ki lett üritve az egyik Horizont, a szovjet kultúra fellegvára. Ma egy fél kenyérrel a hónom alatt arra vetődtem, s a még füstölgő papirosok kódén át a kivert kirakatban egy táblán ezt olvashattam:

„Ez az üzlethelyiség kiadó.”

Még jó, hogy nincsenek ilyen igényeim. Megfojtana az a levegő.

Még soha annyi sajtóterméket nem olvastam, mint mostanában. Mindegy nekem, csak betű legyen, és azt hiszem nem csak én vagyok így. Persze újságról, napilapról beszélni nem lehet. De az utca telve van, maga egy bő újság. Mindenféle rovat megtalálható, vezércikkek, humor, novella, még a rejtvény sem hiányzik. Roppant élvezetes olvasmány, azonban többnyire ismétlésekbe bocsátkozik. (Ruszkik menjetek haza!) Csak egy baj van, hogy az ember kissé elfárad, mire a végére ér.

Ma kiolvastam a Kálvin teret és a Móricz Zsigmond körtért. A Körtéri Népbüfé mellett az elkészült ételek illata csiklandozta ínyemet. Valahonnan egy rádió bőmbőlését hallottam. Majd rámszóltak: az a hosszú menjen már, mi is akarunk olvasni! – Polgártárs, mi annak az ízének

a vége? – Na most mit szól hozzá? – Hát ezt megkapta! stb.

Mégis csak disznóság, nem hagyják az embert nyugodtan olvasni, pedig már csak ez a kis fecni van hátra, miért írták ezt géppel? Hát el lehet ezt így olvasni? Hát el lehet? Hát el. Csakhogy semmi értelme, már kívülről megtanultam.

10. 31.

Már egy fél órája valami szokatlan érzésem van. Beteg lennék? Áh, az ki van zárva. Várjunk csak, mit is ebédeltem? Nem, nem, az a kis leves nem árthat meg. Talán az az ízé, hogyis-hívják, az a gömbölyű a végén? Úgy látszik ezért is jöttem le egy kicsit jární, nincs vita, jól bezabáltam. Hát kellett ez nekem? Azazhogy várjunk csak. Hiszen most megyek csak haza ebédelni. Na végre, rájöttem! Zúg a fülem. Csak tudnám hogy mitől? Valami szokatlan izétől, valami...

Igen. Megvan. Hál' Istennek már egy fél órája egyetlen lövés sem dördült el.

11. 1.

Molotov-cocktail.

A szabadságharc véres napjairól aranybetűkkel fog megemlékezni a magyar történetírás. Ezek a hősök gyönyörű tettekkel segítették elő a forradalom győzelmét. Ezek a hősök, akiknek emléke előtt örökre tédret fogunk hajtani, a magyar ifúságból kerültek ki. Sokuknak még alig pelyhedzik az álluk, sokuknak a tejfogait nemrégén tették el emlékül a szülők. Ezek a fiatalok, mit fiatalok! – gyerekek, bebonyították, hogy nem fajult még el a magyar vér, hogy a vér nem válik vízzé.

Megszületett egy nagyszerű tankelhárító fegyver: a benzinesüveg. Ezt a fegyvert ezek a fiatalok tudták a legjobban forgatni. Kiürültek a KÖZÉRT-ek üvegraktárai, kiürültek a benzinkutak, és elkészültek a Molotov-cocktailok.

A fényképek és a szemtanúk, kilőtt páncélosok sora mutatja a nagyszerű eredményt. Ez aztán nagyszerű keverés volt.

Merje ezután nekem valaki azt mondani, hogy az alkohol nem romboló hatású.

11. 1.

A kirakatok megszenvedték a forradalmat. Hatalmas üvegtáblák estek áldozatul egy-egy tűzharcnak. Az áruk azonban sértetlenül maradtak, esetleg bevitték a házba. Így tehát a következő feliratok születtek:

Az árukat bevettük. – Házfelügyelőnél az áru átvehető. – Ezt az üzletet az oroszok tisztították meg az árutól.

S végül egy teli kirakaton, melyen hiányzik az üveg, látható a következő cédula:

Így rabolunk mi.

11. 1.

Az utcákon mindenütt kiégett autók, harckocsik roncsai, a véres napok szomorú emlékei. Rengeteg villamos áll ablakok nélkül, behorpadt és átlőtt oldalakkal a lehető legnagyobb rendezetlenségben, ahogy vezetjük az utolsó pillanatban otthagyták őket, mint kapitány a süllyedő hajót.

Az egyik villamos-roncsra egy humoros pesti a Vidám Színpad legutóbbi műsorának plakátját tűzte fel: „LEHET BESZÁLLNI.” Konferál: Kellér Dezső.

11. 1.

A ledöntött Sztálin-szobrot már egy hete állandóan verik, püfölik és aprítják. Fialok és öregek, családapák és leendő családapák, ki kalapáccsal (ezeknek könnyebben megy), ki vasfűrészszel, ki pajszerrel, ki pedig csak egy hamarjában felkapott vasdarabbal igyekeznek egy kis darabot magának kitermelni.

Na persze nem a MÉH-nek akarják bevinni. Áh! Emlékeim. Hogy egyszer megmutathassák Gyermeküknek, mondván: Látjátok gyerekek, ez egy csúnya vasorrú postarabló bácsinak a szobrából való. Ha rosszak lesztek, majd szólok neki és elvisz benneteket mindent elnyelő országába... bizony!

Hál' Istennek, ez már soha többé nem fordulhat elő.

11. 1.

Az egész nemzet tiltakozásának mind ez ideig vajmi kevés eredménye volt, legalábbis az idegen csapatok kivonása dolgában. Ez pedig immáron nyolcadik napja a legégetőbb kérdés.

Ma azonban egy örömhírt is közöltek velem. Egy orosz katona már elhagyta őrhelyét mindörökre, a jó példa azonban nem nagyon akar hatni közöttük. A Gellérthegyi emlékmű elől ugyanis eltávolították a „felszabadító hős szovjet katonát.” Mi lesz velünk, hova akasztjuk ezentúl a vekkereket?

11. 1.

Vannak úgynevezett relatív örömeim.

Ha valaki nem tudná mi az, hát nézzünk egy párat.

- Már több mint egy hete, hogy teljesen megbénult a villamosközlekedés. Minden nagyobb veszély nélkül lehet járkalni a síneken keresztbe és hosszába. Ma is a szokott mozdulattal néztem balra, mikor át akartam menni a vágányokon. De a villamosnak se híre, se hamva, most nem lehet a segítségével lekésni sehonnan.
- Rendőrök még sehol sem láthatók. Az utakon tehát minden különös büntetés terhe nélkül lehet bármilyen szögben átmenni.
- Mivel már sötétedés előtt igyekeznek mindenki hazaérni otthonába, így megmarad a kapupénz.
- A csikkeket bárhol el lehet hajítani, úgyszintén a kukoricacsutkákat. (Ezt én nem veszem igénybe, mivel nem szeretek az utcán falatozni.)
- Az italboltok zárva vannak, ez a pénz is nyereség.
- Nem költünk közlekedésre.
- Színház után nem kell harcolni a kabátokért. (Remélem a normális élet helyreállta után sem.)

Ez lenne úgy hamarjában egy pár az ú.n. relatív örömeimből.

És végül egy valódi öröm a sok közül: Nincs többé káderlap.

11. 2.

A helyzet részünkre, egyre romlik.

Az oroszok több helyen átlépték a határt, jönnek Pest felé, körül fogják zárni. A Nemzetőrség fegyverben. Mindenkinek gombóc van a torkában. Mi lesz, mi lesz??? Olyan puszkaporos a levegő, hogy egy kis szikra kell csak, és robban.

Az utcákon lődörögnek az emberek. Hát nem valósul, nem valósulhat meg az a gyönyörű álom? Miért? ... miért?

Senki nem tud bizonyosat. A Kormány, most már valóban a nép kormánya, a helyén van. Kinyilvánítottuk semlegességünket. Ez igen! Mi, a maroknyi magyar, semleges nép akarunk

lenni. Reméljük, hogy az ENSZ-ben méltányolni fogják, és elismerik az ország független és semleges mivoltát. Majd eldől.

Úgy látszik, vihar van.

Arra ébrednek, hogy rezegnek az ablakok, a sötét éjszakából mennydörgés hallatszik. De valahogy nagyon egyforma ez a dörgés. Olyan, igen, éppen olyan, mintha ágyútűz alá tetek volna valamit. Az ablakhoz botorkálok. Csak nem?...

De igen. Buda felől látszanak a torkolattüzek, ez úgy látszik a tűzérési előkészítés. Hát mégis? ... hát mégse?...

Hajnali öt órát mutatnak a vekker foszforeszkáló mutatói. 1956. november 4. Vasárnap. Megkezdődött Budapest ostroma.

11. 4.

1944-1956

Tíz éves voltam.

Mind gyakrabban búgtak fel a szirénák, mind gyakrabban jártunk le az óvóhelynek kinevezett pincébe, mígnem véglegesen ott ragadtunk, hogy több mint egy hónapot töltsünk el az idegölő nyirkos levegőben, állandó nyugtalanságban. Lehallatszott a bombák robbanása, összedőlő házak robaja, a nyomott hangulatot egy-egy kisgyermek sírása, vagy a parancsnok vezényszavai szakították félbe. Mellettünk a legszükségesebbnek nevezett kis helyen elférő holmik. Tűzszünetek alkalmával mint egy betörő, úgy osont mindenki saját lakásába, hogy szomorú életünk fenntartásához szükséges élelmiszereket megszerezze és elkészítse. A bizonytalanság órái jártak felettünk.

És most újra.

Az anyai idő után már békésnek nevezett korban alig használt pincéket most újra emberek töltik meg. A tűzérési tűz kisebb szünetekkel tarkítva állandó jellegű. Az óvóhelyen elhelyezkedő emberek... de nem akarok elébe vágni a dolgoknak.

Csikorogva tárul ki a vasajtó. Bútorok, ládák, különféle lim-lomok vad összevisszasága fogad. Mindenütt ujjnyi vastagon áll a pizok és a szénpor. Hacsak elköhögi magát valaki, rögtön egész esőfelhő kanyarodik a boltozatos mennyezet felé. Mozogni, azt bizony nem nagyon lehet. Nosza nekifogtunk, hogy valami helyet tudjunk biztosítani.

Reccs! A piros zászlók lekerültek rúdjukról, és most végre valami hasznukat is látjuk: a poros bútorokat és hamarjában összeállított ülőalkalmatosságokat nagyszerűen le lehet velük takarni.

Söpörni nem érdemes, és idő sincs rá. Még hamarjában egy leágazást csinálunk rádió számára, és a sok piros színtől egy kis vadító pince készen áll.

Fél hatot mutatnak az órák.

És megjelenik az első család, mintha kivándorolni készülnének, és utolsó istenhozzádot szeretnének mondani annak a földnek, melyen annyi boldog és szomorú órát töltöttek el.

11. 4.

„Éjjeli menedékhely”

– Tessék vigyázni, itt most nyolc lépcső jön, úgy, és most öt... és most megint nyolc. Meg lehet ezt szokni hamar, az már kellőképpen gyakorlott, aki éjjel jár haza, főleg ha az ötödiken lakik, ugye. Így a korlátban lehet fogódzkodni, legalább ez is le lesz törülgetve, hehe. Na, itt már egy kicsit többet látunk, ugyanis a szomszédból átvezettük az áramot, és ide a pincébe hoztuk le, van bent egy égő, meg itt a jobboldali részben egy és a rádió.

Azt hiszem főleg ezért volt az egész cirkusz, hogy hát mégse legyünk teljesen elzárva a külvi-

lágtól. Ez a részleg tehát a dohányzó és klubszoba. Innen még nyílik egy lakosztály, azonban ennek az ajtaját az idegesebbek miatt zárva kell tartani, ugyanis az ablakai az utcára nyílnak. Ez itten a másik rész, itt van egy kis előtér, ebből nyílik az a nagyobb és ez a másik, ami a szénraktár. Ide is jutottak emberek, szerintük nagyon jó alvás esik a szénhalom tetején. Én még nem próbáltam. Hát úgy területileg ez így nézne ki, globálisan.

Sajnos nincs fényképezőgépem, hogy meg tudtam volna örökíteni egy pár jelenetet ezekből az időkből. Így csak a betűk hivatottak arra, hogy megörökítsék az utókornak a derűs és szomorú epizódokat.

A Kálvin tér megszállása alkalmából jó egynéhány tank helyezkedett el a tökéletesen feldűlt téren. Ott, ahol a villamossínek metszik az utat, hatalmas harckocsi állt, orral az Üllői út felé fordulva. És mellette az egyik felsővezeték-tartó oszlopon hatalmas tábla ezzel a felirattal: „ÓVATOSAN VEZESS!”

Bizonyos vagyok benne, hogy mostanában igen tetemesen növekedett meg a közlekedési kihágások száma.

11. 5.

Mikor az ember már beszerezte, ami beszerezhető, meg is töltötte a gyomrát, ellátta az otthoni teendőket, nincs más dolga, minthogy mint külföldi, ki most érkezett először fővárosunkba, elmenjen városnézésre. Látnivaló, sajnos, van bőven. Ilyen élménygyűjtő körutak alkalmával aztán meglátogatja ki-ki a barátait, ismerőseit, élnek-e még, hogy és mint vannak.

Az egyik ilyen sétám alkalmával megállok egy józsefvárosi bérház kapuja előtt. Előkerül a noteszom, hogy vajon valóban itt lakik-e a illető? Igen, jó. Bemegyek a kissé poros kapualjba, névtábla sehol. Na majd a házmestertől megkérdezzük. Ahogy beérek az udvarba, a kissé sötét háttérből érdekes látvány tűnik elő. Egy régi, dülöngélő, ócska kutyaól áll a kövezett udvar közepén. És a homlokzatára a pajkos lakótársak a következő meglepő táblát szegezték fel: „Ezt a házat a lakók szocialista megőrzésre átvették.”

11. 6.

Itt bizony egy kissé elhasznált már ilyenkor a levegő. Az egyik sarokban hatalmas kártyacsata dűl. Ooáááá! – bög fel egy gyerek éppen akkor, mikor Bundzsákné megjelenik egy lábassal a kezében és titokzatosan kijelenti: – Itt a vacsora... Az égő közelében olvasnak, a háttérből enyhén szólva hortyogás hallatszik. A középben lévő asztalon csendélet: szőlő, kés, kenyérmaradék, petróleumlámpa és egy üveg csodálatos összevisszaságban még egy csomó nemtudommi társaságában.

Csak egy vonattal tudom hamarjában összehasonlítani, de ott legalább van egy kis változatoság, mármint megállás, indulás. Itt csak a vasajtót csapja be néha valaki, mire a szunyókálók ijedten rezzennek fel, különben a csendes susmogást semmi sem zavarja meg.

A klubteremben már más a helyzet. Ide átmelve vagy a zavaróállomást lehet hallani, vagy vitatkozást a politikai helyzetről. A rádió közelében levők majd hogy bele nem bújnak a készülékbe, de legalábbis úgy néznek ki, mint a papok a gyóntatószékben.

Az általános hangulat nem a legjobb. Mindenütt, így itt is akadnak optimisták és pesszimisták, jóvendőmondók és a múlton rágódók. Hát bizony, már jó lenne tudni valamit a közeljövőből, mert „ez a bizonytalanság maga a pokol.” Az Úr most egy külföldi adó hullámhosszán szólal meg: aminek a lényege, hogy küzdjünk, és bízva-bízzunk. Igen, de miben?

– Hát, tetszik látni, így kell mostanában éledélni. Erre tessék, itt van a feljárat.

11. 6.

Most már határozottan, előre megfontolt szándékkal, vadászszenvedélytől fűtve gyűjtöm a mostanában előforduló meglepő táblákat. Azelőtt közönyösen mentünk el ezek előtt, ma megállunk, elgondolkodunk, méregbe jövünk vagy éppen elmosolyodunk rajtuk. Ma Budán jártam.

Ez még nem meglepő, úgy is mondhatnám nem is lényeges. De ahogy az egyik csendes kis utcába befordulok, egy behajtani tilos táblán akad meg a tekintetem, és ez alatt pedig egy másik tábla: JÁTSZÓ UTCA.

Az utca közepe táján egy kiégett orosz harckocsi áll keresztbe az útesten. Ők is idejöttek játszani, ahol annyi gyerek szokott összejönni naponta, hogy nagy szenvedélyüknek hódoljanak. Labdáznak, fogócskáznak, fociznak.

Ők katonásdit játszottak.

Hogy ez mennyire nem jó játék, arra a tank lakói tudnának csak felelni.

Ha ugyan tudnak egyáltalán.

11. 7.

Na végre minden elcsöndesült.

Ilyenkor lehet az embernek összeszedni a gondolatait, aztán szépen okosan sorba rakni és a végén le is írni. Már túl vagyok jóval a vacsorán, a füst egyre nő körülöttem, olyan jó így elnyújtózni ilyenkor, nem zavarja az embert senki. Arra is lusta vagyok, hogy kinyújtsam a kezem a rádióig és bekapcsoljam. Tehát most nosza, vessük papírra egypár értelmes gondolatot, utóvégre minden nagy embernek vannak mondásai, amit aztán az utókor kellően méltányolva idézni tud. Én ugyan még nem vagyok nagy ember, csak magas, de hát ki lát a jövőbe?

Cogito ergo sum. Gondolkodom, tehát vagyok. Ejnye, ezt vajon ki mondta? Mindegy, most azért vagyok itt, hogy írjak valamit, és ezen el kell egy kicsit gondolkozni... mondták már, hogy bridzsnél is sokat gondolkodom, pedig az csak egy kártyajáték. Egész jó játék. A pincében is kártyáztunk, rengeteget kibiceltem, és mindig állni kellett... nem szeretek sokat álldogálni, pedig most majdnem minden nap részem van benne. Hol a hentes előtt, hol lisztért, hol cipőpertliért. Igen, olyankor sok ember összejön, és mind vár valamire. Ez a végtelen geometriai sor, nem akar vége szakadni. Mármint az állásnak... a geometriáról jut eszembe, hogy vajon mikor fogom befejezni a ventilátort, aminek nekikezdtem már valamikor hajdanán... tegnap is láttam egy ventilátort egy autómotorban, igaz, hogy egy kissé ki volt égve az egész kocsi. Hát az szép munka volt... jé, most még alig-alig mennek munkába az emberek, sztrájkolnak. Tegnap is olvastam egy könyvet, amiben valami gyárról volt szó és hogy a munkások elkezdtek sztrájkolni... tényleg, már igazán visszavihettem volna azt a könyvet, hiszen csak ide kellene lemenni két emeletet. Ha az olyan könnyű volna, mikor egész délelőtt csak mászkáltam, hogy valami zsákmányt én is vihessek haza... Babót tudtam csak venni, persze ez is nagy kincs azért, mint általában minden, ami ehető... nem mondom az a sütemény, amit Werneréknél kaptam, nem volt valami ehető, de már meg kellett őket is látogatnom, ne mondják azt, hogy egész elhidegülök irányukban... Bár ezt nem is csodálom, mikor reggelente csak nyolc fokot mutat a hőmérő... Délután, mintha lázas is lettem volna egy kicsit, nem? Meg kellett volna mérni a lázamat, a fejem még most is fáj. Úgy látszik egy kicsit könnyű az a sapka, amit hordok, legalábbis kalap kellene, vagy talán egy rohamsisak? Tényleg, mennyit láttam arra a laktanya felé, igazán hozhattam volna belőle egyet... Az jó acélból készül, mint a páncélkocsi. Ha, mégis mennyit ki tudtak azok közül füstölni... benzines palackokkal... juj, már tegnap is alig égett az öngyújtóm, meg kéne tölteni egy kis benzinnel, van időm éppen elég. Bár az idő odakint nem a legjobb, ma esett is egy kicsit... a nadrágom is majdnem leesett, éppen mikor ideát volt a Leidenkoviczné, alig tudtam megfogni, holnap szólni kell Anyámnak, hogy varrja

föl azt a nyavalyás gombot... Valóban meg kéne egy kicsit nyomni a gombot már a kormánynak is, hogy csináljanak valami pozitívumot, mert ez a helyzet ez nem valami kielégítő senki számára sem... De vacak ez a Munkás... Szóval a munkások sem hajlandók addig dolgozni, amíg minden nincs rendjén... ezt különben bárhol olvashatja az ember az utcán is... vajon ki írhatja ezeket a dolgokat?

Biztos nem kell neki annyit gondolkodni míg leírja, mint nekem, hogy valamit tudjak produkálni... én nem is töröm tovább a fejemet, nem írok semmit.

Hát ezért igazán kár volt leülni az írógép elé. Már régen aludhatnék, és ráadásul most nekiállhatok szellőztetni.

Na, majd holnap.

11. 14.

(A napló itt megszakad.)

(Szerkesztőségünk megköszöni Halmi Ivánnak, hogy évtizedekig lappangó kéziratát, amely az 1956-os forradalom napjainak sajátos, személyes hangvételű interpretációja, a Zempléni Múzsza rendelkezésére bocsátotta. A szöveget változtatások nélkül, a korabeli helyesírással, betűhíven közöljük. Megtartottuk a napi bejegyzések végén feltüntetett keltezés eredeti formáját is.)

Dante illusztráció IV.

Lukács Zsolt

A modern szlovén költészet változatai

Kicsiny területű szomszédunk, Szlovénia költészetéről keveset tudunk, jóllehet számos jelentős lírikussal büszkélkedhet. Bár az alább bemutatandó költők más-más generációhoz tartoznak, a modernizmus különböző irányzataihoz való kapcsolódásuk mellett további közös vonásokat is találhatunk művészetükben. Az irányzat elindítója a fiatalon elhunyt Srečko Kosovel (1904-1926). A „szlovén Baudelaire-nek” is nevezett költőnek életében egyetlen kötete sem jelent meg (csak halála után egy évvel az *Arany csónak*), ő a szlovén modernizmus legjelentősebb előfutára. Az expresszionista versek mellett dekonstruktivista műveket is írt, forradalmi vágy űzte, élesen kritizálta a politikai eseményeket, a kapitalizmus hibáit és a társadalmi problémákat. Ki tudja, mire vitte volna, ha korai halála véget nem vet pályájának. Az utókor még így is kissé értetlenül állt versei előtt, nem tudott velük mit kezdeni. Egyik legjelentősebb költeményét, a *Kons. 5* címűt (amelyről számos eltérő kritika jelent meg) az egyik legjelentősebb szlovén irodalomtörténész is csak játszadozásnak tekintette. A vers így hangzik:

*A ganaj arany
az arany ganaj.
mindkettő = 0
0 = ∞
∞ = 0
A B <
1, 2 3
Akinek nincsen lelke
annak nem kell az arany
akinek lelke van
az ganajt nem akar.
I, A.*

Kosovel írásai több évig kiadatlanul, kéziratban heverték, mígnem 1967-ben a dekonstruktivista versek *Integralok '26* címmel végre megjelenhettek. Ez akkor nagy port vert fel irodalmi körökben, hiszen addig Kosovel mint impresszionista, expresszionista és szimbolista költő volt ismert.

Kosovel politikai és társadalomkritikai beállítottságát nála is radikálisabban követte a katolikus értelmiségi körökhöz tartozó Edvard Kocbek (1904-1981). A II. világháború alatt az általa alapított Felszabadítási Front miatt együttműködött ugyan a kommunista párttal, a törés azonban hamar bekövetkezett. Kocbek

ugyanis nem tudta elfogadni a kommunista diktatúrát, e véleményét rendszeresen hangoztatta, ostromozta a pártot, amelynek szinte élő lelkiismerete volt (pl. követelte, hogy kérjenek bocsánatot több ezer, ártatlanul meggyilkolt ember életéért, akiket a partizánok végeztek ki a háború után). Egyfajta prófétai szerepet töltött be (amit újjító törekvései miatt az egyház aggódva szemlélt), a pártnak pedig nem kevés gondot okozott. Költészetére jellemző az egyszerű képalakítás, a szabad vers forma, melyet nagy erővel tart össze annak gondolati mondanivalója: a dialektika, filozófiai kérdések sorozata az élet értelméről, annak metafizikai vízióiról, az igazsághoz való hűségről és a halállal való szembesülésről. Verseire általában jellemző egyfajta lelki (el)nyomás, üldözési kényszer, meg nem értettség. Ez nem meglepő, hiszen állandóan szemmel tartották, beszélgetéseit lehallgatták. Mégis, mindezek ellenére kitartott eszméi mellett és megalakulást nem tűrő egyenessége miatt ma is példaként állhat.

Tomaž Šalamun (1941) Kosovon nyelvi újjításait fejlesztette tovább, szinte a végletekig. 1967-ben üdvözölte Kosovon dekonstruktivista verseinek megjelenését, és ezzel hivatkozhatott arra, hogy amit ő a költészetben művel, az valójában nem is radikális „újjítás”, hanem elsősorban a kosoveli hagyomány folytatása. Šalamun művészetének szokatlan képi világa és mondatainak nyelvtani szabályokat felrúgó szerkezete azt jelzi: vagy a lelkes befogadással, vagy a teljes értetlenséggel lehet itt dolgunk. A nyelvi hierarchia felforgatásáról, a határok olyasfajta kitérítéséről van itt szó, amely szoros kapcsolatban áll a dolgok

szavakba foglalásának kimeríthetetlen gyönyörűségével, a megnevezés vágyával. Költészetete a *Póker* című 1966-ben megjelent híres kötete óta nem ismer hagyományos költői programot, inkább ún. spirálisan körkörös; költői énje bármely lelki és földrajzi tájra elutazhat, ám ott is mindig szembetalálkozik önmagával, önmaga körül forog, avagy távolgátás nélkül átadja magát az előtte feltárulkozó szenzációknak. Ám nem túl hosszú ideig: belső idejének ritmusa elválaszthatatlan kapcsolatban van a nyelv fékezhetetlen sodrával, a szavak és a dolgok a priori megkülönböztethetőségével – újabb és újabb megnevezéseket, egy-egy újabb póker partit keresve (jelenleg a 35. kötetnél tart). Verseit értelmi úton nehéz megközelíteni, épp ezért arra késztet, hogy egyfajta út nélküli úton, az értelem kizárásával próbálkozzunk, és egyszerűen csak élvezzük annak játékosságát. (Magyarul 1993-ban ugyancsak *Póker* címmel jelent meg tőle válogatás a pécsi Jelenkor Kiadónál.)

Šalamunra nagy hatással volt Kocbek költészetete, nyíltan ki is állt mellette, és mikor hetvenedik születésnapján verssel köszöntötte a költő-ideológust, őt is üldözni kezdték emiatt. Később pedig, amikor Kocbek rövid hallgatás után újra megszólalt, költészetét šalamuni jellegzetességek kezdték átszőni...

Dane Zajc (1929) költészetére leginkább a „negatív totál” kifejezés az igaz, amely Kosovon egyik verscímében található. Legjellegzetesebb szava a *nem*, amelylyel mindent elutasít – egyfajta *nem*-re való felesküvés pátosza ez, mellyel valójában a dolgok megnevezésére és megszólaltatására esküszik fel, negatív

értelemben. Ám ha ezeket a verseket figyelmesebben olvassuk, akkor felfedezhetjük, hogy a dolgok elsődleges elutasítása és feketére festett képei mögött valójában sajátos életigenléssel van dolgunk. A kijelentések erősítése ez, hisz minél erősebben tagad valamit, annál jobban ösztönöz a kiút intenzív keresésre a rettenet borzasztó élményének megtapasztalása közben. Elutasító képei a realitással szembesítenek bennünket, nem engedik közel az idillt vagy az álmodozást, ám annál nagyobb erővel töltenek el a borzalmakkal szemben, és hatnak ránk megszabadító erővel.

Dane Zajc egyengette Šalamun költői útját, jobban mondva Šalamun Zajc „fejéből pattant elő”, ahogy ezt Šalamun maga is kifejtette egyik interjújában.

Aleš Debeljak (1961) a nyolcvanas években olyan újdonságot és frissességet hozott a szlovén költészetbe, mint Šalamun két évtizeddel korábban, amikor a megmerevedett konzervatív szlovén költészetbe *Póker* című kötetével belopta a játékosság elemeit: „*Törzsem látványa elfárasztott, és kivándoroltam*”. Debeljak verse pedig így hangzott: „*A kiáltás mögötti eszme meglepődve költözik a szóbeszédbe*”. Ez megcseréli, helyettesíti és valamiképp meg is szün-

teti Šalamun költői idejét. Jellemző rá a hagyományos szonettforma – ilyen típusú verseiben az új idők jeleit éneklimeg, amelyekben kéz a kézben halad egymás mellett a melankólia és a lendület, a remény és a félelem, a baudrillard-i „*kommunikációs extázis*”. Egyik kritikus a „*posztmodern barokk*” jelzővel illette költészetét; központi motívumai a *magány* és a *semmi*, amelyeknek a költő ebben az értelmetlennek tűnő világban egyedüli szolgálójának tekinti magát. A későbbiekben (*Mesto in otrok, Város és gyermek*, 1996, amelyet budapesti tartózkodása alatt írt) új témaként jelennek meg nála Jugoszlávia széthullásának véres eseményei és kislányának születése, majd az ezredfordulón művészete egyre intimebb, erotikusabb hangúvá válik. Verseit időnként nagy lendülettel, rövid idő alatt írja meg (előfordult hogy egy éjszaka hat szonettet is megkomponált). Szerinte a versnek olyannak kell lennie, mint a baráti lélek rezdülésének a koponya mélyén, és azt kell elérnie, hogy lélegzetét veszítse az olvasó, mintha gyomorszájon ütötték volna. (Debeljak verseiből szintén a Jelenkor Kiadónál jelent meg kötet *A csend szótára* címmel, Tomaž Šalamun válogatásában, 1990-ben.)

(A bemutatott költők műveiből Lukács Zsolt fordításában közlünk egy csokorra valót, e számunk szépirodalmi rovatában.)

Bolvári-Takács Gábor

Teleki József, Sárospatak és az Akadémia

Százötven éve, 1855. február 15-én hunyt el Pesten gróf Teleki József politikus, nyelvész, történész, a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, aki több mint két évtizedig volt a Sárospataki Református Főiskola főgondnoka. Ebben az emlékezésben életútjának azon vonatkozásaira szeretném felhívni a figyelmet, amelyekkel elősegítette, hogy Sárospatak a reformkorban szervesen kapcsolódhasson hazánk nemzetépítő szellemi áramlataihoz.

Teleki József 1790. október 24-én született Pesten. Felsőbb tanulmányait a kolozsvári református főiskolán, majd a pesti egyetem jogi karán végezte. A közigazgatásban kezdte pályáját, vármegyei aljegyző, majd a budai Helytartótanács titkára lett. 1812-15 között – mint később oly sok nemes a reformkorban – európai tapasztalatgyűjtésen járt: beiratkozott a göttingeni egyetemre, utazást tett Németországban, Hollandiában, Svájcban és az észak-olasz tartományokban. Visszatérve, szakmai tapasztalatai, képzettsége és politikusi ambíciói révén, a húszas évektől komoly pozíciókat töltött be: 1824-től a királyi tábla bírása, ugyanabban az évben a tiszamelléki református egyházkerület, valamint a pataki kollégium főgondnokává választották. E tisztségein túl további állami hivatalokat viselt: 1827-től Csanád, 1830-tól Szabolcs vármegyei főispán. 1840-ben az országgyűlés koronaórré választotta,

1842-ben Erdély kormányzójává nevezték ki. Elfoglaltságai mellett különösen értékes, hogy pataki főgondnoki tisztét egészen 1847-ig megtartotta. Bár diákélmények nem kötötték a városhoz, tevékenységét nagy odafigyeléssel végezte. Nevéhez fűződik a 'Nagy Collégium' épületének, különösen könyvtártermének befejezése, amelyet nemcsak felügyelt, de saját vagyonából támogatott is. Nemeslelkűségére jellemző, hogy vállalta az 1831-ben elhunyt Kazinczy Ferenc fiának, Lajosnak, a szabadságharc később kivégzett ezredesének taníttatását.

Teleki József neve az utókor számára mint az MTA (eredeti nevén Magyar Tudós Társaság) első elnökéé maradt fenn, hiszen 1830-tól negyedszázadon át, haláláig vezette az intézményt. Ismert, hogy az Akadémia alapításának kezdeményezése és az ezt alátámasztó felajánlás (egyévi jövedelem kamatai) gróf Széchenyi István nevéhez fűződik. Az viszont már kevésbé köztudott, hogy 1825. november 3-án, az országgyűlés kerületi ülésén, Széchenyihez további három követ csatlakozott, akik közül ketten felső-magyarországi illetőségűek voltak, sőt egyiküknél a pataki iskola szellemi hatása is kimutatható. Gróf Károlyi György (1802-1877) 40 ezer, a kassai születésű gróf Andrássy György (1797-1872) 10 ezer, s a később grófi rangra emelt, alsózsolcai születésű Vay

Ábrahám (1789-1855) Borsod megyei alispán 8 ezer forinttal járult hozzá az ötlet megvalósításához. Vay a család református ágának jeles személyisége, aki a magyar művelődésügy szolgálatának szükségességét Patakon végzett tanulmányai során tudatosította magában.

A Magyar Tudós Társaság megszervezésének előkészítésére – az erről szóló törvény hatályba lépése után – a nádor 1827. november 30-án választmányt nevezett ki, amelynek elnökletével Teleki Józsefet bízta meg. A testület a négy alapítóból valamint huszonkét tudósból állt. A választmány tagjai között pataki tanárt is találunk: Kövy Sándort (1763-1829). A sárospataki jogakadémia alapító professzorának neve ekkor már több mint három évtizede fémjelezte a hazai jogászképzést. Keze alól utóbb országos hírnévre szert tett tanítványok, közöttük későbbi akadémikusok kerültek ki (Dósa Elek, Fáy András, Fogarasi János, Jászay Pál, Kossuth Lajos, Somosi János, Szemere Bertalan, Szemere Miklós, Teleki László, Tessedik Ferenc, Warga János, Zsarnay Lajos és mások; de Csokonai is miatta jött Patakra.) Kövy 1793-tól haláláig, 1829-ig állt a jogi tanészék élén, és ugyancsak élete végéig vett részt a választmány munkájában. E testületben két volt pataki diák kapott helyet, Kazinczy Ferenc (1759-1831) és Szemere Pál (1785-1861), a kor irodalmi életének kiemelkedő személyiségei, akiknek a nemzeti kultúra és nyelv védelme és erősítése érdekében végzett tevékenységét a magyar nyelv- és irodalomtörténet méltóképpen számon tartja. A Magyar Tudós Társaság 1830. november 17-én alakult meg, Teleki Józsefet és a négy alapítót igazgató taggá, emel-

lett Telekit elnökké („első előülővé”), Széchenyit másodelnökké („másod-előülővé”) választották. (Utóbb, 1838. szeptember 7-én, mindketten egyszerre lettek tiszteleti tagok.) Az 1830-1848 közötti évek az intézmény gyors fejlődését eredményezték. A nemzeti megújulás lázában égő magyar társadalom különösen igényelte a kiváló elmék együttműködését, s a köztestület ezt felismerve gyarapította tagjainak létszámát. Az 1830-ban megválasztott huszonkét rendes tag mellé a következő évben választottak tiszteleti, levelező és további rendes tagokat. E három kategóriában az összlétszám évente meredeken emelkedett: 1831-ben 59, 1833-ban 94, 1835-ben 125 fő; majd 1840-től 160 fő körül állapodott meg.

Teleki elnöksége és párhuzamosan betöltött sárospataki főgondnoki tisztsége nyilvánvalóan kedvezett a pataki kötődésű tudósok és közéleti személyiségek akadémiai tagválasztási esélyeinek. Különösen, mivel minőségi alapképzéssel és sokoldalú műveltséggel rendelkező, széles látókörű, a nemzeti ügy iránt fogékony és elkötelezett jelöltekről volt szó, akik a legkülönbélebb tudományágakban maradandót alkottak. Az MTA első rendes tagjai közé két pataki diák került be: Balásházy János (1797-1857) és Kazinczy Ferenc. A pataki kollégium egykori diákjai a későbbi választásokon is eredményesen szerepeltek. 1831-32-ben nyolc, 1834-40 között további hét ilyen személyt találunk. Az Akadémia összlétszáma szempontjából a pataki iskola szellemi befolyása a legszembe-tűnőbbben a reformkor derekán nyilvánult meg, 1841-ben a rendes tagok 16%-a, a levelező tagok 7%-a volt pataki diák, s

volt egy tiszteleti tag is. Addigra azonban már két rendes és egy levelező tag pataki diák halottja is volt az Akadémiának. A tudományági megoszlást vizsgálva a rendes tagok közül Balásházy János mezőgazdasági szakíró, az agrártudományok egyik hazai úttörője; almási Balogh Pál (1794-1867) orvos, Kossuth és Széchenyi háziorvosa; Fogarasi János (1801-1878) jogász, majd nyelvész és szótárszerkesztő; Jászay Pál (1809-1852) jogász, majd történetíró; Kazinczy Ferenc író, nyelvújító; Nyíry István (1776-1838) matematikus, filozófus; Szemere Pál író, esztéta; a tragikus sorsú gróf Teleki László (1811-1861) jogász, drámaíró, majd politikus (1848-49-ben párizsi követ, 1860-tól a Határozati Párt vezetője) volt. A levelező tagok közül Csorba József (1789-1858) orvos és fizikus; Erdélyi János (1814-1868) költő, esztéta és filozófus; Gelei József (1754-1838) író, fordító; Kováts Mihály (1762-1851) orvos és kémikus; Somosi János (1783-1855) református teológus és héber nyelvész; Szemere Bertalan (1812-1869) jogász, író, majd politikus (belügyminiszter, illetve miniszterelnök); Tessedik Ferenc (1800-1844) jogász és földrajzi utazó; Warga János (1804-1875) jogász és pedagógus volt. A felsoroltak közül Nyíry és Somosi egyúttal aktív kollégiumi tanárok voltak, Gelei, Warga és a nem pataki diák Magda Pál (1770-1841) szintén pataki tanárok, s bár ők hárman akadémiai levelező taggá választásukkor már más városban dolgoztak, nyilván képviselték a „pataki szellem”-et.

1831-ben az elsők között választották tiszteleti taggá Fáy András (1786-1864) író, politikust, „a haza mindenését”.

1841-ben Vay Ábrahám mellé a szintén Patakon végzett báró Vay Miklóst (1802-1894), a Hétszemélyes Tábla bíróját, a tiszántúli református egyházkerület főgondnokát is igazgató taggá választották.

A szavazások során láthatóan érvényesült a pataki diákok és tanárok összetartó ereje. A választás az igazgatótanács hatáskörébe tartozott, de a tiszteleti és rendes tagok jelölése alapján zajlott, így aligha kétséges, hogy az eljárás során körvonalazódtak bizonyos lobbierdekek. Ez természetes, hiszen a közös szellemi gyökerek tudata a későbbi együttes fellépés lehetőségét és sikerét erősítette. Mindezeket túl az érdekvéonyesítés Teleki elnöki tekintélye, személyes kapcsolatai és az igazgató tagok között helyet foglaló volt pataki diákok miatt alkalmasint közvetlenül is biztosíthatónak látszott. Az azonos korosztályok képviselői a jelölésre jogosult rendes tagok között az iskolapadból közvetlenül ismerték egymást. Persze, azért a helyzet nem volt ilyen egyszerű. A komoly pataki háttér sem tudta elérni pl. Kossuth Lajos befogadását, akit – főleg Széchenyi ellenállása miatt – sem 1836-ban, sem 1841-ben nem választottak levelező taggá. Pedig az ajánlók – köztük Fáy András – elsősorban Kossuthnak az *Országgyűlési Tudósítások* révén a magyar nyelv érdekében végzett érdemeit hangsúlyozták. Mindenesetre tény, hogy az aktív pataki akadémikusok, de a már eltávozottak kapcsolatai is élővé tették a Magyar Tudós Társaság sárospataki jelenlétét, és elősegítették további jelentős tudományos teljesítmények kialakulását. Ezzel együtt erősödött a kollégium saját utánpótlás-nevelő szerepe. Mindebben

múlhatatlan érdeme volt Teleki Józsefnek is, akinek huszonöt éves akadémiai elnöki periódusa alatt az MTA szilárd és mértékadó intézményévé vált a magyar nyelv védelmének, a hazai tudományos és politikai közéletnek.

Teleki a szabadságharc bukása után visszavonult a közéletől. Akadémiai elnöki tisztéről nem mondott le, bár a politikai helyzet egyértelműen akadályozta az intézmény működését. (Az osztrák kormány fennállási engedélyhez kötötte tevékenységének folytatását, de ez az irat csak 1858 végére érkezett meg. A Magyar Tudós Társaság az 1858. december 20-án megnyílt alapszabály-módosító és tagválasztó közgyűlésig lényegében tetszhalott állapotban létezett.) Élete hátralevő éveit tudományos munkásságának szentelte. Bár pályája kezdetén elsősorban nyelvészeti kérdések foglalkoztatták (nyelvújítás, szótárszerkesztés), később a történettudományra irányította figyelmét. Több mint két évtizeden át kutatta Hunyadi János és kora történetét. *Hunyadi János eredete* című publikációját 1851-ben; összefoglaló, 12 kötetesre tervezett monográfiája és

okmánytára I-IV. és X. kötetét 1852-54-ben adta ki. Az V-VI/1. és XI-XII. kötetek csak halála után, 1856-63 között láttak napvilágot, a mű így is befejezetlen maradt. Teleki 25 ezer kötetre rúgó könyvtárat gyűjtött össze, ezt az Akadémiának adományozta, megalapítva ezzel az MTA Könyvtárát. Később további kéziratokat és ősnymtatványokat adott át az intézménynek. Több alapítványt tett, amelynek kamatait végrendeletében szintén az Akadémiai jutalmazási céljaira rendelte. Halála után Toldy Ferenc (1805-1875), az MTA főtitkára („titoknok”) tartott felette emlékbeszédet, az elnöki tisztségben pedig az eperjesi születésű gróf Desseffy Emil (1812-1866) követte.

Gróf Teleki József személye a hazájáért tenni akaró, tiszta célokért és a nemzet felemelkedéséért cselekvő nagy formátumú gondolkodót példázza, aki családi gyökerei és protestáns szellemisége révén sokat tett a reformkori Magyarország eszméi, gazdasági és politikai megújulásáért, egyben a magyar református egyház és a Sárospataki Református Kollégium fejlesztéséért.

Czegei Wass Huba

Mit mondana ma Wass Albert?

Wass Albert körül megmaradnak az ellentmondások és a rejtélyek. Ennek ellenére az író népszerűsége nő olvasói körében. Műveit idézik, emlékére néhány városban szobrot állítanak és emlékparkot avatnak; szervezetek és középületek veszik fel nevét. Az új magyar nemzedékek kevés íróhoz kapcsolódnak úgy, mint Wass Alberthez. Vajon mi ennek az oka?

A Czegei Wass Alapítvány támogatásában megjelent, *A gróf emigrált, az író otthon maradt: Wass Albert igazsága* című könyv szerkesztői és szerzői, valamint a Balázs Ildikó által összeállított *Wass Albert életmű bibliográfia* bemutatják az író életét, és kora társadalmi és politikai háttérének tükrében elemzik munkásságát, alkotói világát. Azon túl, hogy értékes könyveket ajánlok az olvasók figyelmébe, hadd mondjak el néhány személyes emléket apámról. Halálának hetedik évfordulóján felteszem a kérdést, mit szólna Wass Albert a megkésett népszerűséghez, amely őt ma körülveszi? S mit mondana a jogi rehabilitálás útvesztőiről?

Nemesi származása ellenére Wass Albert szívéhez az egyszerű emberek álltak közel, és gondolkodását azok alakították. Minden embert értéknek tartott. Erre példa lehet, hogy egyik legjobb barátja Tamási Áron volt, aki egyszerű családból származott – nekem keresztapám. Apámat érdekelték az emberek: ebből fakad emberismerete, amely élethűvé teszi a műveit. Gyermekkori emlékképem róla, hogyan találta meg a közös hangot a bajor hegylakókkal és parasztokkal a második világháború után. Napközben kertet művelt és keményen dolgozott, de késő estig írt nagy becsben tartott írógépén. Hamburgban

éjjeliőrként vállalt munkát, de ellenőrző sétái között is az írásaiba mélyedt. Egy fillér nélkül érkezünk Amerikába 1951 szeptemberében, s előbb kétkezi, majd szellemi munkával kereste kenyerét, hogy fiait felnevelje, és élete alkonyán jól tölthesse nyugdíjas éveit. Apám nekem különös tanítást adott arról, mennyire fontos az életből, s nemcsak a könyvekből tanulni. Amikor felvételt nyertem a híres West Point Katonai Akadémiára, ragaszkodott ahhoz, hogy tanulmányaimat szakítsam meg a tiszti kiképzés előtt. Fél évig munkásként dolgoztam, hogy belekóstoljak a szociális igazságosság problémáiba, a vezető és beosztott viszonyába, és hogy megismerjem az egyszerű munkások érdekeit. Megtettem a kedvéért, és később, a tiszti karrierem során ennek nagy hasznát vettem.

Wass Albert érzelmileg és intellektuálisan tudott kapcsolódni a mindennapok embereinek életéhez, ezért nemcsak kortársai számára volt időszerű az üzenete, de ma is az. Bizonyos értelemben a Trianon utáni Magyarországon és az elszakított régiókban élő embereket ugyanúgy megszólította, mint a mai posztkommunista közép-európai társadalomban, ahol még nem teljesen bontakozott ki a demokrácia. Mondanivalója mindazokban visszhangra talál, akiket érzékenyen érint az elszenvedett igazságtalanság. Másrészt, az író éppen azokat a klasszikus erkölcsi értékeket képviseli, amelyeket a szocialista társadalomból kiiktatott a kommunizmus. Wass Albert hőseit a judeo-keresztény morál alapelvei vezérik. Az író műveiben az egyéneket a saját tetteik alapján lehet számonkérni, nem pedig faji, nemzetiségi és osztálybeli hovatartozásuk alapján. Műveinek szereplői soha

nem azért bűnösök, mert románok, szászok, zsidók vagy magyarok. Felfogásában bármilyen felépítmény vagy intézmény bukása van ítélve, ha a benne működő emberek törvénytelenül járnak el. Meglátása szerint csak az egyenlőségen alapuló és a kisebbségben élőket védelmező politikának van létjogosultsága. Mivel a bürokrácia, a megalkuvás és a hatalommal való visszaélés bűneit leleplezi, sokan magukénak érzik az író igazságát.

Írói munkássága a magyar irodalom legnépszerűbb íróihoz hasonlítható. Nemcsak az teszi őt nagy íróvá, hogy jó a történetészövése, és drámai kérdésekkel és etikai döntésekkel szembesíti az embereket. Írásainak van egy többlete: a történetek magával ragadják az olvasót, és nemcsak az értelméhez, de a szívéhez is szólnak. A mesés színhely és a drámai cselekmény életre kel; téren és időn át üzen. A szereplők számára általában kétféle megoldás kínálkozik, de erkölcsi kényszer hatására a nehezebb utat kell választaniuk – sokszor kilátástalan és tragikus helyzetekben. Az erkölcsi mondanivaló azt sugallja, hogy csak az őszinte emberség ad boldogságot az életben. Az író prózáját költői líra teszi lélekemelővé. Hangja néha nacionalista színezetű, de soha nem válik sovinizmussá, mert egy magasabb rendű eszmeiséget szolgál: a nemzethez tartozás rendületlen hűsége hatja át. Írásainak bátor hangja miatt apámnak sok ellenséges kritikában és támadásban volt része. Wass Albert nem azért vált népszerűvé, mert írásai egyes személyek vagy csoportok érdekeit vagy hiúságát szolgálták. Ő kritikusi kedvéért sem volt hajlandó kompromisszumra. És őt nem kellett senkinek népszerűsíteni: művei hozták meg számára a népszerűséget.

A gróf emigrált, az író otthon maradt című könyv szerzői történeti alaposággal közelítik meg a háborús bűnösség kérdéseit és az író rehabilitálásának problémáit. A friss kutatások eredményeinek ismeretében és a tények birtokában ma világosan látom, hogy mi lenne apám véleménye minderről. Bizakodna és őszintén hinne abban, hogy ezekkel az

érvekkel, dokumentált tényekkel és bizonyságokkal sikerül végre meggyőzni Romániát, hogy merre haladjon, ha a demokrácia útján szeretne járni. Apám mindig nyílt lapokkal játszott, és készséges volt magát kiszolgáltatni azoknak, akik a személyével kapcsolatban bármit tisztázni akartak. Ezt viszont kölcsönösen elvárta másoktól is. Vagyis nem Wass Albertet kellene megvizsgálni, hanem azt a bíróságot, annak törvényes alapjait, politikáját, módszerét és célját, amely őt 1946-ban halálra ítélte.

Emlékszem, milyen nyitottan és fennköltan gondolkodott a rehabilitálása körüli bonyodalmakról. Ma is nyíltan azt mondaná, amit sokszor elismételt: *„Nézzétek: én közéleti ember és író vagyok. Ha meg akarjátok tudni, hogy ki vagyok és mit gondolok, hát csak olvassátok el, amiket írtam. Mindegyik írásomra ráírtam a nevemet és nyilvánosságra hoztam a véleményemet. Hogyan hiheti el valaki a rólam szóló hazugságokat, aki írást olvas és utánanézi a dolgoknak?”* Azt remélte, hogy a problémák eltűnnek a rehabilitálása útjából, mihelyst Románia politikát változtat a kisebbségei irányában.

Bizonyos vagyok abban, hogy a romániai rehabilitációjának útvesztőit kritikával szemlélne. Ugyanis most nekünk kell azzal bajlódni, hogy bebizonyítsuk Wass Albert ártatlanságát. Apámnak bizonyára az lenne a véleménye, hogy az erdélyi rehabilitáció kulcskérdése az, hogy sikerül-e felülkerekedni a romániai sovinizmuson, a múlt átkos örökségén. Azt kellene ugyanis a román átlagembernek tudtul adni, hogy Wass Albert soha nem volt a román nép ellensége. Ő csak azok ellen mutatott barátságtalanságot, akik meg akarták fosztani a nemzetiségeket attól a joguktól, amelyet az isteni gondviselés az ott élők számára egyformán megadott. Gyakran mondta, hogy az erdélyi városok, erdők, mezők, hegyek szeretete nem lehet kizárólagos, mert azok az ott élő magyaroknak, románoknak, szászoknak, zsidóknak, örményeknek, cigányoknak egyformán szülőföldjük. Reménysége volt, hogyha Ro-

mánia közelebb kerül az egyesült Európa gondolatához, biztosabb lesz a demokrácia megvalósulása, amely garantálja a kisebbségek jogait és egyenlő lehetőségeket ad minden állampolgára számára.

Azt a tévedést is el kell oszlatni, hogy Wass Albert antiszemita lett volna. Szeretnénk végre ezt a rossz szellemet palackba zárni. Csupán azt a kijelentést kell megcáfolni, hogy Wass Albert írásaiban antiszemitizmus lenne: műveiből ez nem bizonyítható. Mi, a fiai, akik életét közelről ismertük, szintén tudjuk, hogy semmi ilyesféle megnyilvánulását nem tapasztaltuk, sőt ennek az ellenkezőjéről vallottak szavai és tettei. Részünkről nem lenne akadálya, hogy egy nyílt és elfogultság nélküli eszmecsere kezdjünk azokkal, akik

ebben az állításunkban kételkednek. Végre szeretnénk, ha napfényre kerülne mindaz a bizonyosság, ami miatt ezt a bélyeget rásütötték az íróra, mert emiatt topog egy helyben jó hírnevének tisztázása.

A Czegei Wass Alapítvány, vagyis az író fiai elkötelezetten folytatják a rehabilitációt, de nem tévesztik szem elől a másik célt sem, az Alapítvány misszióját Erdélyben. Biztos vagyok benne, hogy apánknak öröme és meglegedésére szolgáltna, hogy ezt így gondoljuk és ebben fáradozunk.

Még egy dolgot tenne Wass Albert. Megfordítaná a kérdést: mit várok el én az én nemes magyar olvasóimtól? Elvárom, hogy ezekben a méltó célokban velem együtt küzdjenek, és elvárom, hogy tiszteljék egymásban az értéket.

(fordította: Lukácsiné Kádár Éva)

(A gróf emigrált, az író otthon maradt: Wass Albert igazsága, szerkesztette: Raffay Ernő, Takaró Mihály, Somlai Zsuzsanna, Vekov Károly; Szabad Tér Kiadó, 2004 [cop.: Czegei Wass Foundation, Florida, 2004]; Wass Albert életmű-bibliográfia 1993-2003, összeállította: Balázs Ildikó, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2004)

Dante illusztráció V.

Kovács Teofil

Lelkészek, korok, öltözetek

Az újabb szakirodalom kevés figyelmet szentelt a viselettörténetnek. Takács Béla posztumusz megjelent műve olyan témát vet fel, amellyel korábban legrészletesebben Payr Sándor 1935-ben kiadott, *A magyar protestáns papi öltöny története* című könyve foglalkozott.

Már a reformáció kezdetén, néhány évtizeden belül fontos elvi kérdéssé vált a lelkészek ruházata. Joggal felvetődik a kérdés, mi lett a sorsa a papi ruháknak, amelyek korábban az egyház gazdagságát voltak hivatottak megjeleníteni? A főpapi viselet a fényűzés miatt problematikusnak tűnt, mint ahogy az is előfordult, hogy szegénység miatt nem volt külön ruhája a prédikátoroknak. Az öltözetet tekintve elég nagy volt a különbség a lelkészek között, hiszen a feljegyzések szerint egyesek *haramia módra*, mások viszont *fejedelmi módon* öltözködtek. Több zsinaton is napirendre került ez a téma. Az egyik legkorábbi magyarországi forrás 1554-ben nyilatkozott erről a kérdéstről, elvárva, hogy a prédikátorok öltözete tisztességes legyen „*még abbul is megismertessenek Christus szolgáinak lenni*”. Az még érthető, hogy a *Baranyai kánonok* nem engedi, hogy a prédikátorok katonák, városi szolgák, ügyvédek vagy kereskedők ruhájához hasonló viseletet hordjanak. Meglepő azonban, hogy a mohácsi csata után alig harminc évvel tiltani kellett a törökös viseletet. Ez arra is utal, hogy a török hatás az öltözködés terén igen jelentős volt. A különféle rendelkezésekben kitértek arra is, hogy a megbotránkozást okozó ruházatot viselőket meg kell büntetni.

Sajnos, komoly gondot jelent a ránk maradt képi ábrázolások hitelessége. Ennek kap-

csán sok a találgatás. A 16. századból Szegedi Kis István az egyetlen, akiről fennmaradt fametszetet készítettek. A neves reformátor Bázalben, 1585-ben megjelent nagy művének, a *Theologiae sincerae loci communes de Deo et homine* egyik lapján található az a metszet, amelyet ismeretlen svájci művész készített Skaricza Máté festménye alapján. Skaricza jászberényi tanítóskodása alatt írta meg Szegedi Kis Istvánról szóló életrajzát. A korabeli adatokból tudjuk, hogy a 16. században a római katolikus papot és a református prédikátort a viselete alapján könnyen meg lehetett különböztetni.

Nem csitultak a papi viselet körüli viták a 17. század folyamán sem. A különböző zsinatok újra meg újra tiltó rendelkezéseket hoztak, melyek érintették a lelkészek tisztességes megjelenése mellett feleségeik és gyermekeik öltözködését, haj- és lábbeli viseletét is. A tényleges viseletről nincsenek leírások, csak a tiltásokból lehet rájuk valamelyest következtetni. A sok szabály mellett, amelyek inkább arról szóltak, hogy milyen ne legyen a papi ruházat, csak három hiteles 17. századi festmény van, a többi címerkép, illetve vízfestmény. Ebből az egyik Szenczi Molnár Albert (1574–1634) 1604-ben, Nürnbergben megjelent *Dictionarium latino-hungaricum* című műve számára készült képmás, amelyen ő feltehetőleg német öltözetet visel, hiszen életének nagyobbik részét külföldön töltötte. Valószínűleg ezt a harminc éves lelkészt ábrázoló rézmetszetet vehette alapul a Kálvin *Institutio*jának magyar fordításához, Crispin van Passe holland művész. Ez az 1624-es kiadású könyv a már ötven éves Szenczit örökíti meg. A külföldről visszatért

lelkészek gyakran idehaza is a nyugaton készített ruhájukat viselték, ami itthon újszerűnek hatott.

A gyászévtizedben (1671–1681) a protestáns lelkészek sorsát több emlékirat örökítette meg. Ezek között van olyan mű, amelyben a gályákra vitt prédikátorok öltözetéről képeket is láthatunk. Szabadulásuk után közülük kettőről, Séllyei Istvánról és Harsányi Móricz Istvánról készült Zürichben olajfestmény, de ez azért nem mérvadó viselettörténeti szempontból, mert korábbi magyaros ruházatuktól fogvatartóik megfosztották őket.

Az egyház figyelme a ruhaviselet mellett egyéb külsőségekre is kiterjedt. Az 1702-es debreceni gyűlés eltiltotta a prédikátorokat a szakáll-, majd 1705-ben a parókaviselestől. Ez azért is meglepő, mert a szakáll általános volt korábban a lelkészek körében. Gyöngyösi Árva Pál Oxfordban tanult derecskei prédikátort 1706-ban parókaviselése miatt felfüggesztették állásából. A zsinat kimondta, hogy rászorgálna arra, hogy parókáját a fejébe verjék, az angol szabású ruháját leszaggassák róla, polgári törvénytörvények elé állítsák. Később Gyöngyösinek a jezsuitákkal is meggyűlt a baja. 1725-ban elhagyta az országot. Mivel országos hatáskörű zsinatot a reformátusok nem tarthattak, az egyes egyházkerületek saját hatáskörben igyekeztek hátráltatni a nyugatot megjárt prédikátorok fényűző divatjának. 1742-ben a dunamelléki egyházkerület tassi gyűlésén a következőket tiltották meg:

1. A hajukat fejről porral – azaz púderrel – behintésük.
2. A hajukat hátra, illetőleg a háton végig, hosszan leeresszék, és a hajadonok módjára befonva – azaz copfba kötve – selyem szalaggal, pántlikával díszítsék.
3. A hajtövön rózsa, vagy más alakú selyem csokrot kössenek.
4. A hajukba nem tűzhetnek görbe fésűt.
5. A nyakkendőjüket csak tetszélgsre szolgáló arany, vagy egyéb fémből készült, fényes kapocccsal tűzzék össze.
6. Be nem gombolt dolmányt viseljenek csak

azért, hogy a cifra és fodros mellű ingük kilátásodjék, és ezzel irigységet, netán botránkozást keltsenek a szolgatársakban.

Ezek a rendeletek is jelzik, hogy hazánkba is beszivárgott a nyugati divat, amit nem néztek jó szemmel, mivel a nép körében botránkozást okozónak tartották, de felemelték szavukat a kopott és piszkos ruházat ellen is. Hatással volt a divatra a politika is. II. József németesítő intézkedéseinek hatására eleink tűntetően magyar viseletet kezdtek hordani. Az 1791-es budai országos zsinat csak röviden tért ki a lelkészek öltözetére. Annyit mondott ki, hogy a lelkészek *papi foglalatosságai alatt fekete öltönyt viseljenek*. Tehát nem szabályozta az egyéb alkalmakor történő ruházatot. Igaz, ezt már a korábbi rendelkezések megtették.

A 18. század csak kis mértékben gazdagabb a fennmaradt ábrázolásokban. Csak Szikszai György neves debreceni lelképásztorról és egy ismeretlen társáról ismerünk rézmetsetet. Olajfestményen Bod Péter és Sinai Miklós arcképet örökítették meg. Ezen kívül vannak még tusrajok és pecsétnyomók, amelyeken prédikátor látható. Új művészeti formaként az anyakönyvek jelennek meg. A címlapjaikat gyakran díszítik lelkészeket ábrázoló színes rajzok. Az egyik legismertebb ezek közül a kenderesi egyházközség anyakönyve, amelyben hat színes illusztráció található.

Az 1810-es években érzékelhető változás állt be a református lelkészek öltözetében. Ezt a katolikus és protestáns egyházak közötti uniós törekvések hozták létre. A ma is élő palástviseletre az első adat 1816-ból származik, amely a Dunamellékről terjedt el. Az uniós törekvésekből aztán nem lett semmi, de a Dunamelléken és a Dunántúlon elterjedt az a református papi viselet, amely a római katolikusoktól átvette a reverendát, az evangélikusoktól pedig a palástot. Ebben az időszakban sem lehet azt mondani, hogy a lelkészek viselete egységes lett volna. 1848-ban jött divatba a reverenda helyett az atilla,

de a zsinóros tóga is népszerűségnek örvendett. A fényképek tanúsága szerint még az 1870-es években is alig akadt két egyforma lelkészi öltözet.

Az egységes papi viselet terén továbblépést az 1881. évi zsinat határozata jelentett, amely úgy döntött, hogy a lelkészek hosszú fekete atillát és palástot viseljenek, nemcsak egyházi alkalmakkor, hanem hivatalos polgári ünnepélyeken is. Ez azonban nem jelentette azt, hogy mindezt egyszerre be is vezették volna. Az egységesítésben nagy szerepet játszott az 1907-ben létrejött Országos Református Lelkészegyesület (ORLE). A szervezet erőteljesen szorgalmazta az egységes megjelenést. Többek között arra hivatkoztak, hogy a katolikus és evangélikus lelkészeknek is tekintélyt kölcsönöz az egyenruha. Voltak, akik a Luther-féle köpenyt javasolták bevezetni. A viselet nemcsak tógából és palástból állott volna, hanem kiegészítette

volna egy díszöv és egy süveg is. Az egységesítésből aztán nem lett semmi, több éves komoly, a sajtóban is nagy teret kapott vita után 1910-re lecsillapodtak a kedélyek. Az ORLE-egyenruha tervezetét sok mással együtt elsodorta az I. világháború. Az egységesítés azonban nemcsak a reformátusoknál, hanem az evangélikusoknál sem sikerült tökéletesre. 1931-ben az ORLE debreceni konferenciáján megjelent négy evangélikus lelkészről jegyezték meg, hogy „teljesen egyforma palást, és egyforma Luther-köpenyeg úgy látszik, sohasem lesz”.

A szerző a fellelhető források összessége alapján részleteiben mutatja be a lelkészek viseletének történetét, és elemzi a rendelkezésre álló képeket is, amellyel közérthetőbbé teszi mondanivalóját. A kötet a magyar református egyházművészet egy eddig kellő mértékben fel nem tárt fejezetének megismeréséhez nyújt fontos támpontokat.

(Takács Béla: *A magyar református lelkészek öltözete*, Hernád Kiadó, Debrecen, 2004. Nemzet, egyház, művelődés III., sorozatszerkesztő: Dienes Dénes)

A hallhatatlanságra vágyó királyfi

Katona Rezsőné

Sátoraljaújhely olvasmányos lexikona

A honfoglalás ezeregyszázadik, illetve az államalapítás ezeréves évfordulója szinte minden helységben, kis falvakban és városokban egyaránt, felkeltette az ott lakók érdeklődését a település múltja, hagyományai, neves szülöttei iránt. Ebben a szellemi, politikai légkörben környékünkön több település adott ki falukönyvet, falutörténetet: Alsóregmec, Filkeháza, Hollóháza, Mikóháza, Pálháza – a Bodroghközben Bodroghalom, Cigánd, Karcsa, Karos, Ricse, Zemplénagárd.

1998-ban a Kazinczy Ferenc Társaság a sátoraljaújhelyi önkormányzatot ösztönözve és annak támogatására számítva elhatározta, hogy 2000-re létrehoz egy városismereti kiadványt. Műfajként a monográfia kínálkozott, azonban már igen korán, a szerkesztőbizottság első ülésén világossá vált, ez roppant időigényes kutatómunkát igényel, így két év alatt aligha készülne el a mű. Azok a munkatársak, akik a társaság életében, évkönyveiben, az általa két évekenként szervezett abaúji szabadegyetem részt vesznek, megbízható alkotói lennének ugyan a kötetnek, de lakóhelyük, kutatási területük szétszórtsága miatt nehéz lenne őket egy egységes elven alapuló, gyakori találkozásokat igénylő, monográfiát író munkacsoporttá szervezni. Így körvonalazódott az új műfaj, a „kisebb-nagyobb mozaikdarabokból összeállítható ismerettár, amely megbízható adatokkal a gyors tájékozódást kínálja” – azaz a lexikon.

Az idézett mondat már a kötet előszavából való. Az olvasó innen értesülhet a mű megszületésének különböző fázisairól, megtudhatja, milyen sokan működtek közre a lexikon 2600 szócikkének létrejöttében, s örül a lelke, amikor kollégája, tanára, tanítványa, régi ismerőse nevével találkozik. Az otthonosság meleg érzése járja át – ki-ki életkora, foglalkozása szerint, de mindenképpen újhelyi la-

kosként segítette a szerkesztők munkáját. A lexikon 2001-ben, Sátoraljaújhely várossá nyilvánításának 740. évfordulójára készült el. A kiadó nevét, a támogatók felsorolását, a szócikkek szerzőit és névjelüket, a történelmi és tárgyi dokumentumok lelőhelyeit, a szócikkekben szereplő gyakori rövidítéseket mind-mind megtaláljuk az első oldalakon – ahogyan illik egy „igazi”, minden tartalmi és formai igényt kielégítő lexikonhoz. Bár a szerkesztőbizottság elnökének, Fehér Józsefnek nyilatkozata szerint kevés támpontjuk volt a szerkesztéskor: csak a Budapesti lexikon (I-II. kötet, főszerkesztő: Berza László, Akadémiai Kiadó, 1993) és a Balassa Iván által megálmodott, de meg nem valósult Sárospatak enciklopédiája.

A munka megindult, a tervezett alig másfél ezer szócikk a munkatársak igénye és ötlete alapján ülésről ülésre bővült, végül duplája lett. A mű alapvető célkitűzésének megfelelően az olvasó segítségükkel teljes képet kap a város történetéről. Természetesen nem egy címszó alatt, hanem a történelmi jelentőségű építmények (a pálos kolostor, a vár, a megyeháza stb.), a hidak, terek, utcák és nevük eredete (pl. a Hétszáz éves tér, Barátság), a jelentős családok (az Andrassy család, a Pálóczyak, Walldbotték) és a híres személyiségek bemutatásán át. Érdekes és élvezetes megismerkedni a városban üzött foglalkozásokkal az aranyművestől a bodnáron, gubáson át egészen a zsidóig. Csorba Csaba írta ezeket a szócikkeket elsősorban 1848-as és 1867-es összeírásokra támaszkodva, de figyelemmel korábbi okleveles adatokra is. A kötetben a helytörténet mellett a gazdaságtörténet és a statisztika is szerepet kap, megtudhatjuk, hányan művelték az adott időpontban a szóban forgó ipart. Nagy súllyal esik latba a szőlőművelés és a

borkultúra: Újhely legismertebb szőlőjéről, a Lorántffy- illetve Rákóczi-család tulajdonában lévő Orémusról például külön szócikket találunk. Az újhelyiek közül sokan tudják, hogy a hagyomány szerint ennek a szőlőnek a borából készítette az első aszút Szepsi Laczkó Máté. Azt azonban már kevesen tudják, honnan származik a terület elnevezése: Orémusz! Imádkozzunk! Nem árulom el, tessék elolvasni a lexikonban!

A szőlőművelésről nem lehet beszélni anélkül, hogy ne essék szó a talajviszonyokról, a város környékének geológiai jellemzőiről, földtani kialakulásáról. Ezekről is olvashatunk a Kerényi Attila által írt szócikkekben. A környék flóráját és faunáját ismertető szövegeket Hegyessy Gábor és Pelles Gábor gondozta. Az élővilág gazdagságát jól szemlélteti a következő mondat: „Az Újhely környékéről ismert védett állatok listáját azért nem részletezzük, mert túlságosan hosszú lenne (kétszáznál biztosan több állatfajról van szó)”. A kizárólag tájegységünkre jellemző rovarokról rajzokat, az emlősökről fényképeket találunk a lexikonban. A szövegközi sok-sok illusztráció (ábra, fénykép – oldalanként legalább négy) mellett a kötet végén további színes képek is vannak, amelyek régi és újabb kori fényképek alapján mutatják be a város műemlékeit és nevezetes épületeit, a város ismert festőművészeinek alkotásait. A legérdekesebb kép talán a „Sátoraljaújhely és környéke az úrből” című fotó.

Az eddig bemutatott tematika bármely város lexikonára jellemző lehetne. Még a szőlőművelést és borászatot érintő szócikkek ismétlődése is előfordulhat egy másik, hasonlóan kiemelkedő borvidék enciklopédiájában. Az újhelyi lexikonban azonban ezek mellett feltűnő terjedelmi és jelentőségbeli súlya van a zsidóság történetének, jeles személyiségeinek. Ez önálló szócikként is szerepel, majd jelzős szerkezetekben: zsidó fürdők, zsidó iskola, zsidó kórház, zsidó temető, illetve Izraelita Betegápoló és Temetkező Egylet, Izraelita Betegsegélyező Egylet,

Izraelita Népkönyha Egyesület, Izraelita Leányegylet, Izraelita Nőegylet, Izraelita Magyar Néptanító (folyóirat) stb. A sok civil egyesület szemléletesen érzékelteti, hogy jól szervezett, népes lakossági rétegről van szó: 1945-ig a város lélekszámához viszonyítva Budapest után Sátoraljaújhelyben élt a legtöbb zsidó. A különféle foglalkozásokat – főként az ipar, kereskedelem, vendéglátás, bankszakma, vendéglátóipar, hírlapírás és -kiadás területén – érintő szócikkekben mindenütt jelen van a zsidóság sok jeles, tehetséges képviselője. Néhány példa az összetétel tarkaságát bizonyítandó: elsőként a leghíresebb, a világ minden részéből ma is zarándokok százait vonzó „csodarabbi”, Teitelbaum Mózes, de aztán a többiek: Schwarz Vilmos 48-as honvéd főhadnagy, Engel József szobrász, Korpás (Klein) Alfréd lapszerkesztő, dr. Székely Albert főügyész, Schön Vilmos kórházigazgató, Reichard Salamon polgármester, Szépkuti Miklós költő és matematikus, József Attila barátja. A témát Fehér József és Hőgye István kutatta és jegyezte le.

A lexikon szerkesztésének általános elve volt, hogy a neves újhelyieket életrajzzal, arcképpel bemutató szócikkekben csak olyanok szerepelhetnek, akiknek pályája már lezárult. Az élet rendjéből következik, hogy ennek okán a lexikon szerkesztőinek munkája sohasem fejeződik be, újabb feladatokat róva ezzel a teljességre, igényes megvalósításra törekvő főszerkesztőre, Kováts Dánielre.

Sajnos, a kötetből nem derül ki, borítóját ki tervezte, pedig a szép, sötétzöld színű borítólapon rajta sárgán a város címere, s gerincén a cím ugyanezzel a színnel, elegáns, vonzó „ruhája” a gazdag tartalmú kötetnek. Kézbevétele ösztönöz, s minthogy lexikon létére elég könnyű, gazdag tartalma, érdekessége, világos nyelvezte miatt az olvasó szívesen kézben is tartja. Ismertetőmmel én is ezt szerettem volna elérni: vegyék kézbe Sátoraljaújhely lexikonát, forgassák haszonnal, és ne tegyék le egyhamar.

(Sátoraljaújhely lexikona, szerkesztőbizottság: Csorba Csaba, Fehér József (elnök), Hőgye István, Kerényi Attila, Kováts Dániel (szerkesztő); kiadja Sátoraljaújhely város Önkormányzata és a Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2001)

Kovács Árpád

Versenyképes államháztartás

A pénzügyi ellenőrzés tartalmi célja az államháztartás, a gazdasági működés biztonságának a szolgálata, erősítése. Meggyőző arról, hogy ez a biztonság fennáll, illetve beavatkozást indukál, ha ennek hiányát vagy kockázatát tapasztalja. Megjelöli, hogy tapasztalatai alapján ennek az alapvető érdekek az érvényesítésében milyen lépésekre van szükség. Ezt segítik, és – hangsúlyozom – csak segítik az ellenőrzés technikai céljai: a megelőzés, a hibajavítás és szükség esetén, végső soron a szankció kezdeményezése, amelyeket pedig oly sokan – tévesen – magával az ellenőrzéssel, annak céljával azonosítanak.

Az állam igen nagy függetlenséget és parlamenti támogatást élvező legfőbb pénzügyi ellenőrző szervezetének, az Állami Számvevőszéknek alapvető kötelessége a tartalomról beszélni. József Attila gyönyörű gondolatát parafrázálva, nemcsak az *igazat*, hanem a *valódit* is elmondani.

Egyre inkább megtanuljuk, hogy a modernizáció nem kizárólag a gazdaság függvénye, hanem fontos „gondolkodási attitűd” a szellemi és az anyagi erőforrások minél teljesebb, kreatívabb igénybevételére: módszert, találmányosságot és alkalmazkodást jelent egy meghatározott érték- és érdek struktúrára épülve, ahol a személyes érzelmeknek, beállítottságnak is – hiába tagadnánk – jelentősége van. Az állam gazdasági szerepe megvalósul, mint a gazdaság szabályozója; mint tulajdonos; és mint a közös társadalmi célok és feladatok megvalósítója, szervezője, a többségi akarat érvényesítője.

E szerep betöltésében legfontosabb eszközzel a rendszer az államháztartás. Ebből kiindulva

a továbbiakban három kérdést szeretnék érinteni:

a) először a feladatok és az intézményi funkciók meghatározottságáról, mint az átlátható és elszámoltatható állami működés feltételéről és a költségvetési tervezés és végrehajtás kapcsolódásáról;

b) másodsor arról, hogy az államháztartás működésének hatékonyabb tétele miként kapcsolódik a nemzeti versenyképességhez;

c) harmadszor, összefoglalónak is szánva arról, hogy miként fogalmazható meg a magyar Állami Számvevőszék (ÁSZ) szerepe, „missziója” az államháztartás működésének hatékonyabb tételében.

Ma Magyarország az Európai Unió tagja, ahol az együttműködés alapfeltétele a külső és belső transzparencia megfelelő szintje, és ahol megbízhatóan el kell számolni a kapott külső források szabályos és hatékony felhasználásáról. Az átláthatóság és az elszámoltathatóság (accountability) megfelelő szintje tehát egyre kevésbé „csak” nemzeti kérdés.

A költségvetési javaslatok véleményezése és a zárszámadás ellenőrzése során az ÁSZ évek óta kifogásolja egyrészt a tervezettől való eltérések kezelésének törvényi szabályozását, másrészt a számítások, alátámasztó dokumentumok létező jogszabályoknak nem megfelelő bemutatását, valamint azt is, hogy az évközi teljesítés követése, az elfogadott törvénnyel való összevetése meglehetősen átláthatatlan. Ugyanakkor az újraelosztás terjedelme, nem kevésbé a költségvetés bevételi és kiadási szerkezete, „miből mit” dilemmái is mindinkább a fenntartható

fejlődés, a versenyképesség kérdéseivé válnak, és éppen ezért növekszik a kapcsolódó, nemzetközileg is elfogadott, mérhető makro- és mikrogazdasági teljesítmény-kritériumok betartásának fontossága.

Mondhatjuk, költségvetés-tervezési és végrehajtási anomáliák nehezítik ma az életünket, csak éppen nincs erőnk, hogy felszámoljuk őket. Ez így van! Nagy hiba lenne azonban, ha gondjainkat erre, az egyébként „igaz” állításra egyszerűsíténénk, és a „valódi”, tartalmi okokról, az állami funkciók, feladatok bizonytalan, vagy éppen hiányzó meghatározottságáról hallgatnánk.

Sem az 1992-ben elfogadott államháztartási törvény, sem annak számos módosítása nem foglalkozott az Alkotmányban csak használt, de nem definiált „állami feladat” fogalom meghatározásával, annak ellenére, hogy számos helyen hivatkozik arra.

Az állami feladatok köre, terjedelme, tartalma változik, de nem kerülhető meg, hogy egy adott időszakra konkrét törvényi meghatározását elvégezzük. Ez mindaddig nem történt meg, amely azzal a következménnyel jár, hogy nem lehet egyértelműen kijelölni az állam által kötelezően ellátandó feladatok körét, terjedelmét, intézményrendszerét, a feladatok telepítését, a felelősség, a finanszírozási és ellátási kötelezettség esetleges megosztását. Nagyrészt ennek a hiátusnak tudható be, hogy az állam karcsúsítása általában kimerült az intézmények finanszírozásának egyöntetű csökkentésében, remélve, hogy majd maguk az intézmények kényszerülnek „hatékonyabb” gazdálkodásra.

Kérdés, miért van ez így? Miért ellentmondásos a közszolgáltatási tevékenységek tartalmi meghatározása, és különösen azok teljesítménykövetelményeinek definiáltsága, és ha ilyen jól tudjuk, hogy ezek a problémák nehezítik életünket, akkor miért nem cselekszünk? A nehézségek okai mélyek és túlmutatnak a gazdasági szférán. Arról van szó, hogy a tizenöt éve kialakított társadalmi-politikai kompromisszumok kimerültek, az azokra épülő önkormányzati, társadalombiz-

tosítási, pártfinanszírozási jogi konstrukciók nem felelnek meg a mai követelményeknek. Az államháztartás helyzete a rendszerváltás óta kiélezett. Részben a relatíve alacsony GDP, az állam örökölt széleskörű feladatai, a társadalmi igények, részben az adófizetők terheinek mérséklési szándéka között feszülő ellentmondás miatt. Ez az ellentmondás leginkább a nagy közösségi elosztórendszerek problémájaként jelenik meg. A társadalom egész kontinensre jellemző „elöregedése”, a csökkenő aktív járulékfizető arány önmagában is felveti a nyugdíj és az egészségügyi ellátás rendszere reformjának szükségességét. Sajnos nálunk ezt a problémát még tetézi a nemzetközi összehasonlításban alacsony foglalkoztatási arány, a 70 %-os európai átlaggal szemben a csak 60 % körüli aktivitási ráta.

A közösségi ellátórendszerek működtetésében, a közigazgatásban, a közszolgáltatásban bőven van még mód az üzemgazdasági szemléletű megtakarításokra is. Az erre irányuló erőfeszítések több-kevesebb sikert hoznak, és – meggyőződésem – az ÁSZ sok „igaz” megállapítással és ésszerűsítést szolgáló gyakorlatias javaslattal támogatja és támogatja a jobbitó lépéseket. Mindez azonban kevés! Hozzá kell végre fogni a „valódihoz”: az átláthatóbban működő és jobban elszámoltatható, olcsóbb és hatékonyabb, a közösségi szolgáltatásban minőséget nyújtó állam felépítéséhez. Elkerülhetetlenül erre vagyunk ítéltetve, mert – mint megszenvedtük –, átfogó stratégiai elvek, és konkrét hatástanulmányok hiányában természetesen rendre kudarcba fulladtak még azok a „lopakodó” kísérletek is, amelyek egy-egy rész kérdés megoldását tűzték zászlójukra.

A tartalmi kérdések tisztázása nélkül az előrelépés elképzelhetetlen, s azzal se áltassuk magunkat, hogy lényegesen csökkenhetnek a költségek, kisebb lehet az állam felelőssége. A világon éppen az ellenkező a trend! Növekednek a szociális kiadások, s nagyjából változatlan a közigazgatás költsége. Más kérdés, hogy milyen a minőség, és

technikailag ki látja el az adott feladatokat. Ennek tisztázása pedig elengedhetetlen a változásokhoz szükséges lépések sorrendjének meghatározásához. Meggyőződésem, a közigazgatás feladatainak átgondolása és új működési modelljének megalkotása nélkül az állami működés más területein sem lehetséges érdemi előrelépés.

Ez persze azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a stratégiai kérdések tisztázása után ez csak az első, megkerülhetetlen lépés, és még utána sem lesz sokkal könnyebb. Hiszen ez után indul a sok érdekkonfliktus feloldását kívánó „aprómunka”. Vagyis a „miért” és a „mit” után a „hogyan” tisztázása. Mindenekelőtt annak a meghatározása, hogy az állam mely feladatokat lát el intézményei útján, többnyire, de nem kizárólag költségvetési finanszírozással, és melyek azok, amelyek teljesítésének felelőssége az államé, de azokban a magánszféra is közreműködik.

Mint láttuk, a finanszírozás rendjén lehet javítani, fejleszteni, új módszereket bevezetni, ahogy az elmúlt években ez tapasztalható is volt. De ez önmagában nem oldja meg gondjainkat. Az előzőekben összefoglaltak alapján nyilvánvaló: a költségvetési tervezés mai gyengeségei az adott, csapda-helyzet következményei. Lényegüket tekintve tehát nem vezethetők vissza a mindennapi, kisebb-nagyobb szervezési és információs hiányosságokra.

Rátérve második témánkra, a versenyképesség és az államháztartás kapcsolatára, alighanem egyetérthetünk abban, hogy a versenyképesség javítása nem oldható meg önmagában a versenyszektorban. Úgy pedig végképp nem, ha a közszolgálati területeken kampányszerű elbocsátásokkal, az ellátási funkciók megszüntetésével akarjuk a versenyszektort „tehermentesíteni”.

Az összefüggéseiket jelzi például a versenyképesség egy, az állami ellátórendszerrel összefüggő szegmense: a rendszerváltoztatás óta közhelyszerűen hajtogatott, versenyképességet befolyásoló feltételként hangzik el, hogy a szociális, a sport és a kulturális

szolgáltatásoknak nincs helye a termelő szférában. Ez így is van, de amennyiben az ilyen funkciójú létesítmények valós és indokolt társadalmi-szolgáltatási szükségletekhez kapcsolódnak, vagy politikai, közhangulati, szociális okokból nem szüntethetők meg, akkor működtetésükről más formában és fenntartóval költségvetési forrásokból kell gondoskodni. A cégtábla-átfestés nem hoz társadalmi szinten hatékonyságjavulást. Ellenkezőleg, csak még több intézmény finanszírozása nehezedik a költségvetésre.

Az intézménybezárások sem segítettek, mert az ellátási feladat megmaradt. Mivel pedig nem került sor egyidejű strukturális korszerűsítésekre, így növekedett a közalkalmazottak száma, a közkiadás, amelynek forrása csak az adó- és járulékteher lehet.

Aligha vitatható, hogy a laza pénzügyi fegyelemtől, az államháztartás deficitjétől és a bérinflációtól kezdve a monetáris korlátozáson, továbbá a hazai valuta reálfelértékelődésén át egyenes az út a gazdasági növekedés lelassulásáig. A hazai gazdaság fejlődését az egyensúlyi problémák kedvezőtlenül befolyásolták, felszámolásuk több évet vesz igénybe. A jelenlegi szabályok és a takarékosági intézkedések nyomán az előző évi hiány alacsonyabb lett ugyan a korábban vártnál, az intézkedések azonban csökkentik a 2005. évi költségvetés mozgásterét.

Az Európai Unióval megtárgyalt és egyeztetett 2004-2008. évi Konvergencia Program hivatott hosszabb távon meghatározni a prioritásokat, célokat és eszközöket. Az ÁSZ szerepével összeegyeztethetetlen lenne, ha a program prioritásait, céljait minősíteném. Más a helyzet az alkalmazni tervezett eszközökkel kapcsolatban. Itt a kockázatok jelzése, a megalapozottság vizsgálata kötelességünk. Nézzünk néhányat ezek közül:

– nem tartalmazza a Konvergencia Program a nagy közösségi elosztó rendszerek érdemi strukturális átalakítását. A feladataiban rosszul artikulált, részben forráshiányos, részben pazarló jelenlegi rendszer fennmaradása a szükségesnél több közpénzt emészt fel;

– csökkentése az adóterhelésnek átmene-
tileg bevételkieséssel jár. Ez – változatlan
struktúrájú kiadási szerkezet és intézmény-
rendszer mellett – veszélyezteti a deficit-
mérséklési célok teljesíthetőségét;

– meghatározzák az egész időszak fejlesz-
tési lehetőségeit a több területen beinduló
olyan projektek és programok, amelyek a
magántőke bevonásával valósulnának meg.
Ezek hosszú távú determinációt jelentenek a
jövő időszak költségvetéseire, melyek nagy-
ságsrendjét egyelőre nem látjuk át.

E kockázatok azt mutatják, hogy a Konver-
gencia Programban feltételezettnél minden
bizonytalannal lényegesebb reformlépésekre van
szükség, amit legkésőbb az új kormányzati
ciklus elején, 2007 körül lenne szükséges és
talán lehetséges megvalósítani.

Végül összefoglalóan arról, hogy miként fo-
galmazható meg a magyar Állami Számvevő-
szék szerepe, „missziója” az államháztar-
tás működésének hatékonyabbá tételében,
a nemzeti, nemzetgazdasági versenyképesség
javításában. Az érdekek motivációkká,
célokká artikulálásában, majd a kapcsolódó
döntések előkészítésében és végrehajtásában
meghatározó szerepe a politikának,
az annak akaratát szolgálóan vagy alkotóan
végrehajtó, azt stimuláló közigazgatásnak,
szélesebb értelemben az állami, kormányza-
ti menedzsmentnek van. A pénzügyi ellenőr-
zés hatékonysága mind a három funkcióban
szerepet játszik, s mind a három szorosan
összefügg az államháztartás állapotával.

Az ÁSZ tevékenységének alapvető célja a
közpénzekkel való hatékony gazdálkodás

ellenőrzése, javaslati révén pedig a fel-
használás hatékonyság- növelésének elő-
segítése. Az ÁSZ ellenőrző és javaslattevő
minőségében új feladat előtt áll. Ezt csak
úgy tudja ellátni, ha a törvényességi, sza-
bályszerűségi ellenőrzések eredményein túl
sajátos ellenőrzési és elemzési eszközeivel
rátapint a neuralgikus pontokra és ajánlása-
ival hozzájárul az államháztartási stabilitás
hosszabb távú fenntartásához, ezzel, végső
soron, a versenyképesség javításához.

Az államháztartásnak kiemelt szerepe van
a gazdasági fejlődésben. Elhibázott fiskális
politika áttételeken keresztül az egyensúly
megbomlásához, inflációhoz, kiélezett eset-
ben veszteségekkel járó kiigazításhoz, eladósodáshoz, végül a fejlődés megtorpaná-
sához vezet. Az államháztartás reformjának
kulcskérdései közé tartozik az államháztartás
körének és alrendszerének a megváltozott
társadalmi-gazdasági környezethez igazodó
ismételt meghatározása, valamint annak az
egyértelmű rendezése, hogy az államháztar-
tás mely szereplőinek milyen kötelezettségei
és jogosítványai vannak.

Nem kell szemérmesen hallgatunk róla, hi-
szen általánosan ismert: a politika gazdasági
értelemben általában nehezen tud semleges
és racionális maradni, s rendszerint a rövid
távú előnyöket helyezi előtérbe. Mindezek a
változtatást sürgető gondolatok feltételezik,
hogy a politikai élet szereplői előbb-utóbb fel-
ismerik: az államháztartást érintő alapkérdé-
sekben megegyezésre van szükség, hiszen
a politika is növekedést befolyásoló tényező
lehet.

(Az Amerikai-Magyar Kereskedelmi Kamara 2005. március 31-ei üzleti ebédjén elhangzott előadás szerkesztett szövege.)